

E-ISSN:2547-9865

ISSN:2602-3520

BARTIN BARTIN
ÜNİVERSİTESİ UNIVERSITY

Edebiyat Fakültesi Dergisi Journal of Faculty of Letters

Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dergisi

Bartın University
Journal of Faculty of Letters

ISSN: 2602-3520
E-ISSN: 2547-9865

Cilt/Volume: 3 Sayı/Number: 1
Haziran/June 2018

BARTIN

Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dergisi
ISSN: 2602-3520
E-ISSN: 2547-9865
Cilt: 3, Sayı: 1
Haziran 2018
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Faculty of Letters
ISSN: 2602-3520
E-ISSN: 2547-9865
Volume: 3, Number: 1
June 2018
BARTIN – TURKEY

Sahibi / Owner

Bartın Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Orhan UZUN (Rektör)

Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Aslı YAZICI

Editör Yardımcıları / Assistants of Editor

Dr. Öğr. Üyesi Macit BALIK
Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gül ÇIVGIN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Doç. Dr. Alsou KAMALIEVA
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ŞİMŞEK
Dr. Öğr. Üyesi Gülay KARAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat KELİKLİ
Dr. Öğr. Üyesi Fethi NAS
Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI
Dr. Öğr. Üyesi Sevda KAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cem ODACIOĞLU

Ön İnceleme ve İletişim / Pre-evaluation and Communication

Arş. Gör. Alp Eren DEMİRKAYA
Arş. Gör. Müzeyyen SAĞLAM GÜMÜŞ
Arş. Gör. Fahriye YARAŞ
Arş. Gör. Fırat ŞAHİN
(edebiyatdergi@bartin.edu.tr)

Yabancı Dil Danışmanı / Foreign Language Adviser

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cem ODACIOĞLU
Arş. Gör. Muazzez DOĞUKAN

Dizgi / Composition

Öğr. Gör. Dr. Can ŞEN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Dr. Mustafa FİDAN

Adres / Adress

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 74100 Bartın-TÜRKİYE

e-mail: edebiyatdergi@bartin.edu.tr

Telefon / Phone: (0378) 223 54 77 / 223 54 86

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE	(Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma AÇIK	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Bâki ASILTÜRK	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞÇI	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Bedrettin AYTAÇ	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selahaddin BEKKİ	(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Nergis BİRAY	(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup ÇELİK	(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Abide DOĞAN	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ERDOĞAN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa GENÇER	(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfullah KARA	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Fevzi KARADEMİR	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Balkiya KASSYM	(Abay Kazak Millî Pedagoji Üni. – Kazakistan)
Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK	(Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KÖÇER	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah KÖK	(Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin MACİT	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT	(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Smagulova K. NURGAZIKIZI	(El-Farabi Kazak Devlet Üni. – Kazakistan)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin ÖZARSLAN	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk ÖZDAĞ	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan POYRAZ	(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal SAMBUR	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mete TAŞLIOVA	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Funda TOPRAK	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Faruk TOPRAK	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Aleksandr TSOI	(Lodz Üniversitesi – Polonya)
Prof. Dr. Salih TUR	(Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal TUZCU	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah UÇMAN	(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema UĞURCAN	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	(Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Aslı YAZICI	(Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat YAZICI	(Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Talip YILDIRIM	(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI	(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN	(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet AKKAYA	(Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Münire Kevser BAŞ	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU	(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüdayar CİHAN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ensar ÇETİN	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe DEMİR	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Necdet DEMİRCİ	(Kerkük Üniversitesi-Irak)
Doç. Dr. Mitat DURMUŞ	(Kars Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman DÜZGÜN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	(Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ELMALI	(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Öztürk EMİROĞLU	(Varşova Üniversitesi-Polonya)
Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA	(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Selma GÜLSEVİN	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Mesut GÜN	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Galip GÜNER	(Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsemin HAZER	(Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA	(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Akartürk KARAHAN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Galina MİSKİNİENE	(Vilnius Üniversitesi-Litvanya)
Doç. Dr. Bilge Özkan NALBANT	(Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. İsa SARI	(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Berdi SARIYEV	(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Emin ŞEN	(Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Hacer TOKYÜREK	(Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel ÜST ERDEM	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Özden YALÇINKAYA ALKAR	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Ethem ARIOĞLU	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan AYDIN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hülya GÖKÇE	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol KUYMA	(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serpil SOYDAN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ercan ALKAYA	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Funda TOPRAK	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Akartürk KARAHAN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ensar ÇETİN	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Berdi SARIYEV	(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet TOPLU	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayımlanan makaleler Yayın Kurulu'nun izni olmadan aynen veya kısmen yayımlanamaz. Yayımlanan yazı ve makalelerin içeriği ile ilgili tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dergisi
ISSN: 2602-3520
E-ISSN: 2547-9865
Cilt: 3, Sayı: 1
Ağustos 2018
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Faculty of Letters
ISSN: 2602-3520
E-ISSN: 2547-9865
Volume: 3, Number: 1
August 2018
BARTIN – TURKEY

İÇİNDEKİLER

Editörden	1
Prof. Dr. Funda TOPRAK Karahanlı Türkçesinde <i>Çıça</i> ve <i>Tutaşı</i> Sözcükleri Üzerine	3
Dr. Öğr. Üyesi Ümmet ERKAN Türk Yurdu Dergisinde İktisat Yazılarının Analizi (1911-1931)	13
Arş. Gör. Dr. Yaşar TOKAY Kitâbu Gülistân bi't-Türki'de Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımları	31
Öğr. Gör. Ebru ALAGÖZ BOYRAZ Nehcü'l-Ferâdis'te Sıfat-Fiillerin Kullanımı ve Tarihsel Gelişimi	53
Arş. Gör. Gülşah BULUT Şor Türkçesi ve Kaşıkay Türkçesinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi	71
Mina DOLATİ DARABADİ Nehcü'l Feradis'te Mental Fiiller	85
Kübra ÇOLAK Kıssas-ı Enbiya'daki Hz. Musa Kıssası'nda Sözcüksel Bağdaşıklık	115
Handenur URGANCI Atabetü'l Hakayık'ta Ad Aktarımı	145
Yayın İlkeleri	159

Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dergisi
ISSN: 2602-3520
E-ISSN: 2547-9865
Cilt: 3, Sayı: 1
Haziran 2018
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Faculty of Letters
ISSN: 2602-3520
E-ISSN: 2547-9865
Volume: 3, Number: 1
June 2018
BARTIN – TURKEY

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin 3. cilt 1. sayısını sizlerle buluşturmaktan mutluluk duyuyoruz. Dergimiz böylece üçüncü yılında da Sosyal Bilimler alanına katkı sağlamaya devam ediyor.

Dergimizin bu sayısında Türk Dili ve Edebiyatı alanından yedi, Sosyoloji alanından bir makale ile siz değerli okurlarımızla buluşuyoruz. Bu sayımızın ilk makalesinde Funda Toprak, Karahanlı Türkçesindeki “çıça” ve “tutaşı” kelimelerini inceliyor. Yaşar Tokay, *Kitâbu Gülistân bi't-Türkî* adlı eserdeki hayvan isimlerinin metaforik kullanımını ele alırken Gülşah Bulut, Şor ve Kaşkay Türkçelerini karşılaştırmalı olarak irdeliyor. Türkçenin en önemli eserlerinden birisi olan *Nehcü'l Feradis* hakkındaki iki makaleden ilkinde Ebru Alagöz Boyraz eserdeki sıfat-fiilleri, Mina Dolati Darabadi ise mental fiilleri inceliyor. Kübra Çolak, bir Eski Anadolu Türkçesi metni olan *Kısas-ı Enbiya*'daki bulunan Hz. Musa kıssasını ele alırken Handenur Urgancı, *Atabetü'l Hakayık*'taki ad aktarımlarını inceliyor. Dergimizin diğer makalesinde ise Ümmet Erkan, *Türk Yurdu* dergisinde yer alan iktisat içerikli yazıları irdeliyor.

Yeni sayımızı sizlere sunarken tüm yayın ekibimize, yazar ve hakemlerimize katkılarından ötürü çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Aslı YAZICI
Editör

KARAHANLI TÜRKÇESİNDE ÇIÇA VE TUTAŞI SÖZCÜKLERİ ÜZERİNE

Funda TOPRAK*

Öz

Bu çalışmada etimolojileri sorunlu iki sözcük üzerinde durulacak ve tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinden yola çıkılarak sözcüklerin yapı ve kazandıkları anlamlar verilmeye çalışılacaktır. Kutadgu Bilig’de iki yerde *çıça* sözcüğü geçmektedir. (KB:6483), (KB:5018) Sözcük, Kutadgu Bilig Dizini’nde “yeter, kâfi” şeklinde anlamlandırılmaktadır. Clauson sadece *çiçe* biçimini vermiş ve tek örnekli bu sözcüğü *hapax legemennon* kabul etmiştir. Clauson sözcüğün belki bir zarf olabileceğini, ancak keşfedilemeyeceğini söylemiştir. (EDPT1972:400a) Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerine ait kaynaklardaki *çıçalak/çımçılak/çıpalak/çıpanak/çeçele* “küçük parmak” ve *çıçamuk* “yüzük parmağı” (EDPT1972:401) örnekleriyle ilişkilendirilebilir mi?

Çalışmada ele alınacak ikinci sözcük DLT’de *tutaşı/tutçı/tutşı* biçimleri görülen (DLT213/183;189/161) “sık sık devamlı” “süreklî” şeklinde anlamlandırılan sözcüktür. Bu sözcük Kutadgu Bilig’de de *tutçı/tutşı* (KB:324;345) ve *tutaşı* (KB:434) biçiminde yaygın bir kullanıma sahiptir. Sözcüğün seyrini Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde takip edebilmekteyiz. Yalnız Harezmi Türkçesinde *tutuş* biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğün Kutadgu Bilig’de *ulam, kesüksüz* ve *evren* sözcükleriyle birlikte ikilemeli kullanımından yola çıkarak tarihi seyri takip edilerek etimolojisine ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Kutadgu Bilig, Divanü Lugati’t Türk, Çıça, Tutaşı.

ON THE WORDS ÇIÇA AND TUTAŞI IN THE KARAKHANID TURKISH

Abstract

In this article, we deal with two words whose etimologies are troublesome, we also try to submit their structure and the meanings they obtained, based on the historical and contemporary Turkish dialects. The word “*çıça*” is mentioned in Kutadgu Bilig, in two places (KB:6483), (KB:5018). This word is named in Kutadgu Bilig as “enough, sufficient”. Clauson had given only the form of “*çiçe*” of his Word, which has solely one sample, and considered it as *hapax legemennon*. Clauson had pointed out that this word may be an adverb, but it cannot be discovered (EDPT1972:400a). I wonder, can we make a relation between this word and *çıçalak/çımçılak/çıpalak/çıpanak/çeçele* which mean “small finger, pinkle” and *çıçamuk* which means “ring finger” that are mentioned in the sources of the historical and contemporary Turkish dialects?

The second word we deal with in this article, is that word which seem its forms in DLT as *tutaşı/tutçı/tutşı* (DLT213/183;189/161) and give meanings “continuously, permanently, often”. This word exists widely in Kutadgu Bilig as *tutçı/tutşı* (KB:324;345) ve *tutaşı* (KB:434). We can pursue its progression through in the Harezmi Turkish and Old Anatolian Turkish. But, it is emerging in the Harezmi Turkish only in the form of “*tutuş*”. We’ll try to reach its etymology based on the reiterative uses of the words *ulam, kesüksüz* and *evren*, pursuing its historical course.

Keywords: Karakhanid Turkish, Kutadgu Bilig, Divanü Lugati’t-Türk, Çıça, Tutaşı.

ÇIÇA SÖZCÜĞÜ

Kutadgu Bilig’de iki yerde *çıça* sözcüğü geçmektedir. (KB:6483), (KB:5018) Sözcük, Kutadgu Bilig Dizini’nde “yeter, kâfi” şeklinde anlamlandırılmaktadır. Clauson sadece *çiçe* biçimini vermiş ve tek örnekli bu sözcüğü *hapax legemennon* kabul etmiştir. Clauson sözcüğün belki bir zarf olabileceğini, ancak keşfedilemeyeceğini söylemiştir. (EDPT1972:400a)

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Zeki Kaymaz *çıçe ve çergüle-* sözcükleri üzerine yaptığı incelemede “Çıçe ile ilgili bir veriyi yine İbn Mühennâ Lügati’nde bulmaktayız: *çıçe*=“az zaman” A. Taymas ve H. Eren’in “İbn Mühennâ Lügati Hakkında” adlı makalede aydınlatılmayan kelimeler listesinde gösterilmiştir” yorumunu yapmakta ve Clauson’un *hapax sözcük* fikrine katılmadığını da belirtmektedir. (Kaymaz2013:1601)

Yaşar Tokay “Dîvânü lügâti’t-türk’te geçen *çıçalak* “serçe parmak” ve *çıçamuk* “yüzük parmağı” kelimeleri üzerine bazı düşünceler” adlı makalesinde sözcüğü *çıça* köküne dayandırarak Clauson’dan yaptığı alıntıyla görüşünü destekler. Tokay’ın makalesinde “Clauson, etimolojik sözlüğünde, *çıça:lak* maddesinde sözcüğün anlamını “the little finger” olarak verdikten sonra, bu kelimenin özel bir ad olduğunu ve bazı Türk lehçelerinde bu parmağın başka isimlerle anıldığını belirtmiş ve buna örnek olarak da Uygurcadaki *kiçig ernek* tamlamasını göstermiştir. Daha sonra ise kuzeydoğu dil gruplarından Altaycada bu sözcüğün *çıçalık*; Kızıl ve Sagay ağızlarında *çumçalçak* ve *şimalçax*, Hakasçada *çimalçix* biçimlerinde; güneydoğu Türkçesinde *çimçilak/çimçilak* biçimlerinde; merkezî kuzey bölgesi lehçelerinden Kırgızcada *çıpalak* ve *çıpanak*, Kazakçada *şınaşax* biçimlerinde; merkezî güney bölgesi lehçelerinden Özbekçede *çimçalok/jimjilok*; kuzeydoğu dil gruplarından Karakalpakçada *şunatak*, Kumukçada *çınaçay*, Nogaycada *şınatay*, Tatarcada *çençe* biçimlerinde; güneybatı dil gruplarından Azericede *çeçele*, Osmanlıcada ise serçe parmak “sparrow finger” biçimlerinde bulunduğunu tespit etmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında Clauson, farazî bir **çimça:lak* şeklini işaret etmiştir. Ayrıca bu sözcüğün yine DLT’de gördüğümüz *çıça:muk* kelimesiyle açık bir ilişki içinde olduğunu da belirtmiştir. Bunu söylerken ele aldığı sözcüklerin Türkçede çeşitli kelimelerin yapımında görülen -lak ve -muk gibi eklerle açıklanabilmesini gösterir (Clauson, 1972: 402a). Clauson, bu görüşlerinin yanı sıra sözcüğün yabancı kaynaklı olabilme ihtimaline de değinmiştir ve bu konuda Çince “parmak” anlamına gelen *chih* kelimesini ele almıştır (Clauson, 1972: 402a). Yazar, son olarak da tarihî kaynaklarda sözcüğün kullanılış biçimlerine dikkat çeker (Tokay2012:205vd.)

Clauson’da ayrıca “DLT’de *çıça:lak*, İbn-i Mühennâ’da *çıça:la* ve *çıçala*, Çağataycada *çincanak* (so spelt), XIII. asır Kıpçakçasında *çıçala:k* (vocalized *çılak*), XV. asır Kıpçakçasında ise bu kavramın *şuluk* (sic) parmak tamlamasıyla karşılandığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 402b).

Kıpçak Türkçesinde *çılak* “küçük parmak” anlamıyla tespit edilmiştir. (KTS2003:49)

Tuncer Gülensoy “Türkçe ve Altay Dillerinde Parmak Adları” adlı makalesinde “Anadolu ağızlarında da *çıçe/çirçe* ve *çita* (DS.II, 1192) “küçük parmak” olarak yaşamaktadır. Bu parmak adının öteki Türk şivelerinde kullanılışı şöyledir: *çeçele barmağı* (Azerbaycan), *şişanak* (Kazak Tü.), *çıpalak* (Kırgız), *cimcilAk* (Özbek), *çimeltek* (Yeni Uygur), *çençe barmak* (Tatar Tü.), *çıçalı / küçübey* (Altay), *şunatak* (Karakalpak), *şınatay* (Nogay), *çınaçay* (Kuman Tü.). *külbike / külembike* (Türkmen Tü.) Parmağa SERÇE adının verilmesi *çıçe > çirçe (-R- türeme)* > (ç->s-değişmesi ile) *serçe* gelişmesiyle olmalıdır” (Gülensoy2014:13) yorumunu yapar.

Ayrıca Kırgız Türkçesinde *çıçay* “serçe parmak” biçimi de tespit edilmiştir. (Kırg.T.S 1994:264)

Mehmet Vefa Nalbant da *çıçamuk* sözcüğünü ele alırken **çıça* şeklinde bir kökün var olabileceğini söyler (Nalbant, 2008: 109). Ancak **çıça* kelimesinin anlamı ya da kökeni hakkında bilgi vermez. Bu bağlamda Clauson’un bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan serçe parmağı

tamlamasındaki serçe isminin *çıça kelimesiyle yakın ilişkide bulunduğu iddiasını da ekler (Nalbant, 2008: 109).

Fatih Erbay, Radloff Sözlüğündeki Çağatay Türkçesine ait sözcükler üzerine hazırladığı Doktora tezinde Radloff'un sözcüğü farklı bir anlamda derlediğini bize göstermektedir. “çiçe (V.) 1) Teyze (Semerkant'ta) 2) Abla (Hive'de) III/2144. 210 OSTN'de 'çiç-' kelimesinin anlamı için gönderme yapılan 'çiç-' kelimesi bulunamamıştır. 189 *** çiçe: Teyze (Semerkant), abla (Harezm) (DTO 302); çiçe: Teyze (Vámb. 283)” (Erbay 2008:188-189)Yine aynı çalışmada küçük parmak anlamında “çiçlak” sözcüğü geçmektedir. (Erbay2008:178)

Engin Çetin de bir bildirisinde *serçe parmak* ve *çıça* arasında bir ilginin olabileceğini ancak *sırça>serçe* benzeşmesinden ziyade şekil ve boyut bakımından benzerlik ilgisiyle kurulduğunu Uygurcadaki *kıçig ernek*, Karahanlı Türkçesindeki *çiçalak* ve Türkiye Türkçesindeki *serçe parmak* adlandırmalarını değerlendirirken vermektedir. (Çetin 2010)

Sonuç olarak bizce sözcük Çince **chih** “çi” “parmak” sözcüğüne Türkçe **+çA** küçültme ekinin getirilmesiyle oluşturulmuş iki dilli bir sözcüktür. *Küçük parmacık* anlamını kazanan sözcük bugün de benzerlerini gördüğümüz şekilde *parmak kadar* anlamını kazandıktan sonra “az, küçük parmak kadar” anlamlarıyla kullanılmaya devam etmiştir.

Yanut birdi ögdülmiş aydı kiçe

Yaruk dünya meñzi tünerse çiçe (KB:5018)

“Ögdülmiş cevap verdi :aydınlık dünyanın yüzü küçük parmağa döneirse”

Fesad fisk üni kör uditmaz kiçe

Kanı 'ilm ü Kur'an üni az çıça (KB:6483)

“Fesad ve fiskın sesi geceleyn uyutmaz, hani ilim ve Kur'an'ın sesi, azıcık (parmak kadar)?”

TUTÇI/TUTŞI/TUTAŞI/TUTUŞ SÖZCÜKLERİ

Daima, sürekli, her zaman anlamlarıyla cümlede zarf görevini taşıyan bu sözcüklerin etimolojisi sorunludur. Çünkü tut- fiiliyle açık ilgisi olduğu bilinen sözcüğün sonunda görülen ÇI/ŞI ekleri bilinen zarf ekleri arasında yer almaz. Clauson sözcüğü tutuş- fiiline bağlamakla birlikte tutaş- şeklinin *tutçı/tuçi* şeklinin bozulup dönüşmüş biçim olabileceğini belirtir. (EDPT1972:461). Uygur metinlerinde *tutşı* ve *tutçı* biçimleri görülürken 11. Yüzyıla ait Kur'an Tercümesinde “*tutaşı*” biçimi de tespit edilmiştir. Harezm Türkçesinde ise yuvarlak ünlülü *tutuş* biçimini görebilmekteyiz. Kıpçak Türkçesi eserlerinden Kitâb fi'l Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türki'de *tutçı* biçimi “her vakit, daima” anlamıyla geçmektedir. (KTS2003:285)

Drevnetyursky Slovar'da *tutçı*:1. Bitişik, birleşik 2. Devamlı, sürekli; *tutçı üzüksüz*:sürekli ve durmadan; *tutaşı*:1.bitişik, birleşik 2. Durmadan, sürekli; *tutaşı bar-*; *tutaşı yor-*:eşlik etmek, yakından alakalı olmak; *tutaşı ulam*: sürekli, durmadan biçimleri örneklendirilmektedir. (DTS 1969 :592)

Çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında da sözcük değişik ses özellikleriyle varlığını sürdürmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde *tutaş* “yekpare, bütün, hep, kesintisiz” (YUTS1995:428); Kırgız Türkçesinde *tutaş* “baştan başa, aralıksız, arasız, hep tamamıyla” biçimiyle birlikte *tutaş*- fiili de “bitişik olmak, yan yana bulunmak” tespit edilmiştir. (Kırg.T.S 1994:764); Hakasça'da *tudus* “1.hep, bütün, tamamen, büsbütün 2. Aralıksız fasılasız” (Arıkoğlu HTS2005:526), Kazakçada *tutas* “bir, beraber bütün olarak” *tutastay* “bütünüyle, tamamen, genel olarak”

biçimlerinin yanında yine **tutas-**“birbirine eklenmek tek vücut olmak” fiili de yaşamaktadır. (Koç, Kaz.T.S 2003:558).

Bu çalışma Kutadgu Bilig’deki biçimleri esas olarak aldığı için bu biçimler ve kullanım çeşitliliği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

TUTÇI

Orhun Türkçesinde tespit edilmeyen bu sözcük Uygur Türkçesi metinlerinde ve DLT’de görülmektedir.

kelmedük üd-ler-niñ uç-ı kıdıǵ-ı alqıngınça (Sho.Rosia 8.3 /255) -қадеги **tutçı** üz-ük-süz ulalu sapılı turup örüg amıl 不動 (Sho.Rosia 8.3 /256) -in turǵu nom meñi-sin teginü aşayu yarlıqayur-lar (St.Petersburg’taki Uygurca metinler (Shogaito), Derlem.cu.edu.tr’den 6.5.2018’de alınmıştır)

sekiz türlüğ emkek (T III D 26023-39) . . . . . [.] setreksiz yigii kılınçların . sepen (T III D 26023-40) . . . . . öze . yintem **tutçı** yintsigü . yertin (T III D 26023-41) çüdeki . . . . . uqmadın . ilişlig tartıslıǵ (T III D 26023-42) . . . . . ilkiteberü atqanıp . (T III D 26023-43) . . . . tınlǵ-lar . biligsiz bilig (T III D 26023-44) . . . . . /kıp/ . . . (T III D 26023-45) T III D 2606. tınlǵ-lar . oruquñuz üçin bulmadın . ulıñçıǵ sansarta qaltıñız [.] (Türkische Turfan-Texte, Derlem.cu.edu.tr’den 6.5.2018’de alınmıştır)

Kutadgu Bilig’deki **tutçı/tutşı** ve **tutaçı** biçimleri arasında en yaygın kullanım **tutçı** biçimidir. Kullanım yer ve görevlerini şu şekilde göstermek mümkündür.

1. Genellikle devrik cümlelerde fiilden önce zarf durumunda kullanılmaktadır.

emge- “eziyet çekmek” (332).

Buşaklık bile erke övke yavuz

Bu iki bile tutçı emger etöz (KB:332)

“Kızgınlık ile öfke insan için kötüdür, bu ikisiyle vücut daima sıkıntı çeker”

2. Bazı durumlarda sıfatların önüne gelen onları pekiştiren bir niteleyici göreviyle de kullanılabilir.

Ay muñgsuz idim meñgü tutçı tirig

Ölümke törüttüñg bu sansız tirig (KB:378)

“Ey muhtaç olmayan, ebedi ve daima diri olan Rabbim, bu sayısız canlıyı ölüm için yarattın”

Boguzug küdez tutçı ıgsız yorı

Kılur ig kişiniñ yüzini yışın (KB:4675)

“Boğazını daima gözet, hasta olma, hastalık insanın yüzünü çökertir”

3. itiglig bol-“düzgün ol-“(345), edgü kel- “iyilik gel-“ ; kısa tut- “sıkılaştırmak;

muñ bul- “sıkıntıya düş-“, *arıǵlık tile-*“temizlik iste-“; *açıǵ körme-* “üzüntü görmek-“; *emgek tegir-* “sıkıntı getir-“ ; *kiñeşçi bol-* “danışman ol-“; *ülüg bir-* “pay vermek“; *iglig bol-* “hastalıklı olmak“ gibi birleşik yapıllı fiillerle de kullanılabilir.

Yorı edgülük kıl ay edgü kişi

İtiglig bolur tutçı edgü işi (KB:345)

“Ey iyi insan, git ve iyilik yap, iyinin işi daima düzgün olur”

Toga edgüdin tutçı edgü kelir

Ajun budnı andın asıglar alır (KB:878)

“Doğuştan iyi olandan daima iyilik gelir, dünya halkı ondan faydalanır”

Ogullug ata bolsa bilge tetig

Kısa tutgu tutçı emi bu itig (KB:1221)

“Çocuk babası akıllı ve zeki olursa daima sıkı terbiye verir, çaresi budur”

Kişig tepsemegil yime içme soñ

Bu iki kılınçlıg bulur tutçı muñ (KB:1302)

“İnsanı kıskanma fazla yiyip içme bu iki huyun sahibi daima sıkıntı bulur”

Sakinuk kerek beg ne kılki arıg

Arıglık tiler tutçı urgi arıg (KB:1985)

“Bey, takva sahibi ve temiz olmalıdır, aslı temiz olan daima temizlik ister”

Sevinçlig tut ay beg kılıç urguçig

Sevinçin tiril tutçı körme açig (KB:2145)

“Ey bey, kılıç vuranı sevindir, sen de sevincinle yaşa daima acı görme”

Bedük iş budun başlamakı ağır

Baş agrıg bile tutçı emgek tegir (KB:2147)

“Halka baş olmak büyük ve ağır bir iştir, daima baş ağrısı ile sıkıntı gelir”

Vezir begke tutçı kiñeşçi bolur

Kiñeşçi kişiler teñeşçi bolur (KB:2256)

“Vezir, bey için daima danışman olur, danışman kişiler kıyaslayıcı olurlar”

Yüz utru bolur tutçı hacib özi

Körür közke körklüg kerek ol yüzi (KB:2464)

“Hacip, daima gözönünde bulunduğu için gören göze güzel görünmelidir”

Biligsiz kişi ol bolur belgülüg

Et özke birür bolsa tutçı ülüg (KB:3643)

“Vücuduna daima taviz veren kişinin bilgisiz olduğu kesindir”

Öküş yigililerniñ aşı yig bolur

Aşı yig kişi tutçı iglig bolur (KB:4614)

“Çok yiyenlerin yemeği çiğ olur(hazmedilemez), yemeği çiğ olanlar (hazmedemeyenler) ise sürekli hasta olur”

Kişi köñli tutçı tiler arzunu

Avitur tilek bulguka özini (KB:5025)

“İnsanın gönlü daima azularını ister, dileklerine ulaşmakla kendini avutur”

4. Bazen aynı yapıda çekimlenmiş yakın anlamlı iki fiilin birden zarfı durumunda kullanılmaktadır. **talula- kol-** ; **ökün-, yigla-** vb.

İlig aydı edgü talu neñg turur

Kalu neñgni tutçı talular kolur (KB:899)

“Hükümdar “iyi seçkin bir şeydir, seçkin şeyi daima seçkinler ister” dedi”

Tiriglik için öknür erse özün

Ökün tutçı yığla kurıtma közün (KB:1239)

“Şayed yaşam için pişmanlık duyuyorsan daima pişman ol, ağla ve gözünü kurutma”

5. Kendisi bir zarf olan **tutçı** sözcüğü sıfatların anlamını kuvvetlendirmek için de kullanılmaktadır.

Biligsiz tili tutçı berklig kerek

Biliglig kişi tilke erklik kerek (KB:971)

“Bilgisizin dili daima kapalı gerek, bilgili kişinin de dilinin güçlü olması lazım”

Bor içme fesaddın yırak tur teze

Bu kaç neñ yorır tutçı beglik buza (KB:1434)

“Şarap içme, fesaddan uzak dur, kaç, bu birkaç şey beyliği bozar daima”

Sak er tutçı itnip usalıg busar

Usal bolmagañça yağig kim basar (KB:2028)

“Uyanık insan, daima hazırlanıp gafili basar, gafil olmayınca düşmanı kim basar?”

Fesad kayda bolsa kaçar kut teze

Fesad çın yorır tutçı beglik buza (KB:2104)

“Nerede fesad olursa oradan kut hemen kaçır, fesadın daima beyliği bozduğu doğrudur”

Yidi bu ajunug yigey ol ajun

Tirilgey kutun tutçı meñü uzun (KB:2264)

“Bu dünyayı yedi, o dünyayı da yiyecek; daima kutuyla ebedi ve uzun yaşayacak”

Bayat ‘adliñe tutçı korku yorı

Umın fazlına tutçı tegnü yorı (KB:3668)

“Allahın adaletinden daima kork, ancak fazlından da ümit kesme”

6. İsim cümlelerinde de yine cümlenin zarfı durumunda kullanılmaktadır.

İsizlerke haşmet siyaset kerek

Yana edgüke tutçı hürmet kerek (KB:2303)

“Kötüler için çekinmek ve siyasi davranmak, yine iyilere daima hürmet lazımdır”

Bagırsak tapugçı ışık yastanur

Tiledükte tutçı kapugda turur (KB:2727)

“Sadık hizmetçi eşiğe yaslanır, istendiğinde daima kapıdadır”

7. Şart cümlelerinde de cümlenin zarfı durumundadır.

Kalı kolsa sen tutçı meñziñ kızıl

Köni bol kutulduñ sen inçin tiril (KB:4295)

“Daima benzini kızartmak istersen (daima mutluluk içinde olmak istersen), doğru ol, rahat ve huzurla yaşa”

Yüzün tutçı suvlug tutayın tise

Tilin sözlemegil sözni yalğan usa (KB:4297)

“Daima itibarının sağlam olmasını istersen dilinden bilinçsizce yalan söz çıkarma “yalan söyleme””.

Kişi tutçı ögmek tilese özün

Kılınç edgü tutgıl yaruk tut yüzün (KB:4283)

“İnsanların seni daima övmelerini istersen , yüzünü aydınlık (güler yüzlü) ahlakını da iyi tut”

Kalı kolsa sen tutçı üstün elig

Er atnı sevindür öge bir erig (KB:5481)

“Eğer sen her zaman (daima) üstün gelmek istersen, adamlarını memnun et ve onlara değer verip överek sevindir”

8. Emir cümlelerinde de cümlenin zarfı durumundadır.

Tile tutçı tınma tilep yetgü yok

Tilep bulmadım tip yanın yatgu yok (KB:4783)

“Durup dinlenmeden iste, istemekle ona ulaşabilen yok, isteyip bulamadım diyerek sırtüstü (yan üzeri) de yatma”

TUTŞI

Bu biçim Kutadgu Bilig’de sadece bir yerde kullanılmaktadır. **Ökünçlög bol-** “pişman ol-“birleşik fiilinin zarfı durumundadır.

Ökünçlög bolur tutşı övke işi

Yazuklug bolur işte buşsa kişi (KB:324)

“İnsan kızınca günah işler, her zaman öfkeyle yapılan iş pişmanlık olur”

Altun Yaruk’ta ve Hsüen Tsang Biyografisi’nde *tutşı* biçimi geçmektedir.

önre üd-(AY 579/16)-lerte tokuz on .. artukı (AY 579/17) tokuz kata .. koltı kalp-(AY 579/18)-lar ertginçe .. **tutşı** boltum (AY 579/19)

içinte (HT V55-11) /yi/l tüpi buz qar tüpırer :: (HT V55-12) yağar : yaz-ını : **tutşı** sönmez :

Kaşgarlı Mahmud DLT’de *tutşı* ve *tutçı* biçimlerinin aynı olduğu belirtilerek **ş** ve **ç** seslerinin birbirine yakın olduğu söylenebilir. Yine DLT’de *tutaşı* biçimi de aynı madde altındaki bir başka şekil olarak verilmektedir. “*tutşı* bitişik ve komşu olan *şey*. *Anıñ yiri meniñke tutşı ol* (Onun yeri benim yerime komşu) **ş** ile **ç** birbirine yakındır *tutçı* da denilebilir. Başka bir şekli de *tutaşı*’dır. *Men saña tutaşı barır men* “ben sana sık sık giderim” (DLT 2014:183). Burada dikkati çeken husus şudur ki sadece **tutaşı** sözcüğü zarf anlamını içerirken *tutşı/tutçı* biçimleri isim durumundadırlar.

TUTAŞI

XII-XIII.Yüzyıllara ait Orta Asya’da bulunmuş Kur’an Tefsiri’nde *tutaşı* biçimi görülmektedir.

Bu yıl tutaşı halknı teñri kapugınga okudılar bir yılda kedin yol boldılar (30,3)

Tutaşı ol anların okımaqları (32,3), *kurtulmağay sizler anda tutaşı* (2,7) (Borovkov2002:277)

Bu biçim Kutadgu Bilig’de *tutçı* biçiminden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Kullanım yer ve biçimlerine göre aşağıdaki şekilde değerlendirmek mümkündür.

1. İki yerde aynı anlama gelen **kesüksüz** “sürekli” **ulam** “durmadan, sürekli”

zarflarıyla birlikte anlamı pekiştirmek için kullanılan bir zarftır. **Selam tegür-** “selam ulaştırmak, salavat vermek” birleşik filleriyle kullanılmaktadır.

Tözü tört işine tümen miñg selam

Tegürgil **kesüksüz tutaşı ulam** (KB:31)

“Onun dört dostuna sayısız selam sürekli her zaman ulaştır”

Tözü tört işiñge meniñdin selam

Tegür ay bayatım **tutaşı ulam** (KB:6520)

“Onun dört dostuna benden selamı sürekli ulaştır ey Allahım”

2. Şart cümlesinde birleşik fiilin zarfı olarak kullanılmaktadır. Burada fiiller bar-ve yorı- şeklindedir.

Erej kolsa emgek **tutaşı** barır

Sevinç kolsa kadgu **tutaşı** yorır (KB:434)

“Huzur isterse her zaman sıkıntı ile gelir, sevinç isterse daima kaygı ile birlikte yürür”

3. Devrik olarak kurulmuş emir cümlesinde **tirilgü orun kıl-** “dirilecek yer yap-” birleşik fiilin zarfı durumunda kullanılmaktadır.

Anı kıl tutaşı tirilgü orun

Bu ajun nenin kod anar yüz urun (KB:5189)

“O mekanı daimi dirilecek yer eyle, bu dünyanın malını bırak ona yüzünü dön”

Tutaşı biçimi özellikle Kur’an Tercümesi’nin Rylands Nüshası’nda belirgin bir kullanım göstermektedir. Örneklerden bazıları aşağıda verilmektedir.

“anlar kim kaçan (Ku. T. 25/6b3) kılsalar körksüz işni azu küç kılsalar (Ku. T. 25/7a1) özlerine yad kıllurlar tañrıni yarlıkatu kıllurlar (Ku. T. 25/7a2) yazuklarını kim yarlıkasa yazuklarını (Ku. T. 25/7a3) meger tañrı tutaşı turmazlar anıñ üze kim (Ku. T. 25/7b1) kıldılar olar bilürler..(Rylands Nüshası, Derlem.cu.edu.tr’den 6.5.2018’de alınmıştır)

(Ku. T. 30/6b1) aydılar tañrı tuta and: üküş **tutaşı** yad kıllur sen yusufnu (Ku. T. 30/6b2) ançağa tegi bolur sen igdin .....azu bolur sen (Ku. T. 30/6b3) helak boluğlılardın..(Rylands Nüshası, Derlem.cu.edu.tr’den 6.5.2018’de alınmıştır)

Radloff Sözlüğünde Çağatayca verilen sözcükler arasında **tutaş** biçimi tespit edilmiştir. *Tutaş: Bitişik, komşu, yan yana, yakın, yapışık III/1480. *** tutaş: Bitişik, yapışık, yan yana olan, komşu (DTO 221). (Erbay2008:771)*

TUTUŞ

Kutadgu Bilig’deki kullanımları dışında Harezmi Türkçesi metinlerinden Kısasü’l Enbiyâ’da **tutuş** sözcüğü “sürekli, devamlı, art arda” anlamlarında iki yerde geçmektedir. Yine aynı dönem metinlerinden Nehcü’l Feradis’te iki yerde yine **tutuş** biçimi tespit edilmiştir. Tabii bu farklı biçim bize tutçı/tutşı biçimlerinin son morfeminin –Şı/ÇI değil de –I zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş olabileceği **tutaşı** biçiminde de ünlü genişlemesinin yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. Clauson’un tutçı biçiminin bozulmuş şekli olarak gördüğü **tutaş** biçimi aslında tutuş biçiminin ikincil değişmesi olmalıdır.

“Maşrıkdın magribga tegi tutuş tamdın ewler irdi, tamdın tamga maşrıkdın magribga tegi yörise bolur erdi” (KE:23r6)

“yirdin menäreniñ tepesine tegrü tutuş erenler turup kerpiçni eligden eligge birür erdiler” (KE:113v19)

Tutuş rûza tutmagıl ’ömür rûzasını, bir kün rûza tutgıl takı bir gün açgıl (NF:260/15)
İkki kün tutuş yıgladım (NF:416/14)

Bugün Türkiye Türkçesinde yaşamasa da Çağdaş Lehçelerde varlığını tanımlayabildiğimiz *tutaş/tutuş/tutacı/tutçı* biçimleri Türkçenin belirli bir döneminde özellikle Karahanlı Türkçesinde yaygın kullanılan işlek zarflarından birisidir. Yusuf Has Hacip, döneminin dilinin bu nadide örneklerini etkin bir şekilde şiirinde kullanmıştır. Yusuf Has Hacip’in dilinin bugün lehçelerde yaşayan sözcükleri takip edildiğinde aslında Türkçenin devamlılığı da görülebilmektedir.

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

- Arat, Reşid Rahmeti (1979), Kutadgu Bilig I Metin, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1974), Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II, Çeviri, Türk Tarih Kurumu Yay.
- Arıkoğlu, Ekrem (2005)(HTS), Örnekli Hakaşa-Türkçe Sözlük, Akçağ Yay.
- Borovkov, A.K (2002). Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar) Çev. Halil İbrahim Usta-Ebulfez Amanoğlu, TDK Yay. 811, Ankara.
- Clauson, Sir Gerard (1972)(EDPT). An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish, Oxford: Oxford University Press.
- Çetin, Engin (2010). “Uygurca küçük ernek, Karahanlı Türkçesi çıçalak ve Türkiye Türkçesi serçe parmak Sözlere Üzerine”, Uluslararası Zeki Velidi Togan ve Türk Kültürü Bilgi Şöleni, 13-15 Ekim, Afyonkarahisar.
- Drevnetursky Slovar (1969), V. Nadalyaev, T.Nasilov, P. Tenişev, A. Şçerbak. Leningrad.
- Doerfer, Gerhard (1980). “Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu”, (Çev.: Semih Tezcan), TDAY Belleten, s. 1-16.
- Erbay, Fatih (2008).W. Radloff’un “Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy” Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, Ahmet Bican-Akkoyunlu, Ziyat (2014) (DLT), Kaşgarlı Mahmud Dîvānu Lugātî’t-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar, Dizin, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.
- Erdal, Marcel (1991). Old Turkic Word Formation: A Functional Approach To The Lexicon, Volume I-II, Otto Harrasowitz Wiesbaden.
- Erdal, Marcel (2004). A Grammar Of Old Turkic, Leiden-Boston: Brill.
- Gülensoy, Tuncer (2014). “Türkçe ve Altay Dillerinde Parmak Adları”, Kültür Evreni Dergisi sayı 22, s.7-19.
- Kaymaz, Zeki (2013). “Kutadgu Bilig’de Geçen Çergüci / Çergüle- ve Çiçe Sözlere Hakkında” , Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Bursa.
- Koç, Kenan, Bayniyazov, Ayabek, Başkapan, Vehbi (2003) (Kaz. T.S), Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yay. Ankara
- Nalbant, Mehmet Vefa (2008). Divanü Lugati’t-Türk Grameri I-İsim, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Necipoviç, Emir (1995) (YUTS), Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (Çev.İklil Kurban), Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

Räsänen, Martti (1969). Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen I, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.

Tietze, Andreas (2002). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı-Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch der Türkei-Türkischen, C. 1, A-E, İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.

Tokay, Yaşar(2012). “Dīvānū Luġāti’t-Türk’te Geçen Çıçalak “serçe parmak” ve Çıçamuk “yüzük parmağı” Kelimeleri Üzerine Bazı Düşünceler”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c.5. v.22, s.204-210.

Toparlı, Recep (2003) (KTS), Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay.Ankara.

Yudahin, K.K (1994) (Kırg.T.S), Kırgız Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

TÜRK YURDU DERGİSİNDE İKTİSAT YAZILARININ ANALİZİ (1911-1931)

Ümmet ERKAN*

Öz

1838 yılında İngiltere ile imzalanan 'Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi', Osmanlı Devleti'nin Batı sermayesinin açık pazarı haline gelmesine neden olmuştur. İmparatorluk, artan savaş maliyetleri karşılamak için borç alma yoluna gitmiş fakat bu borçlar, devlet için gerekli alt yapı yatırımlarında kullanılamamıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın başlarında iktisadi açıdan istiklalini yitirmiş, Batı finans kapitalinin insafına terk edilmiştir.

Türk Yurdu dergisi 1911 yılında yayın hayatına başlamıştır. Amacı; "Türklüğün her alanda yükselmesi" olan dergide sosyoloji, iktisat, eğitim, tarih, dış Türkler gibi alanlarda yazılar yer almıştır. Dergi, Türklüğün karşı karşıya kaldığı sorunlara yönelik bir çıkış yolu arayışında olmuştur.

Türk Yurdu dergisinde dönemin iktisadi sorunları da ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi esaretten kurtarılması için, dönemin uzmanlarına başvurulmuştur. Parvus, Osmanlı maliyesi ve iktisadının bir analizini yapmış ve çözüm önerilerinde bulunmuştur. Cumhuriyet sonrasında başlayan liberal/korumacı iktisat tartışmaları da dergide kendine taraftar bulmuştur. Bu çalışmada Türk Yurdu dergisinde 1911-1931 yılları arasında yer alan iktisatla ilgili yazıların analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Yurdu Dergisi, iktisat, Türk burjuvazisi, Osmanlı iktisadi yapısı, milli iktisat.

THE ANALYSIS OF ECONOMY ARTICLE IN THE TURK YURDU MAGAZINE (1911-1931)

Abstract

The Baltalimanı Trade Contract, which was signed with England in 1838, caused the Ottoman Empire to become the open market of Western capital. To bear the increasing cost of wars, the Empire borrowed money from other countries but this money wasn't be able to be used for the necessary infrastructure on behalf of the community. As a result, in the beginning of the 20th century, Ottoman Empire lost its independence in terms of economics and it was left to the mercy of the Western capital.

The Turk Yurdu Magazine started its edition life in 1911. The journal whose aim is 'the advancement of Turkishness in every field' had articles on sociology, economy, education, history and external Turkish people. The Magazine tried to find solutions to the problems that Turkish people faced.

The economical problems in those years were also dealt with in the Turk Yurdu Magazine. It was consulted to the experts to save the Ottoman Empire from economical bandage. Parvus analysed the Ottoman finance and economics and suggested solutions. The liberal/protectionist disputes that started after the announcement of the Republic had also mustered up support. In this study, it is aimed to be analysed the articles about economy in the Turk Yurdu Magazine between the years 1911 and 1931.

Keywords: Turk Yurdu Magazine, economy, Turkish bourgeois, Ottoman economic structure, national economy.

GİRİŞ

19. yüzyılda hız kazanan Osmanlı modernleşme çabaları, İmparatorluğun kurtuluşu için farklı fikir akımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu fikir akımları içerisinde ilk ortaya çıkan Osmanlıcılıktır. Fransız Devrimi'nin yıkıcı sonuçlarını azaltmayı amaçlayan Osmanlıcılık, Fransız milleti gibi bir millet inşa etme amacını taşımıştır. Tanzimat Fermanı (1839) ile birlikte uygulamaya konulan Osmanlıcılık, din, dil, köken farklı gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasının

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

eşit kabul edilmesi esasına dayanmıştır. Fakat bu kozmopolit Osmanlı milleti, ne gayri Müslim tebaa ne de Müslümanlar tarafından kabul görmemiştir. Özellikle İmparatorluğun Batı pazarları ile bütünleşik Balkan topraklarında, ayrılıkçı eğilimler artmıştır. Rusya, Avusturya gibi ülkelerin ayrılıkçı ayaklanmalara verdiği destek de bölgede istikrarsızlığın sürmesine yol açmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Pancermenizm'in de etkisi altında milliyetçilik özellikle etnik temellerle yeniden tanımlanmıştır. Pancermenizm'i Panslavizm izlemiştir. Panslavizm ve Pancermenizm, dağınık Alman ve Slav milletlerini tek bir siyasi idare altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde milletlerin dil, tarih, etnografya, kültür, folklor gibi çeşitli alanlarda bıraktığı izleri takip eden bilimsel çalışmalarda büyük artış yaşanmıştır. Oryantalistlerin öncülük ettiği bu çalışmalar arkeolojik çalışmalarla birlikte milletlerin 'saklı' tarihlerinin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Aynı dönemde Türk dil, tarih, edebiyat, kültürü üzerine çalışmalar da yapılmıştır. Özellikle V. L. Coq, L. Cahun, W. Barthold, W. Thomsen, İ. Manulef, A. Vambery vb. (Karakaş 2000: 94-95) tarafından yapılan araştırmalar, Türk medeniyetinin köklü bir uygarlık olduğu tezinin güçlenmesini sağlamıştır. Aynı dönemde Ali Suavi, Ahmet Mithat Paşa, Şemsettin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi gibi Türk aydınları da bu çalışmaları gazete ve dergilerde yayınlamıştır. Bu yayınlar, Türk milletinin köklü, büyük ve güçlü bir millet olduğu inancının güçlenmesini sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Osmanlıcılığın iflasi ile birlikte İslamcılık güçlenmiştir. II. Abdülhamit döneminde izlenen Panislamizm, İmparatorluğun Müslüman tebaasını birleştirmeyi amaçlamıştır. Sultan Abdülhamit, hilafeti siyasal bir manivela olarak kullanarak, Osmanlı yurttaşlarını ortak bir kimlik etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Bilhassa 'Aşiret Mektepleri' vasıtasıyla taşradaki aşiret liderlerinin çocuklarının bağlılıklarını sağlamaya çalışmıştır. II. Abdülhamit eğitim, alt yapı, bayındırlık ve kalkınma atılımlarıyla Osmanlı Devleti'ni bütünleştirmeye çalışmıştır.

II. Abdülhamit döneminde Batı başkentlerine kaçan Ahmet Rıza, Mizancı Murat, Sabahattin Bey, Ali Suavi, Abdullah Cevdet gibi aydınları birbirlerinden farklı düşünceler içerisinde olsalar da Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için Batılılaşma/modernleşmenin zorunlu bir durum olduğu görüşüne varmıştır. Özellikle Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Rıza Tevfik gibi aydınların temsil ettiği Batılılaşma kanadı, İmparatorluğun Batı'yı "gülü ve dikenini ile" alması gerektiği konusunda ısrarcı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda en son ortaya çıkan fikir akımı, Türk milliyetçiliği olmuştur. Türk milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu, Türk kimliği etrafında bütünleşmek olarak görmüştür. Osmanlı Devleti'nde Türk milliyetçiliğinin gelişiminde en önemli katkı, Rusya Türklerine aittir. Rusya Türkleri içerisinde özellikle Tatar ve Azeri aydınların milliyetçiliğinin kurumsallaşmasında önemli katkıları olmuştur. Azerbaycan'ın kaderini değiştiren bölgede petrol yataklarının keşfedilmesi olmuştur. Bölgeden petrol ihracatı, başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ın modernleşmesini sağlamıştır (Eliyev 1988). Bakü'de kurulan büyük petrol endüstrisi bir Azeri burjuvazisinin doğmasını da sağlamıştır.

Tatarların Rusya içerisinde ayrıcalıklı bir yer edinmelerini sağlayan, Rusların dinsel engeller yüzünde giremedikleri Orta Asya pazarlarına Tatarların aracılık etmesi olmuştur. Tatarlar bu ticaretten büyük kazançlar sağlamıştır (Georgeon 2009: 5). Kazan, Orenburg, Simbirsk gibi Tatar şehirlerinde güçlü bir Tatar burjuvazisi doğmuştur. Tatar burjuvazisi çocuklarını Rus okullarına göndermiş, iyi eğitim görmelerini sağlamıştır. Bu çocuklar arasında Yusuf Akçura, Sadri Maksudi Arsal gibi Türk milliyetçiliğinin önemli isimleri yer almıştır.

Rusya'nın bütün Türkistan'ı ele geçirmesi ve bölgede denetimi sağlaması, Tatarların ticari imtiyazlarına büyük bir darbe vurmuştur. Ayrıca III. Aleksander dönemi tanassur (Hıristiyanlaştırma) politikası, Tatarlar için ikili bir baskı yaratmıştır. Hıristiyanlığı kabul eden ailelere imtiyazlar verilmiştir. Tatarlar bu baskıyı kırabilmek için İsmail Gaspıralı öncülüğünde eğitimden, ticari hayata kadar bir dizi atılımlar yapmıştır. Ayrıca Gaspıralı'nın fikri temellerini attığı "dilde, fikirde, işte birlik" mottosu ile Osmanlı Türkleri ile birleşerek Rus yayılcılığına karşı bir direnç noktası oluşturma çabaları öne çıkmıştır. Köklü bir eğitim reformu yapılmadan milli uyanışın sağlanamayacağını düşünen Gaspıralı, geliştirdiği "usûl-ü savtiye" adlı yeni metot ile kısa bir sürede okuma yazma öğrenmeyi olanaklı hale getirmiştir. Batılı metotları ve yenilikleri kullanan Gaspıralı, İslam dini ile uyumlu bir modernleşme gerçekleştirmeyi denemiş ve Rusya Müslümanlarının milli uyanışına öncülük etmiştir.

II. Meşrutiyetin İlanı (1908) İmparatorluk'ta görece bir özgürlük atmosferi yaratmıştır. Bu dönemde çeşitli amaçlar güden dernek, vakıf, gazete, dergi ve yayınlarda büyük artış görülmüştür. Farklı fikir akımları kendilerine taraftar kazanmak için sahaya çıkmıştır. Bu dönemde Rusya Türklerinin öncülük ettiği Türkçü örgütlenme ve dergilerde büyük bir artış görülmüştür. İstanbul'daki ilk Türkçü örgütlenme Türk Derneği olmuştur. Türk Derneği Nizamnamesi, Aralık 1908 yılında Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Celal Rıza Tevfik ve Ahmet Hikmet gibi kurucu üyeler tarafından hazırlanarak kaleme alınmıştır (Tunaya 1988: 414). "Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve haldeki asar, e'f'al, ahvalini ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin asar-ı âtikasını [eski eserlerini], tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnologiyasını, ahval-ı içtimaiye [toplumsal durumunu] ve medeniyet-i hazıralarını [şimdiki medeniyetlerini], Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp tanıtmak, ayrıca da dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre tasdik etmektir." (Anonim 1911: 165).

Türk Derneği siyasi amaç taşımayan, Türk dili, tarihi, etnografya, kültürü gibi ilmi alanlarda çalışmalar yapmayı amaçlayan bir dernektir. Derneğin üyeleri içerisinde Boyacıyan Agop, Vladimir Gordlevsky, Rahip Karaçurun gibi gayri Müslimler de yer almıştır. Türk Derneği beyannamesine göre; Türkçe hakkında Doğu'da ve Batı'da yazılmış ne kadar eser varsa bunlar dikkatle incelenecektir. Bunu yaparken de sadece dilbilim değil sosyoloji, etnoloji, arkeoloji gibi bilimlerin bulgularından da yararlanılacaktır. Unutulmaya yüz tutmuş eski eserler gün yüzüne çıkarılacaktır. Osmanlı Türkçesinin bütün Türkler arasında yaygınlaşmasına çalışılacaktır. Dernek önemli Türk merkezlerinde şubeler açmayı da planlamıştır. Burada kütüphaneler kurulması, dergi ve gazeteler bulundurulması amaçlanmıştır.

Türk Derneği, Türk Derneği Dergisi adı altında bir de dergi çıkarmıştır. Dergi, 7 sayı çıkabilmiştir. Bu sayılarda özellikle Türkçenin Farsça, Arapça kelimelerden arındırılması konusunda Ahmet Hikmet (1911: 47) İsmail Hakkı (1911: 131) gibi isimlerin yazılarına yer verilmiştir. Türk Derneği dergisi içerisinde Pantürkizm'i savunan Rusya Türkleri ile Osmanlı Türkologları arasında bazı görüş ayrılıkları, derginin ömrünün uzun olmamasına neden olmuştur (Arai 2003: 48). Derneğin faal üyelerinden Miralay Raif Fuat, Miralay Necip Asım Bey'lerin askerlik görevlerine dönmeleri, Veled Çelebi Efendi'nin Konya Büyük Çelebiliğine tayin olunması, Yusuf Akçura'nın İstanbul dışına çıkması, dernek toplantılarının seyrekleşmesine ve derginin kapanmasına neden olmuştur. Derneğin resmi bir kapanış tarihi görünmemesine rağmen, dernek

üyelerinin büyük çoğunluğu 1911'de kurulan Türk Yurdu ve 1912'de kurulan Türk Ocağı'na geçmişlerdir. Böylece dernek işlevsiz hale gelmiştir.

Türk Derneği'nden sonra kurulan diğer bir Türkçü örgütlenme Türk Yurdu Cemiyeti'dir. Türk Yurdu Cemiyeti, 18 Ağustos 1327'de (31 Ağustos 1911) kurulmuştur (Tunaya 1988: 415). Kurucu üyeleri; Mehmet Emin, Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzâde Ali, Doktor Akil Muhtar ve Yusuf Akçura'ydı. Cemiyet, Yusuf Akçura mesul müdürlüğünde, 17 Teşrinisani 1327 (30 Kasım 1911)'de Türk Yurdu Dergisini çıkarmaya başlamıştır. Türk Yurdu dergisi, Türk Yurdu Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkmaya başlamış fakat cemiyetin ömrü uzun sürmemiştir. Cemiyetin üyeleri bir süre yeni kurulan Türk Ocağı'na katılmışlardır.

Türk Yurdu dergisi, Türk Ocağı ile kader birliği yapmış ve Ocağının resmi yayın organı haline gelmiştir. Türk Ocağı ise 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) tarihinde resmen kurulmuştur. Ocağın kurucuları; Mehmet Emin, Ağaoğlu Ahmet, Dr. Fuat Sabit Beylerdir. İlk yönetim kurulunda Ahmet Ferit başkanlığa, Yusuf Akçura ise başkan yardımcılığına seçilmişlerdir (Sarınay 1994: 144). Türk Ocağı, gündelik siyasetten uzak kalarak, Türklüğün her alanda yükselmesini amaçlamıştır. Türklüğün yükselmesi için de kültürel etkinliklerde bulunmayı amaçlamıştır (Üstel 1997: 100-104).

Türk Yurdu dergisinde dil, tarih, edebiyat, dış Türkler, iktisat, eğitim, sanat, mimari, gezi notları, kitap tanıtımı, sağlık gibi başlıklar altında yazılar yayınlanmıştır. Özellikle dikkati çeken başlıklardan biri "Türklük Şuûnu", "Türk Dünyasından Haberler" gibi bölümlerdir. Türk dünyasında önemli gelişmeler, yeni çıkan kitaplar, vefat haberleri dergide sık sık kendine yer bulmuştur. Türk Yurdu dergisinin yayın ilkeleri incelendiğinde, derginin siyasi kamplaşmalardan uzak kalarak Türklüğün her alanda yükselmesini hedeflediği görülmektedir (Akçura 2008: 168).

Türk Yurdu dergisi son derece ağır koşullar altında yayın hayatına başlamıştır. Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşları (1912-1913) ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Türk milletini bir varlık yokluk mücadelesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle Balkan Savaşları, Türk milleti açısından bir dönüm noktası olmuştur (Karpata 2012: 92). Her alanda ağır bir baskı altında bulunan Osmanlı Devleti, iktisadi alanda da ağır bir esaret altında kalmıştır. Osmanlı iktisadi yapısının gayri milli oluşu ve Batı sermayesinin Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge haline getirmiş olması, devletin elini kolunu başlamış, Türk milletini Dünyu Umumiye'nin insafına bırakmıştır (Pamuk 2010: 231). Bu iktisadi esaret zincirini kırmak için dergi, iktisadi alana özel bir ağırlık vermiş, bu konuda dönemin mütehasşislerini dergide yazı yazmaları için ikna etmeye çalışmıştır. Bu çağrılara duyarsız kalmayanlardan biri Rus Yahudi'si A. Israel Helphand Parvus olmuştur. Parvus, Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısına yönelik realist analizlerde bulunmuştur.

Bu çalışmada Türk Yurdu dergisinde 1911-1931 yılları arasında yayınlanmış iktisatla ilgili yazıların analizi hedeflenmiştir. Bunun için de arşiv ve kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu yazıları uygun bir bağlamda değerlendirmek için dönemin iktisadi koşulları da ele alınmıştır. Bu çalışmanın, Türk milli devletinin kuruluşu ve sonrasında yaşanan temel iktisadi sorunları anlamaya yönelik bir katkı sağlaması hedeflenmiştir.

18 VE 19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSADİ DURUMU

1838 yılında Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin desteğini almak için imzaladığı Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi'nin iktisadi alanda yıkıcı etkileri olmuştur. Bu antlaşma, pek çok iktisatçı tarafından mali bir milat olarak görülmüştür (Pamuk 2010: 205). Bu antlaşmayı aynı yıl Fransa ile daha sonra da diğer Avrupa devletleri ile imzalanan antlaşmalar

izlemiştir. Sander'e göre (2011: 291) bu antlaşma, Osmanlı Devleti'ni Avrupa mallarının açık pazarı haline getirmiştir.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde hacmi hızla büyüyen ithal mallarına karşısında, Osmanlı üreticileri rekabet edemez duruma gelmiştir. Özellikle atölyelerde üretilen emek yoğun Osmanlı imalat sanayisinde büyük bir gerileme göze çarpmıştır. Örneğin 1820'den 1914'e kadar Avrupa'dan ithal edilen pamuklu tekstil ürünlerinde 100 kattan fazla artış görülmüştür (Pamuk, 2010: 208). İngiltere gibi sanayileşmiş ülkelerde işçi ücretleri 19. yüzyılın ortalarından itibaren artış gösterirken Anadolu'da geleneksel el tezgâhlarında işçi ücretleri düşmüştür.

Osmanlı Devleti açısından diğer bir iktisadi sorun da dış borçlanma konusu olmuştur. Devletin gelirlerinin giderlerini karşılayamaması, dış borç almayı zorunlu kılmıştır. Dış borçlanmada Avrupalı bankerlerin, dış borç alımı için yapmış olduğu baskılar da etkili olmuştur. İlk dış borç 1840'lı yıllarda alınmıştır. Kısa vadeli ve sınırlı olan bu ilk borçlanmaları (1856) Kırım Savaşı'nın olağanüstü masrafları için alınan dış borçlar takip etmiştir. Osmanlı Devleti tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt gibi borsalarda satışa çıkarılmıştır (Pamuk, 2010: 230).

Osmanlı Devleti'nin aldığı borçlar piyasadaki borçlanma faizlerinin çok üzerinde ve yüklü miktarlarda olmuştur. Bu borçlar büyük ölçüde cari harcamalar, saray inşaatları, büyük ve güçlü bir donanmanın kurulması ve bürokraside maaşların ödenmesinde kullanılmıştır. 1873 yılında yeni bir dünya bunalımının habercisi olan borsa krizleri Avrupa ve Amerika borsalarını etkisi altına alınca Osmanlı Devleti yeni borç alamaz olmuştur. 1875 sonbaharında ise Osmanlı Devleti önce borçlarını yarı yarıya indirdiğini bildirmiş ve ertesi yıl ise tüm borçlarını ödemeyi durdurmuştur. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin dış borçları 200 milyon sterline yaklaşmıştır. Anapara ve faiz ödemeleri yılda 11 milyon sterlindi. Aynı yıllarda Osmanlı maliyesinin tüm gelirleri ancak 18 milyon sterlin civarındaydı. (Pamuk, 2010: 231). Devletin gelirlerinin yaklaşık % 60'ı faiz ödemelerine gidiyordu. Dış borçların tahsili konusunda 1881 yılında (28 Muharrem 1299- 20 Aralık 1881) "Düyun-u Umumiye İdaresi"nin kurulması kararlaştırılmıştır. 20. yüzyılın başlarında Düyun-u Umumiye idaresi kendi denetimi altındaki vergi gelirlerini artırmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin yirmiden fazla kentinde beş binden fazla çalışanı ile devasa bir kurum haline gelmişti.

19. yüzyılda Osmanlı iktisadi yapısının durumu pek iç açıcı görünmemektedir. Devletin gelirlerine el koyan uluslararası bir idare, gümrük duvarlarını yükseltip kendi üreticisini koruyamayan bir yönetim vardır. Osmanlı esnafı, küçük üreticisi Avrupa malları karşısında rekabet edemez duruma gelmiştir. Gelişmiş bir ulaşım ve demiryolu ağına sahip olmadığı için Osmanlı Devleti tarım alanında bile ithalatçı bir konuma gelmişti (Quataert 2004: 190-195).

Bu dönemde dikkati çeken bir diğer durum da Osmanlı Devleti'nin ekonomik faaliyetlerini kontrol altında tutan, çoğunlukla gayrimüslim azınlıklardan oluşan bir komprador burjuvazi yaratmış olmasıdır. Çoğunlukla Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlıklardan oluşan bu komprador sınıf İstanbul, Selanik, İzmir gibi Batı'ya açık Osmanlı pazarlarında iş yapmaktaydı. 1912 yılına ait istatistikler Osmanlı Devleti'nin iktisadi açıdan nasıl gayrimüslim burjuvazinin tekeli altında kaldığını göstermektedir (Tezel 2002: 97). 1912 yılında Osmanlı Devleti'nde iç ticaretle uğraşan 18.000 kadar işyerinin yüzde 15'i Türklere, yüzde 49'u Rumlara, yüzde 23'ü Ermenilere ve yüzde 19'u diğer Müslüman ve gayrimüslimlere aitti. 6.500 kadar imalat işyerinin yüzde 12'si Türklerin, yüzde 49'u Rumların, yüzde 30'u Ermenilere aitti.

Bu rakamlar Osmanlı Devleti'nin nasıl bir iktisadi esaret altında kaldığını net biçimde göstermektedir. İmparatorluğun gelirlerine el koyan bir Düyunu Umumiye vardır. İmparatorluk, kendi parasını basamamakta, Düyunu Umumiye'den izin almadan vergileri arttıramamaktadır. İktisadi esaretin, siyasi esareti de tetikleyeceği aşikârdır.

II. Meşrutiyet sonrasında iktidara gelen Jön Türklerin (İttihat ve Terakki) ele aldığı konulardan biri de iktisat politikaları olmuştur. İttihatçılar içerisinde liberal ve milli iktisat politikaları tartışılmıştır. Milli iktisat politikaları 1913 yılından sonra güçlenmiştir (Toprak 1982: 56). Kendileri alt ve orta sınıftan gelen ve özellikle azınlıkların sahip olduğu ayrıcalıklardan rahatsız olan İttihatçılar için milli iktisat, hem azınlıkların sahip olduğu ayrıcalıkların azaltılması, hem de milli bir burjuvazi yaratma amacını sağlamaya yönelik olmuştur. 1913 yılındaki İttihat ve Terakki Partisi kongresinde iktisadi kalkınmayı sağlamak amacıyla bazı kararlar alınmıştır. Partinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadi açıdan kendi kendine yeten bir ülke haline getirmeyi amaçladığı belirtilmiştir. İktisadi bağımsızlığın, milli bağımsızlığın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır. "İktisadın kendi kendine kifayet etmeyen, yani istiklal-i iktisadiye malik olmayan bir heyet-i içtimaiye, istiklal-i siyasisini kaybetmeye mahkûmdur." (Akçura 1913: 28).

İttihat ve Terakki Partisi, bu amaçlar için öncelikle kapitülasyonları kaldırmıştır. Barış döneminde uluslararası dengelerin izin vermediği böyle bir hamleyi yapmaya çekinen Osmanlı devlet adamları Birinci Dünya Savaşı'nı bahane ederek kapitülasyonları kaldırmıştır (Ahmad 2002: 59). Esas faaliyeti Osmanlı topraklarında olan yabancı şirketlerin Osmanlı tüzel kişiliğini kazanmaları istenmiştir. 1916'da Babıali seçici gümrük politikası izleyerek, gümrükleri dilediğince düzenleme olanağına kavuşmuştur. Yine aynı yıl kurulan İhracat Heyeti'yle ihracat, vesikaya bağlanmış; savaş döneminde ülkede ihtiyacı duyulan bazı tahıl ve stratejik maddelerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Savaşla birlikte, Babıali büyük kentlerin iâşesini örgütlemeye girişmiştir. Başlangıçta belediyelere verilen görev, bu birimlerin yetersiz kalışı sonucu İttihat ve Terakki'ye devredilmiştir. Cemiyetin İstanbul Murahhası Kara Kemal Bey'in gözetiminde kurulan Heyet-i Mahsusa-i Ticariye, başta kentin ekme, şeker, gaz gibi temel tüketim sağlanmasını ve dağıtımını örgütlemiştir. (Toprak 1982: 744).

Görüldüğü gibi İttihatçılar bir yerli burjuvazi yaratmaya da çalışmıştır. Savaş döneminde İstanbul gibi şehirlerde ortaya çıkan açlığın önüne geçmek ve temel ihtiyaç mallarını temin etmek için bazı Türk girişimcilerine yetki verilmiş, bu durum yerli bir burjuvazinin sermaye biriktirebilmesini sağlamıştır. Bu, devlet destekli, devletin dağıttığı rant düzenini kontrol eden bir ticaret burjuvazisidir.

TÜRK YURDU DERGİSİNDE İKTİSAT YAZILARI (1911-1918)

Türk Yurdu dergisi, Türklüğü ilgilendiren her alanda yazılara yer vermiştir. Dil, tarih, eğitim, din, sanat, mimari, sağlık, Türk dünyasından haberler gibi bölümlere ilave olarak iktisat haberleri ve yazıları da dergide yer almıştır. Dergide iktisat yazılarına yer verilme nedeni şöyle ifade edilmiştir: "Türk Yurdu bir ihtisas mecmuası değildir; bununla beraber millî hars'ta millî iktisadın mühim mevki olduğunu pekiyi müdrük olduğundan, o da elinden geldiği kadar, yerinin müsaade ettiği derecede gayesi milliyet olmak üzere, makaleler neşretmekten geri kalmadı." (S. 1916: 353).

Türk Yurdu dergisi iktisatla ilgili yazılar için dönemin uzmanlarına başvurmuş fakat bunlardan bir netice çıkmamıştır. Derginin amacı, Osmanlı iktisadi yapısının analiz edilmesi ve iktisadi hayatın düzeltilmesi için nelerin yapılması gerektiği ile ilgili çözüm önerileri getirilmesidir. Bu çağrıya olumlu yanıt veren isim, Osmanlı Devleti'nde Parvus Efendi ismiyle

anılan A. Israel Helphand Parvus olmuştur. Parvus'un Türk Yurdu Dergisinde makale yazma süreci, dergi yönetimi tarafından şöyle izah edilmiştir: "Türk Yurdu idaresi, memleketimizin tanınmış Türk muktesitlerine [iktisatçılarına] müracaat etmedi değil; fakat vaatten başka bir şey alamadı. Nihayet Türk değilse de, umum insanlar gibi Türklere de acıyan ve Osmanlı memleketinin iktisadî ahvâlini sağlam bir usul ve nazif bir nazarla tetkik ve tahlil eyleyen Parvus Efendi'ye müracaat etti ve muavenet-i tahrîriyesini [yazılarıyla yardımcı olmasını] temin edebildi. Muhterem Parvus Efendi'nin Tanin ve Jön Türk'teki makaleleri ilim ve iktidarını pek açık göstermiş olduğundan, kâri'lerimizin [okuyucularımızın] bu muaveneti temin etmemizden dolayı memnun olacaklarını zannediyoruz. Vakıa Parvus Efendinin iktisadî ve içtimaî mesleklerinin bazı mühim noktalarına Türk Yurdu iştirak edemezse de halkı sevmek, elden geldiği kadar fakir halka yardım etmek gibi en mühim bir esasta mumaileyhle [onunla] ihtilafımız yoktur." (Parvus, 1911: 262).

Parvus Efendi'nin taraftarı olduğu sosyalist görüşlerin dergi tarafından paylaşılmadığı ince bir biçimde belirtilmiş fakat onun ilmi yeterliliği ve objektif bakış açısının dergiye güç katacağı ifade edilmiştir. Parvus, 1867'de Rusya'da Yahudi anne babanın çocuğu olarak doğmuştur. Bu dönemde Rusya'da Plekhanov, Akselrod ve Zasulic gibi önemli Rus Marksistlerinden etkilenmiştir. Parvus, 19 yaşında İsviçre'ye gitmiş ve felsefe doktoru olmuştur. Marksizm'le burada tanışan Parvus, akademik hayatta başarı sağlayamayınca Almanya'ya giderek, Alman Sosyal Demokrat Parti'ye katılmıştır. Karl Kautsky, Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ve Karl Radek ile dostluk kurmuştur. Partinin en tanınmış teorisyenlerinden biri haline gelen Parvus'un Münih'teki evi sürgün Rus Marksistlerinden Lenin, Troçki gibi isimlerin uğrak yeri olmuştur.

1905'te Rusya'da devrim girişimine katılan Parvus, Troçki ile beraber St. Petersburg Sovyet'inin en önemli ismi olmuştur. Bu dönemde Rus devrimine yönelik bazı fikirler geliştirmiştir. Troçki, Rus orta sınıfının güçsüz olduğunu ve işçilerin devrime rehberlik etmesi gerektiğini savunuyordu. Kapitalist sistemi ciddi bir analize tabi tutan Parvus, 1904 yılında bir dünya savaşının çıkmasının kaçınılmaz olduğunu öngörmüştü. 1906 yılında başlayan karşı devrim hareketi ile birlikte pek çok devrimci ile beraber Parvus ve Troçki Sibirya'ya sürülmüştür. Buradan kaçarak Almanya'ya sığınan Parvus'un Alman Sosyal Demokrat Parti'ye geri dönüşü pek hoş karşılanmamıştır. Ona bazı suçlamalarda bulunulmuştur. 1910 yılında Alman Sosyal Demokrat Parti gazetesine yazılar yazmak amacıyla İstanbul'a gelmiş ve burada 5 yıl kalmıştır. Burada Jön Türklerin ekonomi politikaları üzerine danışmanlık da bulunmuştur.

Parvus, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması yolunda cesaretlendirmiştir. Savaş sırasında da Almanya'nın kazanması yolunda savaş propagandası faaliyetlerine katılmıştır. Almanların Rusya'yı mağlup etmesi sonucunda Alman yüksek kültürü öncülüğünde bir Marksist devrimin Rusya'da yaşanabileceğini düşünmüştür. Parvus'un Alman Devleti'ni ikna ederek Rus sosyalistlerini İsviçre'de bir araya getirerek Çarlık rejimini devirme ve bir ittifak arayışına gittiği bilinmektedir. Almanya, bu çabaları maddi olarak desteklemiştir. Almanya'nın amacı Çarlık Rusya'sında iç karışıklıklar çıkararak onu savaşın dışına çıkarmaktır. Parvus'la işbirliği yapanlar arasında 1917 Devrimi'nin lideri Lenin'de bulunmaktadır. Bu durum Lenin'in Alman ajanı olmakla suçlanmasına kadar gitmiştir. Parvus'un bu desteğine rağmen Lenin devrim sonrasında Parvus'un Rusya'ya geri dönüşüne ilişkin talebine Lenin, "Devrimin gayesine kirli eller tarafından dokunulmamalıdır" şeklinde yanıt vermiştir. Parvus, Almanya'da kalarak Weimar Cumhuriyeti'nin danışmanlığı görevine devam etmiştir. 1924 yılında bir kalp krizi sonrasında ölmüştür (Tunçay 1978: 68).

Parvus'un yazıları Osmanlı iktisadi yapısının ne derece ağır bir çıkmazda olduğunu göstermiştir. Parvus, "Türkiye Avrupa'nın Mali Boyunduruğu Altındadır" başlıklı makalesinde, Batı ile Doğu arasındaki güç dengesizliğinden söz etmiştir. Ona göre Batı medeniyeti henüz çok gençtir. Doğu, geçmişte çok önemli başarılar göstermiştir. Bu zamanla daha net anlaşılacaktır. Bugün Batı, kendi maddi gücüne dayanarak Doğu üzerinde bir nüfuz sağlamıştır. Fakat bu sonsuza kadar sürmeyecektir. (Parvus, 1912b: 263).

Parvus'a göre Avrupa sermayesi, kendisi ile münasebette bulunan ülkeleri sömürerek mali bir boyunduruk altına almaktadır. Türkiye, Avrupa sermayesine, bilim ve sanatına ihtiyaç duyduğu için Avrupa bankalarının, Avrupa büyük sanayisinin esiri olmuştur. "Bugün bütün Avrupa'da ve sanayii cesime sahibi bulunan diğer memalikte hâkimiyeti sermaye ile onun tahtı esaretinde ezilmekte bulunan ahali arasında mücadele vardır. Ahalinin ekseriyeti ile sermayedarlar, birbirlerinden farklı menfaatleri birbirlerine makûs iki sınıf teşkil ederler ve sanayii cesime memalikin dâhili mücadeleleri ve Avrupa ile Asya beyninde meşhud mübarezeler [tanık olunan savaşlar] yirminci asır tarihinin alamet-i esasîyesidir [belirgin farkıdır]." (Parvus, 1912b: 263). "Türkiye kendisini siyasi esaretten tahlis edebilmek [kurtarmak] için evvel emirde iktisadi esaretten kurtulmalıdır. Türkiye için bundan başka halas yolu yoktur. Diplomatların bin türlü incelikleri bir şey yapamaz. Osmanlı iktisaden zayıf buldukça, dostları onu incitecekler, düşmanları soyacaklardır. Osmanlılar müstakil yaşamak isterlerse iktisaden kendi işlerini kendileri görebilecek bir hale gelmelidirler." (Parvus, 1912b: 263).

Parvus Batı sermayesinin emperyalist yönünü göstermiştir. Batı'nın kendisine bağımlı ülkeler meydana getirdiğini ve bu ülkelerin altyapısını sömürdüğünü, iktisaden kendisine bağlı ülkeler yarattığını belirtmiştir. Milli bağımsızlığın her şeyden önce iktisadi bağımsızlığa dayandığını belirten Parvus, Osmanlı Devleti'ne Batı'nın iktisadi güdümünden çıkması tavsiyesinde bulunmuştur.

Parvus, bir yandan Batı emperyalizmini suçlarken diğer yandan da Batı'nın homojen bir bütün olmadığını ve Batı içinde de farklı "Batılar" olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bugün birbirinden farklı en az iki Batı vardır. Birisi resmi, diğeri ise millidir (Parvus, 1912e: 56-57). Resmi Batı, diplomasiye sahip düvel-i muazzama ve Avrupa maliyesinden ibarettir. Türkiye şu ana kadar bu Batı'yı tanımıştır. İlerleme ve kalkınma yolunda örnek alacağı Batı, bu Batı değildir. *Resmi Batı* şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin ilerlemesi için bir şey yapmamıştır. Siyasi ve ekonomik gücünü kullanarak Osmanlı Devleti'ni soymaya çalışmıştır. Osmanlı'nın Batı'dan az miktarda almış olduğu şeyler "adi" türdendir ve kendisine pahalıya mal olmuştur. "Türkiye için bir tarîk-i necat [kurtuluş yolu] varsa o da demokrasi tarikidir. Bu yolu size gösterecek yine Avrupa'dır. Fakat diplomatlar, bankerler ve fabrikacılar Avrupa'sı değil, kendi muhtekir ve müstebitleriyle mücadele etmekte bulunan demokrat Avrupa'dır." (Parvus, 1912e: 57).

Parvus aslında burada Batı'nın çelişmesini de göstermiştir. Bir yanda bütün yeniliklerin, gelişmelerin kaynağı olarak Batı yer alırken, öbür yanda sömürgeci, işgalci, ülkeleri esaret altına alan bir Batı vardır. Parvus, Osmanlı aydınlarına resmi değil, sivil Batı'yı örnek alın demektedir. Sivil Batı demokrasi, insan hakları, hukuk devleti gibi insani yönü ağır basan, az gelişmiş ülkelere insani yardımlarda bulunan Batı iken resmi Batı, ülkelerin alt yapısını, insan kaynaklarını, sermayesini sömüren, el koyan, insanları köleleştiren Batı'dır.

Parvus'un Türk Yurdu dergisindeki diğer bir yazısının konusu Osmanlı tarımı ve tarım politikaları hakkındadır. Tarımsal üretimin 19. Yüzyılın sonlarındaki iniş çıkışlarından ve ortaya çıkan fiyat hareketliliğinden söz eden Parvus, 1860 yılından itibaren zahire fiyatlarının

düşüğünü, bu fiyat düşüşünün % 50'leri bulduğunu söylemiştir. Zahire fiyatlarındaki bu düşüşte Kuzey Amerika kıtasının verimli, geniş arazilerinin tarıma açılması, Rusya'da tarımın ilerlemesi ve dünyada piyasaya sürülen ürün artışının etkisi olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti gibi sanayileşmemiş ve ihracatının önemli bir kısmı tarıma dayanan ülkeler için mali zorluklar yaratmıştır. Tarımsal ürünlerin fiyatının düşmesi, tarımda makineleşme, yeni tarım alanlarının üretime açılması gibi modern tarıma yönelik yatırımlara ket vurmuştur. 1890'lardan sonra tarım ürünlerine artan ihtiyaç fiyatların yeniden yükselmesine yol açmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin tarım reformu yaparak ülkenin kalkınmasını sağlama imkânını artırmıştır. Pamuk, tütün gibi sanayi mamulleri, kuru ve yaş meyve ve sebze ihracatı, hububat üretimini artırmak, bunları uygun depolama ve kurulacak demiryolları ağıyla dış pazarlara satmak Osmanlı Devleti'nin ekonomik kurtuluşunu sağlayabilir (Parvus, 1913d: 20-24).

Parvus'a göre 1860 sonlarında başlayan fiyat düşüşü tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş fakat 1890'lardan sonra artan fiyatlar tarımı yeniden önemli kılmıştır. Yani Osmanlı Devleti eğer doğru bir tarım politikası izlerse, fiyatı artan ürünlerini Avrupa pazarlarına satabilir. Bu durum devletin, dış ticaret dengesini de olumlu etkiler. Parvus'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal üretimi arttırmak için alınması gerekli bir dizi önlemler vardır. O, bunları şöyle sıralamıştır:

1. "Aşar vergisi azaltılmalı yahut hiç olmazsa o derece tahdit edilmelidir ki, [sınırlandırılmalıdır] köylü daha ziyade tarla işletmek neticesi olarak elde edeceği fazla mahsulattan tamamen istifade edebilsin."
2. "Ucuz faizli itibar-ı mâlî bankaları lâzımdır."
3. "Köylünün ecdadından beri işletmekte olduğu arazinin tamamen onun mülkü olmak üzere kalması taht-ı temine alınmalıdır." (Parvus, 1911: 173).

Parvus'un tarımı düzenlemek için getirdiği çözüm önerileri içerisinde tarımsal üretimden alınan Aşar Vergisi'nin kaldırılması veya azaltılması, köylüye ucuz kredi desteği sağlanması ve bu toprakların köylüye devredilmesi yer almaktadır. Özel mülkiyetin köylünün kendi arazisini ekip biçerek, üretimi arttıracakını düşünmüştür. Kredi desteğinin sağlanması için de ileride ele alacağımız gibi kooperatif gibi bazı çözüm önerileri getirilmiştir. Aynı dönemde bazı bankalar da kurulmuştur.

Parvus, başka bir yazısında Osmanlı maliyesini ve bütçe yapısını incelemiştir. 1911 yılı bütçe verilerini inceleyen Parvus, gelirlerin dörtte birinin faize gittiğini belirtmiştir (Parvus, 1912a: 221). Osmanlı Devleti bütçe açıklarını ve borç ödemelerini kapatmak için yeni borçlar almaktadır. Avrupa devletleri yüksek faizler ile Osmanlı Devleti'ne borç vermekte ve bu borçların zamanında ödenmesini sağlamak içinde siyasi baskıda uygulamaktadır. İktisadi gücünü, siyasi güce dönüştürmektedir. Devlet, aldığı borçları da yatırımlara ve istihdama çevirememekte ve bu paralar çarçur edilmektedir. Parvus'a göre Avrupa finans kapitali verdiği kısa vadeli borçlarla, Osmanlı maliyesini daimi olarak Avrupa bankalarına bağımlı hale getirmiştir. Piyasada büyük bir nakit para sıkıntısı yaşanmasına rağmen, Osmanlı Devleti kendisi para basmamaktadır. Bu hak da Osmanlı Bankası'na aittir (Parvus, 1912c: 284).

Parvus'a göre Düyun-u Umumiye'de ihtiyat akçesi olarak iki milyon lira (rezerv olarak) bekletilmektedir. Paraya çok ihtiyacı olmasına rağmen Osmanlı Devleti bu parayı tahsil edememektedir. Bu paralar düşük faizlerle Avrupalı sermayedarlara borç verilmektedir (Osmanlı Devleti yıllık % 5-7,5 faizle borçlanırken, bu para Avrupalı bankerlere % 3 ile verilmektedir). Bu paralarla yabancı ülkeler finanse edilmektedir. "Bu suretle Devlet-i Osmaniye yeniden yeniye

istikrazlar [borçlanma] akdine mecbur oluyor ve Avrupa mâliyyûnu [malıyesi] ise bu fırsatlardan istifade ederek devlet-i müşârun-ileyhâyı [adı geçen devleti] yeni yeni teminat ile bağlıyor.” (Parvus, 1912c: 285).

Parvus’a göre Osmanlı Devleti artık Avrupa’nın kendini içine düşürdüğü bu çaresizlikten kurtarmak için gözünü açmalı, kendi mali politikalarını kendi belirlemelidir. Avrupa’nın dayattığı mali esareti kabul etmenin sonu yıkımdır, felakettir: “Vaktiyle Türkiye kavi bir devlet idi. Fakat o eski kuvvet artık mevcut değildir. Bugün Türkler, başkaları üzerinde icrâ-yı tahakküm [egemenlik kurmak] için değil, muhafaza-i mevcudiyet [var olanı korumak] uğrunda boğuşmak mecburiyetinde bulunuyor. Bu hakikati uzun uzadıya izah ve ispata ihtiyaç var mıdır? Eğer siz, milletinizin kanının son damlasını akıtmakta bulunduğunu hissetmiyor, payitahtınızın [başkentinizin] kapısı önünde gürlemekte olan top sesleri kalplerinizi sarsmıyorsa ve eğer siz, düşmanlar tarafından ihata edilmiş [sarılmış] ve sayd [avlamak] için takip edilmekte bulunan bir av hayvanı gibi sıkıştırılmakta olduğunuzu görmüyorsanız, size bir risale sahifelerin de bu hususa dair daha fazla ne söylenebilir?” (Parvus, 1913b: 200).

Parvus’un Osmanlı iktisadi yapısı ile ilgili analizleri, dönemin koşullarını göstermesi açısından son derece değerli analizlerdir Parvus İmparatorluğun içine düştüğü çaresizliği, devletin iktisadi açıdan nasıl eli kolu bağlı hale geldiğini göstermiştir. Parvus’un dediği gibi devlet, bütün kapıları kırılmış ve herkesin elini kolunu sallayarak girdiği bir konağa dönmüştür. Sahipsizdir, kimsesizdir. Eğer önlem alınmazsa bu hanenin sonu yıkımdır, felakettir. Parvus, adeta olacakları önceden ön görmüştür. Osmanlı Devleti’nin sonunun geldiğini açık bir biçimde göstermiştir.

Türk Yurdu dergisinde Parvus’un analizleri dışında da iktisatla ilgili yazılara yer verilmiştir. Dergide “İktisat Hazine-i Evrakı” adında Almanca bir esere dair yazılan değerlendirme yazısında, Almanya’nın iktisadi gelişme ve ilerlemesinde Osmanlı Devleti’nin öneminden söz edilmiştir. Kitabın Alman sanayisi ile Osmanlı tarım ve hayvancılığının bütünleşik bir pazar olarak birbirini destekleyebileceği dile getirilmiştir. Alman sanayisi için gerekli hammadde ve yer altı kaynaklarının Osmanlı topraklarından karşılanabileceği savunulmuştur (Anonim 1916a: 353).

Türk Yurdu dergisinde bu milli burjuvazi ve milli iktisat konularını destekleyici makaleler de yer almıştır. Bu yazılardan birinde Yusuf Akçura, kendisini bir “nasyonalist demokrat” olarak tanımladıktan sonra iktisat alanında atılması gereken adımlardan söz etmiştir (Akçura 1917: 160-161). Türk köylüsünün kalkındırılmasının önemli olduğunu belirten Akçura, ancak bunun yeterli olmayacağını, kendilerinin “Türkler köylü ve memurdur.” anlayışını değiştirmek istediklerini söylemiştir. Bunun için Batılı tipte bir Türk burjuvazisi oluşturmanın şart olduğunu savunan yazar bu Türk burjuvazisinin sadece kendi çıkarlarının peşinde olan milli olmayan burjuvanın yerini alacağını ve yeni girişimlerin sınıfsal temelini oluşturacağını söylemiştir. Kapitalizmin bir sermaye hareketi olarak büyük sermayeyi öncelediğini, küçük ve yeni gelişen sınıfların ise bu büyük sermaye karşısında rekabet edemediğini, bunu önlemeye yönelik kooperatifçilik gibi uygulamaların geliştiğini belirten Akçura, bütünüyle buna taraftar olmasalar da kooperatif şirketlerin büyük sermayeye karşı bir sermaye birliği sağlayarak rekabet etme şansı sunduğunu belirtmiştir.

Dergide kooperatifçilik üzerine de iki makale yayımlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde kooperatifçilik konusunu ilk ele alan Ethem Nejat olmuştur. Ethem Nejat, kooperatif şirketlerin Osmanlı toplum yapısına uygun olduğunu 1911 yılında yazdığı makalelerde belirtmiştir (Nejat 1911: 254-255). Türk Yurdu dergisinde ise bu konuyu ele alan, Avrupa’ya bu konuda araştırmalar

yapmak üzere gönderilen Ahmet Cevad'tır. Ahmet Cevad sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan sosyal sınıflardan ve özellikle işçi sınıfının maruz kaldığı sömürden söz etmiştir. Ona göre burjuvazi sürekli kâr ederken, işçi sınıfının insanca olmayan bir yaşama razı olması istenmiştir. Ahmet Cevad, kooperatifçiliğin nasıl doğduğundan da söz etmiştir. İngiltere'de Charles Horart'ın öncülük ettiği kooperatifçilik, küçük bir dükkânla başlamış, sonraları ise geniş bir uygulama sahasına kavuşmuştur. Ahmet Cevad, bugün Avrupa'da birçok ülkede sadece ticaret için değil, üretim yapan kooperatiflerin bulunduğunu, bunun işçi sınıfı açısından önemli bir yarar sağladığını ifade etmiştir (Cevad 1917a: 161-162).

1911 sonrası Türk Yurdu dergisinde iktisatla ilgili yazıların ana teması imparatorluğun içine düştüğü iktisadi sorunların tespiti ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri olmuştur. Parvus'un çok açık bir biçimde dile getirmiş olduğu bu analizler, özellikle derginin milli iktisat taraftarı olan isimleri tarafından daha korumacı bir iktisadi yapıya geçiş için kullanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde dergide Türkistan'da ve Anadolu'da pek çok girişimcinin başarılarından söz edilmiştir. Kooperatifçilik fikri ile de özellikle Anadolu'daki Türk çiftçisinin ihtiyaç duyduğu kredi ve malların uygun fiyatlara ve pazarlara satılması için gerekli olan güç birliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

CUMHURİYET SONRASI TÜRK YURDU DERĞİSİNDE İKTİSAT YAZILARI (1924-1931)

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin tam bir teslimiyeti ile sona ermesi ve İstanbul'un 1920'de işgali, Türk Ocağı etkinliklerine de büyük darbe vurmuştur. Türk Ocağı, Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğindeki milli mücadeleye destek vermiştir. İşgale karşı mitinglere öncülük eden Ocaklılar, sürekli baskı ve gözetim altında tutulmuştur. 1920 yılında İstanbul'daki Türk Ocağı Merkezine İngilizler tarafından iki kere baskın düzenlenmiştir. Bu baskınlarda, Türk Ocağı'nın evrakları tahrif edilmiştir. Artan baskılar, bazı Ocaklıların (Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu gibi) tutuklanması üzerine mücadeleye Ankara'da devam etme kararı alınmıştır (Sarıay 1994: 257).

Mustafa Kemal önderliğindeki milli mücadele 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile fiilen sona ermiş ve Türkiye Cumhuriyeti devleti uluslararası meşruiyete kavuşmuştur. Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren Lozan Antlaşması'nın en kritik konularından biri kapitülasyonlar konusu olmuştur. Hatta görüşmeler bu yüzden kesilmiştir. Uzun müzakereler sonunda Batılı müttefikler geri adım atmış ve kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Sadece 1929'a kadar dış ticaret rejimini Batılılara açık tutan bazı ödünler verilmiştir. Gümrük vergileri 1929'a kadar eski biçimde devam etmiş, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti istediği gibi gümrük vergilerini düzenleme hakkına sahip olmuştur (Tanör 1998: 128-129).

Lozan görüşmeleri sürerken İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmıştır. Mustafa Kemal'in isteği ile toplanan bu kongrede bazı kararlar alınmıştır. Alınan kararlar arasında yerli üretimin teşvik edilmesi, lüks ithalatın azaltılması ve ekonomiye katkısı olması koşuluyla yabancı sermayenin ülkeye girmesine izin verilmesi yer almıştır (İnan 1989: 19-22). Ayrıca reji idaresinin ve aşar vergisinin kaldırılması, "Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun günün ihtiyaçlarını karşılar biçimde yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. İşçilerin çalışma saatleri de düzenlenmiş ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmayacağına yönelik kararlar alınmıştır.

Kongrede alınan kararlardan en önemlilerinden birisi yabancı sermayenin ülke yararı çerçevesinde, ülkede yatırım ve iş yapmasına devam kararı çıkmış olmasıdır. Korumacı bir iktisat yerine liberal bir iktisat politikası yürütülmeye başlanmıştır. Tunçay bu alınan kararlar ve izlenen

politikalarından yola çıkarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 1929 yılına kadar liberal bir iktisat politikası izlediğini belirtmiştir. Ona göre Türkiye Cumhuriyeti idaresi antiemperyalist bir tutum izlemesine rağmen antikapitalist değildir (Tunçay 1981: 185). Bunda şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'nin yeterli sermayeye ve teknolojik alt yapıya sahip olmamasının etkileri büyüktür. Ülkenin ciddi bir dış sermayeye ihtiyacı vardır.

Türkiye'de ihtiyaç duyulan sermaye girişini sağlayacak yabancı banka sayısı 1923 yılında toplam 13 taneydi. 1923 sonrasında ise 4 yabancı banka kurulmuştur. Aynı yıl iki özel yasayla kurulmuş banka (1869 İstanbul Emniyet Sandığı ve 1888 Ziraat Bankası) ile iki ticaret bankası (1914 Adapazarı İslam Ticaret Bankası ve 1917 İtibar-ı Milli Bankası) ve 13 tane yerel banka bulunmaktaydı. Bu bankalara ilave olarak 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası, 1927 Emlak ve Eytam Bankası ve 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur. Ayrıca İtibar-ı Milli Bankası, İş Bankası'na devredilmiştir. Görüldüğü gibi ülkede bankacılık sektöründe yabancıların payı hala çok yüksektir. Bunu azaltmaya yönelik olarak yeni kurulan milli bankalarla Türk burjuvazisine destek sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde çalışan nüfusun sektörlere göre dağılımı bize Türk ekonomisinin durumu hakkında bilgi verebilir. 1927 nüfus sayımına göre 13,5 milyon olan Türkiye nüfusunun yüzde 83,7'si kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Bu istatistik ülkede istihdamının büyük ölçüde tarıma dayalı olduğunu göstermektedir. Çalışan 5.350.000 nüfusun 4.370.000'i tarımda istihdam edilmektedir. Aynı yıl yapılan sayıma göre çiftçi aileleri sayısı 1.751.239 olup nüfus olarak 9.145.000 kişidir (Tunçay 1981: 189).

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayide de durum iç açıcı değildir. 1927 nüfus sayımına göre sanayide çalışan nüfus 300.000 kadardır (yaklaşık 267.000 erkek ve 32.500 kadın). İşyeri sayısı 65.000'dir. Sanayide çalışan nüfusun bütün çalışan nüfusa oranı ancak yüzde 5,5'tir. Çalışanların yoğunluğu tarımla ilişki sanayi dallarındadır. Bunun yanında dokuma ve madencilik diğer önemli sanayi alanlarını oluşturmaktadır (Tunçay 1981: 193).

Görüldüğü gibi bu yıllarda Türkiye bir tarım ülkesi görünümündedir. Sanayi üretimi çok cılız ve yetersizdir. Girişimci bir Türk burjuvazisinden söz etmek için henüz çok erkendir. Bir işçi hareketinden, sınıf çatışmasından söz edebilmek için gerekli sosyal koşullar oluşmamıştır.

Türk Yurdu dergisinde Cumhuriyet sonrasında iktisatla ilgili bir haberde Büyük Millet Meclisi'nin iş hayatını düzenlemek üzere yeni bir kanun taslağı hazırladığı ifade edilmiştir. Haberde, Yusuf Akçura'nın mazbata muharrirliği yaptığı kanunun ilk maddelerinin kabul edildiği söylenmiştir. İş hayatını düzenleyen kanunların çıkarılmasının gerekli olduğu ifade edilmiş, Osmanlı döneminde bununla ilgili bir düzenleme yapılamamış olduğu belirtilmiştir. Genellikle yabancı sermayenin denetimi altında çalışan Türk işçisinin her türlü sosyal haktan mahrum bırakıldığı ifade edilmiştir. Bunu önlemek, işçi-işveren ilişkisini belirli şartlara göre düzenlemek için bu kanuna ihtiyaç duyulduğu söylenmiştir. Kanunda, hem işçinin haklarının korunacağı ve hem de yabancı sermayenin yayılması ve gelişmesine çalışılacağı belirtilmiştir. Fakat kanunun henüz taslak halinde olduğu, içeriğinin henüz netleşmediği de söylenmiştir (Anonim 1926: 159-160).

Bu dönemde Türk Yurdu dergisinde iktisat yazıların sayısında azalma göze çarpmaktadır. Bu yazılardan birinde Salih Sami, geleneksel Türk el sanatlarından olan "Türk halıcılığını" konu edinmiştir. (Sami 1925: 254-259). Hamid Sadi Bey ise Türkiye'de ticaretin geliştirilmesi için yeni yollar ve özellikle demiryolu inşaatının önemi üzerinde durmuştur (Sadi 1927: 172-175). Ali Suad

ise iktisadi hayatın amacı ve bu konuda devlet düşen görevleri ele almıştır. Ali Suad, iktisadın bugün insanların daha rahat, konforlu ve huzurlu bir hayat sürmelerini temin etmeye çalıştığını belirtmiştir. Devletin iktisat alanında bütün hedefinin; “servet-i umûmîyi artırmak, yani onu muvazeneli ve mütenasib [uygun] surette milletin her sınıfı ve memleketin her köşesine tabii kabiliyetler ve istidadlara [yatkınlıklara] göre tevzi etmek [dağıtmak]” (Suad 1927a: 32) olduğunu ifade etmiştir. Ona göre devletin görevi refahı artırmak ve bunu sosyal sınıflar arasında dengeli bir biçimde paylaşmaktır.

Ali Suad, devletin iktisadi etkinlikleri olarak; bir malın üretilmesi veya dışarıdan ithali, bazı mamullerin vergiden istisna edilmesi yahut vergisinin artırılması, ulaşım araçlarının bazılarını kendisinin bazılarını ise yabancı sermaye ile işletilmesinin sağlanmasını belirtmiştir. Ali Suad yabancı sermayeye karşı olmadığını ifade etmiştir. Devletin düzenleyici olarak bazı malları kendisinin üretmesi ve bazısının üretimini kolaylaştırması gibi yarı liberal yarı devletçi bir ekonomi politikasını savunmuştur. Milli iktisat için devlete kendi üreticisini koruma, kendi kıymetlerini muhafaza etme, piyasanın istediği biçimde üretim yapma ve ülkenin öz kaynaklarını koruma gibi işlevler yüklemiştir.

Ali Suad, ülkedeki toplumsal sınıfların milli iktisat konusunda birleşmesini istemiş fakat bu konuya fazla eğilmeyerek mesleki örgütler üzerinde durmuştur. Kooperatifler şeklinde örgütlenen mesleklerin kendi çıkarlarını korumak adına önemli yararlar göreceğini belirten Ali Suad, bu örgütlerin kredi sağlama, malın değerini koruma ve üreticiyi koruma anlamında önemli işlevleri olduğunu söylemiştir (Suad 1927 b: 82-87).

Ali Suad’ın dikkat çektiği bir diğer durum da İstanbul’da sanayi ve ticareti elinde bulunduran Türk olmayan unsurlardır. Yazara göre İstanbul’un 800 bin nüfusu içinde yüz bini aşmayan gayrimüslim nüfus bütün sanayi ve ticarete egemendir. İçlerinde birkaç tane Türk unsura rastlanmamaktadır. Onlar da küçük üretici ve esnaftır. Görüldüğü gibi ekonomide gayrimüslim unsurların etkinliği henüz kırılamamıştır. Özellikle İstanbul’da örgütlenmiş ve Batı sermayesinin ileri kolunu oluşturan gayri milli burjuvazi ile mücadele devam etmektedir.

Suad, başka bir makalesinde de milli iktisat için alınması gerekli olan tedbirlerden söz etmiştir: Lüks tüketim azaltılmalı, tasarruf teşvik edilmeli, sermaye desteği sağlanmalı ve yerli malı tercih edilmelidir. Toplumda bir birlik duygusu yaratılarak milli iktisadi hedefler için çalışmaya teşvik edilmelidir (Suad 1927c: 165-169).

1929 yılı hem dünyada hem de Türkiye’de iktisadi alanda büyük kırılmalara neden olmuştur. Tarihe ‘büyük buhran’ olarak geçen iktisadi bunalım, Türkiye’nin 1923 yılında uygulamaya koymuş olduğu liberal iktisat politikalarından vazgeçip devletin öncülüğünde yeni bir iktisadi yapıya geçmesine neden olmuştur. 1931 yılında en yüksek noktasına çıkan buhran, genellikle “aşırı üretim”in varlığı ile açıklanmıştır (Tekeli ve İlkin 1977: 13). 1931’de tüm tarımsal ürünlerde artan stoklardan dolayı fiyatlar düşmüş ve tarım ürünlerindeki buhran tüm dünyayı hızla sarmıştır.

1929 dünya buhranının Türkiye’deki ilk etkileri paranın satın alma gücündeki azalma ile görülmüştür. Bu düşüşün temel nedenleri arasında, üretimin daralması ve Lozan Anlaşması çerçevesindeki kısıtlamaların kalkmasıyla ithalatın spekülatif olarak aşırı boyutta artması, dış ticaret açığının önemli oranda büyümesi, bunlara bağlı çok büyük çapta işsizlik olarak sayılabilir. Büyük buhran sırasında dünya ticaretinde hammadde fiyatları sanayi malı fiyatlarından daha fazla düşmüş, böylece ihracatın reel alım gücü azalırken, şeker, un ve kumaş gibi zorunlu sanayi

tüketim mallarının ithalatındaki daralmalardan dolayı toplumsal yaşamda sorunlar yaratmıştır. Türkiye'nin başlıca 5 ihraç ürününün dünya fiyatları 1929 ile 1932 arasında pamukta yüzde 48, fındıkta yüzde 73, incirde yüzde 52, üzümde yüzde 43 ve tütünde yaklaşık yüzde 50 oranında, toplam ihracat hacmi de aynı dönemde yüzde 30-40 oranında düşmüştür (Keyder 2003: 46-47). Bunalımdan çıkış yolu olarak da devletin ekonomiye müdahalesi öne çıkmıştır. Aynı dönemde Sovyetler Birliği uygulamış olduğu planlı ekonomi politikası ile buhrandan büyük bir yara almadan çıkmıştır. Bu gelişmeler Cumhuriyet idarecilerinin planlı ekonomiye olan ilgilerini artırmıştır. Böylelikle 1929 sonrasında şartlarında da dayatması ile devletçi bir ekonomiye geçiş olmuştur.

1929 ekonomik buhranı Türk burjuvazisinin ne kadar kırılğan bir yapıda olduğunu da göstermiştir. Henüz emekleme aşamasında olan burjuvazi bu uluslararası şokları kaldıracabilecek durumda değildi. Ticari kredilerin azalması, ihraç mallarının fiyatlarının düşmesi, ithal malların fiyatlarının artması art arda gelen iflaslara neden olmuştur.

1929 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır (Anonim 1929b: 69-75). Buhranın ülke ekonomisi üzerindeki etkilerinden söz eden İsmet İnönü alınan bazı tedbirleri açıklamıştır. İthalata sınırlama getirilmesi, ithalatın devlet denetimine bırakılması ilk alınan tedbirlerdendir. Bu yasağa temel tüketim maddeleri olan çay ve kahve de dâhil edilmiştir. Üretim gücü neredeyse sıfır olan bir ülkenin sadece ithalata dayalı bir iktisadi yapıyla uzun süre ayakta kalamayacağını söyleyen İsmet İnönü, çare olarak tasarruf ve yerli malı kullanımını önermiştir. Karaborsacılar ve fiyat spekülâtörlerini de uyaran İnönü, bunlara karşı devletin sıkı tedbirler alacağını söylemiştir. 1929 yılında dış borç ödemelerinin de başladığını ifade eden İnönü, bundan böyle amaçlarının denk bir bütçe yapmak olacağını belirtmiştir.

İthalata getirilen sınırlama ile yerli malı kullanımı devletin kampanyaları ile teşvik edilmiştir. Buna Türk Ocakları ve Türk Yurdu dergisi de destek vermiştir. Yerli mallarının kalitesiz olduğu yolundaki iddiaların bir önyargı olduğu, Türk mallarının Avrupalı ürünlerle rekabet edecek seviyede olduğu savunulmuştur. Yerli malı kullanımı milli sanayimizin de gelişmesini sağlayacağı vurgulanmıştır: "Yapacağın hizmetin, iyiliğin zahmeti büyük değildir. Yerli malı bulduğun yerde yerli malı kullanmayı taahhüt etmekle, verdiğin ve tutacağın sözün manasını etrafındakilere anlatmakla vazifeni yapmış olacaksın... Kanaatimize göre yerli malı kullanmayı prensip ittihaz edenler çoğaldıkça memleketimizde iş ve işçi çoğalacak, tufeyliler azalacak, her gün bir iki aile ocağı daha namuskârâne çalışarak ekmek kazanmak çaresini bulacaktır." (N. 1929: 46-47).

Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi de yaptığı konuşmada yerli malı kullanımını teşvik etmiştir. Türklerin tarihte daima çalışkan, üretken bir millet olduğunu belirten Suphi, bugün Avrupa malı ürünlere karşı rekabet edebilmemiz için milli üretimin teşvik edilmesini, devlet himayesinde korunmasını ve Ocaklıların yerli malı ürünler tüketmelerini istemiştir. "Sulh günlerinde, harp günlerini düşün! Çuhayı kendin doku, Demiri kendin döv... Deriyi sen tabakla! Biz kendi aramızda ahdedtik, Toprağımızda tedariki mümkün olan hiçbir şeyi hariçten almayacağız." (Suphi 1929: 71).

Dergide yerli malı kullanımının milli sermayeyi koruyacağı, sanayinin gelişmesi, işsizliğin azalmasını sağlayacağı belirtilmiştir. Bu tutum dergide şöyle dile getirilmiştir: "Türk malı alırsam fiyatı teşkil eden para memleket içinde kalır. Ecnebi malı alırsam o parayı bir daha hiç göremem. Ecnebi kumaş, ipek, kundura vs. için verdiğim para ancak memleketin borcunu artırır. Türk malı alırsam, Türk emtiasının sürümü artar, imalâthane ve fabrikalar fazla istihlal yapar, dolayısı ile mal ucuz çıkar, benim dirimim ucuz olur." (Anonim 1929a: 62).

Türk Yurdu dergisinde dönemin olağanüstü koşullarını göz önünde bulundurarak devletin belirlemiş olduğu iktisat politikalarını desteklemiştir. Buhrandan en az etkilenen ülkelerin, korumacı ekonomiler olması, Türkiye'nin de iktisadi politikasını devletçiliğe yöneltmesini sağlamıştır. Özel sektörün, yerli burjuvazinin henüz yeterince güçlü olmadığı bir dönemde devletin piyasaya müdahale etmesi, yatırımları yönetmesi ve sıkı bir fiyat kontrolü uygulama çabaları öne çıkmıştır. Dış ticaret açığını azaltmak için de ithalata sınırlamalar getirilmiş, ithalat özel izne bağlanmıştır.

SONUÇ

19. yüzyılda hız kazanan Osmanlı reform teşebbüsleri içerisinde Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık yanında Türkçülük de özellikle II. Meşrutiyet sonrasında önem kazanmıştır. Bunda Rusya Türklerinin İstanbul'a gelerek, Türkçü cemiyetlerde görev alması etkili olmuştur. Özellikle Tatar ve Azeri aydınlar, Gaspıralı'nın açtığı yolda ilerlemiştir. 1909 yılında kurulan Türk Derneği içindeki gayri Müslim unsurlarla Türk milleti hakkında bilimsel çalışmalar yapmayı amaçlamıştır. Türk Derneği, 7 sayı çıkabilen bir dergide yayınlanmıştır.

1911 yılında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Yurdu dergisini çıkarmaya başlamıştır. Bugün 100 yıllık köklü bir geçmişe sahip olan dergide Türkleri ilgilendiren her konuda yazılara yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ağırlaşan iktisadi sorunları da dergide yer almıştır. Özellikle İmparatorluğu esaret altına alan dış borçlar ve iktisadi hayatı düzenlemekle görevli Düyunu Umumiye'nin devletin sırtında ağır bir yük haline gelmesi dergi yazarlarını iktisadi sorunlara eğilmeye itmiştir. Bunun için de Parvus'a müracaat edilmiş ve onun dergide yazılarına yer verilmiştir. Parvus, Türk Yurdu dergisinde 11 yazı kaleme almıştır. Bu yazılardan ilki 22 Mart 1911'de başlamış, son yazısı ise 3 Şubat 1914'te yayınlanmıştır. Parvus, yazılarında Osmanlı iktisadi yapısı, Osmanlı maliyesi ve Osmanlı tarımının analizini yapmıştır. Analizlerini istatistiki kaynaklara dayandıran Parvus, İmparatorluğun içine düşmüş olduğu iktisadi esareti en yalın biçimde ifade etmiştir. Bunların yanından alınması gereken tedbirlerden de söz etmiştir. Bunlar içinde en önemlisi, milletin devletine sahip çıkmasıdır.

1923'te Türkiye Cumhuriyetinin kurulması, Osmanlı Devleti'nden miras kalan dış borçlar, kapitülasyonlar gibi çeşitli sorunların da karara bağlanmasını gerektirmiştir. Kapitülasyonlar kaldırılmıştır. İzmir İktisat Kongresi kararları ile liberal bir iktisat politikası izlenmiştir. Bu dönemde Türk devletinin bir nevi hars (kültür) şubesi olan Türk Ocağı ve onun yayın organı Türk Yurdu dergisi, dönemin iktisadi konularına da yer vermiştir. Türk tarımı, el sanatları, sanayinin sorunları tartışılmış, milli burjuvazi inşasının önemi üzerinde durulmuştur.

1929 iktisadi buhranı bütün dünyayı etkilemiştir. Sanayi üretimi azalmış, işsizlik artmış, fiyatlarda büyük artışlar gözlenmiştir. Genç Türk Cumhuriyeti bu dış rüzgâra karşı önlem olarak devletçi ekonomiye ağırlık vermiş, ithalat sınırlandırılmış ve özel izne bağlanmıştır. Devlet, kendi kendine yetecek bir politikaya yönelmiştir. Türk Yurdu dergisi de bu dönemde yerli malı kullanımı kampanyaları başlatmış, planlı iktisadi halka kabul ettirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, İstanbul:Doruk Yayınları, 2002.

Anonim. "Türk Derneği Tasdik Edildi", *Türk Derneği*, 1327 (1911), s. 165.

—. "İzmir ve Türkler", *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 7, 9 Şubat 1327 (22 Şubat 1912), s. 210.

- —. “İktisat Hazine-i Evrakı”, *Türk Yurdu*, X, 111, 2 Haziran 1332 (15 Haziran 1916a): 109-110, *Türk Yurdu V*, Ed. Murat Şefkatli, Tutibay Yayınları, Ankara, 2000.
- —. “Milli Banka”, *Türk Yurdu*, XI, 123, 24 Teşrinisani 1332 (7 Aralık 1916b): 269-275, *Türk Yurdu V*, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.
- —. “İş Kanunları”, *Türk Yurdu*, XVII, 176, Kânunusani 1926: 159-160, *Türk Yurdu X*, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.
- —. “Lazımdır”, *Türk Yurdu*, XXIII, 214, Ağustos 1929a: 62, *Türk Yurdu XV*, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.
- —. “Başvekilimizin Nutku”, *Türk Yurdu*, XXIII, 218, Kânunuevvel 1929b: 69-75, *Türk Yurdu XV*, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.
- Akçura, Yusuf. “İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yıllık Kongresi”, *Türk Yurdu*, V, 49, 19 Eylül 1329, (2 Ekim 1913): 28, *Türk Yurdu III*, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.
- —. “İsimsiz”, *Türk Yurdu*, XII, 139, 19 Temmuz 1333 (19 Temmuz 1917): 160-161, *Türk Yurdu VI*, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.
- —. *Türkçülüğün Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul:Kaynak Yayınları, 2008.
- Arai, Masami. *Jön Türk Dönemi Milliyetçiliği*, Çev. Tansel Demiler, İstanbul:İletişim Yayınları, 2003.
- Cevad, Ahmet. “Kooperatif Şirketler I”, *Türk Yurdu*, XIV, 160, 19 Temmuz 1333 (19 Temmuz 1917): 161-162, *Türk Yurdu VI*, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.
- —. “Kooperatif Şirketler II”, *Türk Yurdu*, XIV, 161, 15 Ağustos 1334 (15 Ağustos 1918): 269-271, *Türk Yurdu VII*, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.
- Devlet, Nadir. *İsmail Gaspıralı*, İstanbul:Başlık Yayın Grubu, 2011.
- Denis, Henri. *Ekonomik Doktrinler Tarihi I*, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul:Sosyal Yayınları, 1973.
- Eliyev, Mehmed.. *Azerbaycan İktisadiyatı*. Bakü:İktisat Üniversitesi Neşriyatı, 1998.
- Georgeon, François. *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, Çev. Ali Berktaş, 2. Baskı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Hakkı, İsmail. “Türkçenin Sadeleştirilmesi”, *Türk Derneği Dergisi*, IV, 1911, s. 131.
- Hikmet, Ahmet. “Dilimiz”, *Türk Derneği Dergisi*, I, 1911, s. 20.
- —. “Dilimiz II”, *Türk Derneği Dergisi*, II, 1911, s. 47.
- İnan, Afet. *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Karpat, Kemal H.. *Kısa Türkiye Tarihi, (1800-2012)*, Haz. Güneş Ayas, İstanbul:Timaş Yayınları, 2012.
- Karakaş, Mehmet. *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara:Elips Kitap, 2000.
- Karaömeroğlu, M. Asım “Helphand Parvus and His İmpact on Turkish İntellectual Life”, *Middle Eastern Studies*, 6, November: p. 145 – 165, 2004.
- Keyder, Çağlar “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul:Belge Yayınları, 2003.
- N. N. “Yerli Malı Kullanalım”, *Türk Yurdu*, XXIII, 206-208, Kânunuevvel: s. 46-47, 1929.
- Nejat, Ethem “Ziraat Bankaları”, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 21 Rebiyülevvel 1327: 254-255, 1911.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, 6. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları, 2010.

Sami, Salih. "Halıcılık", *Türk Yurdu*, XVI, 172, Ağustos 1925: 254-259, Türk Yurdu IX, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih İlkçağ'dan 1918'e*, 22. Baskı, Ankara:İmge Kitabevi, 2011.

Sarıнай, Yusuf . *Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul:Ötüken Yayınları, 1994.

Parvus "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, I, 9, 9 Mart 1327 (22 Mart 1911): 262, 1911.

— . "1327 Senesinin Ahvali Maliyesine Bir Nazar", *Türk Yurdu*, II, 13, 3 Mayıs 1328 (16 Mayıs 1912a): 221, Türk Yurdu I, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Türkiye Avrupa'nın Mali Boyunduruğu Altındadır", *Türk Yurdu*, II, 16, 14 Haziran 1328 (27 Haziran 1912b): 263, Türk Yurdu I, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır II", *Türk Yurdu*, II, 17, 29 Haziran 1328 (12 Temmuz 1912c): 284, Türk Yurdu I, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolu", *Türk Yurdu*, II, 19, 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912d): 318, Türk Yurdu I, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Devlet ve Milleti", *Türk Yurdu*, III, 27, 15 Teşrinisani 1328 (28 Kasım 1912e): 56-57, Türk Yurdu II, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Mali Tehlikelere", *Türk Yurdu*, III, 29, 13 Kânunusani 1328 (26 Ocak 1913a): 90, Türk Yurdu II, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "İş İştenden Geçmeden Gözlerinizi Açınız", *Türk Yurdu*, III, 36, 23 Mart 1329 (5 Nisan 1913b): 200, Türk Yurdu II, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Türk Gençlerine Mektuplar", *Türk Yurdu*, IV, 41, 30 Mayıs 1329 (12 Haziran 1913c): 312, Türk Yurdu II, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Türkiye'de Ziraattın İstikbali", *Türk Yurdu*, V, 49, 19 Eylül 1329 (2 Ekim 1913d): 20-24, Türk Yurdu III, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Köylü ve Devlet II", *Türk Yurdu*, V, 58, 21 Kânunusani 1329 (3 Şubat 1914): 173, Türk Yurdu III, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, 3. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları, 2004.

Sadi, Hamid. "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", *Türk Yurdu*, XIX, 189, Nisan 1927: 172-175, Türk Yurdu XII, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

Suad, Ali. "İktisadiyatta Milli Hars", *Türk Yurdu*, XIX, 186, Kânunusani 1927a: 32, Türk Yurdu XII, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "İktisadi Musahabe", *Türk Yurdu*, XIX, 187, Şubat1927b: 82-87, Türk Yurdu XII, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

— . "Milli İktisadiyatta Para Meselesi ve Tesanüt", *Türk Yurdu*, Nisan 1927c, XII, 189, Ed. Murat Şefkatli, Ankara:Tutibay Yayınları, 2000.

Suphi, Hamdullah. "Merkez Heyetin Tamimi", *Türk Yurdu*, XXIII, 206-208, Kânunuevvel: 71, 1929.

- Tanör, Bülent. *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Tekeli, İlhan - İlkin, Selim. *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara:ODTÜ Yayınları, 1977.
- Tezel Y. Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Timur, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası*, 6. Baskı, Ankara:İmge Kitabevi, 2008.
- Toprak, Tarık Zafer. *Türkiye’de Milli İktisat*, Ankara:Yurt Yayınları, 1982.
- . *Türkiye’de Siyasal Partiler I*, 2. Baskı, İstanbul:Hürriyet Vakfı Yayınları, 1998.
- Tunçay, Mete *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Cilt 1, 3. Baskı, İstanbul:Bilgi Yayınevi, 1978.
- . *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara:Yurt Yayınları, 1981.
- Üstel, Füsün. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul:İletişim Yayınları, 1997.

KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ'DE HAYVAN ADLARININ METAFORİK KULLANIMLARI

Yaşar TOKAY*

Öz

Kitâbu Gülistân bi't-Türkî, Memlûk Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınmış tek edebî eserdir. Kendi döneminin en önemli kaynaklarından olan bu eser, içerdiği sözcükler ve anlam dünyasıyla da Türk edebiyatı tarihinde özel bir yere sahiptir. Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'nin yazılış amacı temelde öğüt vermek olduğundan esere yerleştirilen hikâyeler, meseller ve ifadeler dilbilimi konuları açısından oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır.

Anlambilimi çalışmalarının özel konularından biri olan metafor (iğretileme/deyim aktarması) ise her dönemde ilgi görmüş bir konudur. Metaforun alanı geniş bir bilgi ağını içermektedir. Biz bu yazımızda sadece hayvan adları üzerine Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'deki bakış açısını incelemeye çalıştık. Bu yazıda, eserde kullanılan hayvan adlarının metaforik karşılıkları ele alınmış ve örneklerle irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitâbu Gülistân bi't-Türkî, Anlambilimi, Metafor, Hayvanlar.

METAPHORIC USES OF ANIMAL NAMES IN KITABU GULISTAN Bİ'T-TURKÎ

Abstract

Kitâbu Gülistân bi't-Turkî is the only literary book survived by the Mamluk Kipchak Turkish. This work, which is one of the most important sources of its own period, has a special place in the history of Turkish literature with its words and sense of meaning. Kitâbu Gülistân bi't-Turkî is mainly aimed at writing, it provides a very rich material in terms of the linguistics of the stories, fallacies and expressions placed in the book.

Metaphor, which is one of the special topics of semantics studies, has always been a subject of interest. The domain of metaphors contains a large network of information. In this article, we have tried to examine the point of view of Kitâbu Gülistân bi't-Turkî on only animal names and the metaphoric equivalents of animal names used in the work have been discussed and examined with examples.

Keywords: Kitâbu Gülistân bi't-Türkî, Semantics, Metaphore, Animals.

1. Giriş

İnsanların var oluşundan bu yana hayat macerasında yanında olan canlılar iyi ya da kötü, faydalı veya zararlı, olumlu yahut olumsuz özellikleriyle hayvanlar olmuştur. Öyle ki, insan-hayvan ilişkisi hayatın her anına damga vurmuş bir olgu olarak karşımıza çıkar.

İnsanlar tarih boyunca hayvanları yalnızca bir besin, ısınma ya da ticari meta olarak görmemiş, şüphesiz onlarla çeşitli bağlar kurmuştur. Kurulan bu bağlar zaman içinde içselleşmiş ve sınırları bilinmeyen sürelerde toplumsal kabullere yol açmıştır. Bu toplumsal kabuller öyle yerleşmiştir ki, kimi gruplarda dinsel ritüel halini almıştır. Bugün Hindistan'da bazı hayvanların kutsal kabul edilmesi bu ritüelleşmenin en iyi örneklerindedir.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Doğayla iç içe olan insan, onu hayatının, sanatının ve kültürünün bir parçası haline getirmiştir. Özellikle edebiyat, insanın ve toplumların kültür aynası olduğu için edebi eserlerde bu yansımaları daha net görebilmekteyiz. Arslan cesareti, tilki kurnazlığı, ejderha gücüyle bize edebiyatımızda mesajlar verirler. İlk yazılı metinlerimizden itibaren hayvan adların yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkündür (Toprak 2013: 107).

2. Dilbilimsel Çerçeve Metafor

Antik çağlardan beri metafor kullanımı insanoğlunun dikkatini çekmiştir. Tarihsel olarak önce dil bilim ve felsefe alanlarında kullanılmaya başlanmış olsa da günümüzde sanat, eğitim, edebiyat gibi birçok alanda önem verilen bir konu haline gelmiştir. Metafor en basit haliyle dolaylı anlatım olarak düşünülebilir. “Bir yerden bir yere taşımak” anlamına gelen Yunanca *metapherein* (meta: öte, üst; pherein: taşımak) kelimesinden türemiştir. Metafor, sözlüklerde, bir kelime, kavram veya deyim, farklı ama benzer bir nesne veya eyleme dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Karairmak-Güloğlu 2012: 122).

Metafor, bir yaşantı alanından diğerine bir geçiş veya karşılaştırma yapmak üzere iki değişik fikir veya kavramın bağlantılandığı sembolik bir dil yapısı olarak kabul edilmektedir. Metaforlar günlük konuşma dilinde isim, fiil veya niteleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Metafor, anlamak istediğimiz nesneyi veya olguyu, başka bir anlam alanına ait olan kavramlar ağına bağlayarak, yeniden kavramlaştırmamızı, değişik yönlerden görmemizi ve daha önceden gözden kaçan bazı durumları aydınlatabilmemizi sağlar. Şekil ve anlamı gerçeğe taşıyan bir araç olarak dil, bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırarak gerçeği açıklamak için metaforu kullanmaktadır. Hatta bazıları dilsel anlatım öğelerini bütünüyle metaforik olarak kabul ederler. Bununla birlikte günümüzdeki çoğu araştırmacı metaforun kavramsal sistemimizi düzenlemede yapısal bir rol oynadığını kabul etmektedir. Radman'a göre, metaforlar sadece sözlü birer araç olarak düşünülmemelidirler; çünkü onlar aynı zamanda düşüncenin de bir parçasıdır. Metafor, bir şeyi başka birisinin gözüyle görmek veya bir kavram alanını başka bir alanın açısından yapılandırmak veya anlamak olarak açıklanabilir. Aslında metafor birçok insana göre şiirsel dil ve hayal gücü için bir araçtır. Üstelik metafor tipik olarak sadece dilsel bir karakteristik olarak görülür. Diğer taraftan, Lakoff ve Johnson, metaforun günlük yaşamda çok yaygın olarak kullanıldığını, sadece dilde değil düşünce ve harekete geçmede de önemli bir etkiye sahip olduğunu ileri sürerler. Onlara göre düşünce ve hareketlerimizi belirleyen doğal kavramsal sistemimiz esas olarak metaforiktir. Strenski'ye göre de metaforların sonuçları vardır. Onlar düşüncelerimizi yansıtır, şekillendirirler ve sonuç olarak davranışlarımızı belirlerler (Arslan-Bayrakçı 2006: 101).

Lakoff, metaforun oluşum aşamalarını ve kullanım alanlarını şöyle özetler:

1. Soyut olayları kavramanın ve soyut düşünmenin arkasındaki başlıca mekanizmadır.
2. Basitten karmaşığa bir çok konu metafor aracılığıyla anlaşılır.
3. Kavramsaldir, dilbilimsel değildir.
4. Metaforik dil, kavramsal metaforun yüzeydeki görünümüdür.
5. Kavramsal sistemin büyük kısmı metaforiktir; ancak önemli bir kısmı da metaforik değildir. Metaforik anlayış metaforik olmayan anlayışa dayanır.
6. Göreceli olarak soyut ya da bilişsel mekanizmalarla yapılandırılmamış olayların anlaşılmasına olanak sağlar (Akt. Karairmak-Güloğlu 2012: 125).

3. Kitābu Gülistān bi't-Türkî ve Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımları

Gülistan kitabı, İran'ın en büyük sanatçılarından biri kabul edilen Sadî tarafından 1258 yılında kaleme alınan dünya edebiyatının en seçkin yazınsal örneklerinden biri kabul edilmektedir.

Sadî'nin en meşhur iki eserinden biri olan Gülistān (diğeri Būstān (1257)) yazıldığı dönemden itibaren birçok dile çevrilmiştir. Ancak özellikle Türk edebiyatında bu eserin büyük bir ilgiyle okunduğu görülür. Türk edebiyatının özellikle Anadolu sahasında, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış birçok Gülistan tercümesi bulunmaktadır. Bunun yanında Doğu Türkçesinin en önemli dönemlerinden olan Çağatay Türkçesiyle yazılmış Gülistan tercümesi de bulunmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz tercümelemler çok önemli dil verileri olsa da, çalışmamıza konu olan Gülistān tercümesinin edebiyat ve dil tarihimiz için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Seyf-i Serāyî tarafından H. 793 yılının Şevval ayının evvelinde (1 Eylül 1391 Cuma günü) Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan elimizdeki eser, edebiyatımızın aslı Farsça olan Gülistān kitabı üzerine yapılan ilk tercüme örneğidir. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'nin tek nüshası Hollanda'nın Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde (Nr. 1553), Dozy katalogunda (Catalogue Codium Orientalium I.355) bulunmaktadır (Karamanlıoğlu 1989: XVII).

Eserde geçen hayvan adları ve metaforik karşılıkları verilirken alfabetik sıralama esas alınmıştır:

3.1. Arslan/Esed/Şîr "Aslan"

Arslan sözcüğünün kökeniyle ilgili olarak Eren, aslan<arslan “Afrika’da yaşayan, erkekleri yelesi, kuyruğu püsküllü, çok koyu sarı renkli yırtıcı bir memeli türü” tanımını vermiş; konuyla ilgili görüşleri sıralamıştır (TDES: 20). Görüşler şu şekildedir: Nemeth’e göre < *arsil* + *-an* eki, Eckmann da bu etimolojiyi benimsemiştir. DLT’de *arsil* “kestane rengi, kumral” anlamına gelmekte, *-(a)n* da küçültme ekidir. Patrubby, Yakutça “sarı” anlamındaki sözcüğün en eski biçiminin tasarlamasından yola çıkarak *ar* + *sil* eki + *an* “vahşi hayvan” kökenine bağlamıştır. Budenz (NyK 16: 460’dan) *kaplan* ve *sırtlan* ile birlikte değerlendirmiş; Bang’a göre < *arsil ilan* biçiminden; Vámbéry’ye göre < *arış* “güçlü” ve *lan* “vahşi hayvan”; Ramstedt’e göre < *ars-* “kükremek” + *lan* (Çince “vahşi hayvan”); Yegorov’a göre Vámbéry, Ramstedt ve Şçerbak’ın açıklamalarına ilaveten Kırgızca *arsilda-* “kükremek” fiili de düşünülebilir; Şçerbak’a göre < *ar* “kestane rengi” + *sil* eki + *an* “yırtıcı hayvan”; Baskakov’a göre *arsil* + *an*; Räsänen’e göre *-lan* ekiyle kurulmuş bir türev; Clauson’a göre hayvan adlarının sonundaki *-lan* ile kurulmuştur (EDPT: 238a) (Karahan 2013: 1850).

Esed "Aslan" sözcüğü Arapça, *şîr* "Aslan" kelimesi ise Farsçadan alıntılanmıştır. Özellikle İslamî dönemle birlikte bu yabancı kökenli sözcüklerinde metinlerde görülmeye başlandığı söylenebilir.

İlk Türkçe metinlerinden itibaren gördüğümüz *arslan* sözcüğü, kültürümüzde oldukça önemlidir. Bugün güçlü, cesur insanları anlatırken *arslan gibi* deyimini kullanırız. DLT’de aslanla ilgili atasözleri, bize bu hayvan adının kültürümüzde ne kadar eski ve yerleşik olduğunu göstermeye yeter.

Alımçı arslan, berimçi sıçgan "Alacağına arslan, vereceğine, borcuna sıçan" (DLT I. 75) (DLT I. 409),

Alın arslan tutar, küçin sıçgan (kösgük, oyuk) tutmas "Hile ile arslan tutulur, zor ile güç ile sıçan tutulmaz. (DLT III. 412),

Arslan karısa sıçgan ötin ködezür "Kocayan arslan sıçan deliğini gözler" (DLT III. 263)

Arslan kökrese at ayakı tulaşır "Arslan kükrese atın ayakları dolaşır" (DLT II. 146) (Toprak 2013: 108).

Gülîstan Tercümesi'nde *arslan* "Aslan" sözcüğü "güç, kudret" simgesi olarak metaforlaşmıştır. Eserde tespit edilen *arslan bigin* "Aslan gibi", *arslan yürek* "Aslan yürekli", *kağan arslan* "Kükreyen/kızgın aslan" ifadeleri de bu doğrultuda esere yerleştirilmiştir. Bununla birlikte *arslan-teve* "Aslan-deve", *arslan-it* "Aslan-köpek" ve *arslan-eşek* "Aslan-eşek" tezatlığı üzerinden verilen mesajlar ve öğütler de çok dikkat çekicidir.

(1) *Arslan bigin érenlerni zârüret hükmi bilen teşiklerde tutup topukların yinçip tururlar* (154a/1-3) "Aslan gibi yiğitleri zorla deliklerde (zindanlarda) tutup topuklarını yaralayıp dururlar."

(2) *Ër deminde érdemin körgüzmes illa ir kişi*

Eyle kim érdem tevede yok dağı arslanda bar (11a/13-11b/1)

"Yiğit bir kişinin dışında kimse erlik zamanında erdem göstermez. Öyle ki, erdem deveye yok ama aslanda var."

(3) *Yük ketürgen eşek yahşırak ol arslandan kim ademini yırtkay* (31b/9-10) "Yük taşıyan eşek, insanları parçalayan aslandan daha iyidir (faydalıdır)."

(4) *Biligli fâris sen ol arslan yürek*

Kim bu kün Anter saña mihter kirek

"Bilgili, cesur ve aslan yürekliisin. Bugün sana Anter'in asker olması gerekir."

(5) *Kağan arslan bilen pençe tutuşkan ér degül âkil*

Anı bil âkil ér kahrı keliçek sözleşmes bâtil (44a/11-12)

"Kızgın arslan ile pençe tutuşan kişi akıllı biri değildir. Şunu bil: Akıllı insan öfkelenince batıl sözler söylemez."

(6) *Anası inçinip Rüstemge ayttı*

Eyâ körgen özün heybetli arslan

Eger bolsa idi yâdında ol kün

Kim elimde idiñ bir yaşar oğlan (137a/8-9)

"Anası incinip Rüstem'e (şöyle) söyledi: Ey kendini heybetli bir arslan gibi gören (Rüstem)! Keşke bir yaşında elimde/avucumun içinde olduğun günleri hatırlasaydın."

(7) *Yigit ayttı bu şürette kim men men özümni fillerge urğayman dağı arslan bilen pençe tutkay men* (99b/2-4) "Yiğit (şöyle) söyledi: Bu surette ben kendimi fillerle mücadeleye atacağım ve aslan ile pençeleşeceğim".

(8) *Meselde ayturlar her kimniñ altun terāzūsında bolğay arslan kuvveti anıñ bāzūsunda bolğay* (128b/2-4). "Meselde (şöyle) anlatırlar: Her kimin terazisinde altın varsa, onun pazısında da aslan kuvveti olur".

(9) *İttifāk-ı halk bu turur kim yük ketürgen eşek yaşırağ ol arslandan kim ādemîni yırtkay* (31b/9-10) "Halkın üzerinde ittifak ettiği konu şudur: Yük getiren eşek, insanları parçalayan arslandan daha faydalıdır."

(10) *Kaçan kim ittifāk étip yürise*

Karınçalar soyar arslan terisin (102a/4-5)

"Karınçalar ittifak ederek hareket ettiklerinde aslanın bile derisini soyarlar."

(11) *Cümle hayvānāt alāsı arslan dağı ednāsı eşek turur* (31b/8) "Bütün hayvanların içinde en iyisi aslan, en adisi ise eşektir."

(12) *Avçı çıkıban keyikler avlar vaqtın*

Arslan körüben tutup terisin yırtar (105a/6-7)

"Avcı, geyik avlama zamanında ava çıkar, arslan görüp tutup derisini yırtar".

(13) *Tigme bîşe içinde ay maḥdüm*

Né aceb kizlenip esed tursa (GT 10b/11)

"Ey mahdum! Bir ormanın içinde arslan gizlenip dursa, bunda şaşılacak ne var."

(14) *Bir kiççi kişi kiçip revān cānından*

Arslannı urup çıkarsa mağzın né aceb (165b/5-6)

"Ufak bir kişi akıp giden ömründen vazgeçip, arslana vurup beynini çıkarsa, bunda şaşılacak ne var!"

(15) *Karakulağka sordılar arslan şuhbetin né sebebden ihtiyār kıldıñ?* (23b/11-12) "Çakala sordular: Neden arslanla sohbet etmeyi tercih ettin?"

(16) *Kağan arslan kirip bir gār içinde*

Kiçe kündüz niçe bir aç oturgay (104b/6-7)

"Aslan bir mağaranın içine girip, kaç gün gece gündüz aç oturacak?"

(17) *Arslan bilen pençe tutmağ dağı kılıçka yumruk urmağ āküller işi degül* (168a/11-12)

"Aslan ile pençe tutuşmak ve kılıca yumruk atmak akıllı insanların yapacağı bir iş değildir."

(18) *Yimes it sarķıtın kélip arslan*

Gār içinde açın öler bolsa (87b/8-9)

"Aslan, bir mağaranın içinde açlıktan ölecek olsa da gelip köpeğin artığını yemez."

(19) *Pençesi şayd içinde arslanğa*

Né tefāvüt kıılır kim it ürse (129b/3-4)

"Ava çıkmış aslanın pençesine, itin havlamasının ne etkisi olur!"

(20) *Kandadur fil kélip şüret ü heybet körsün*

Kandadur şîr kélip pençede kuvvet körsün (149a/7-8)

"Nerededir fil? Gelip de suret ve heybet görsün; nerededir aslan? Gelip pençede kuvvet görsün."

3.2. *Baykuş* "Baykuş"

Baykuş, Türkçe Sözlükte, "Başında, kulak yerinde iki sorgucu bulunan, yırtıcı gece kuşlarının genel adı. *Baykuş gibi* "Uğursuzluk getirdiğine inanılan (kimse)." biçiminde tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük 2005: 227).

En eski çağlardan bu yana çeşitli kültürlerce farklı biçimlerde sembolize edilen baykuş, kimi toplumlarda kutsal ve bereket timsali iken, kimi kültürlerde ise ölümün, yıkım ve felaketin, uğursuzluğun ve karanlığın simgesi olarak karşımıza çıkar.

Roux, Türklerde ve Moğollarda baykuş kültürünü anlatırken bu hayvanın hem olumlu hem de olumsuz bakış açısıyla karşılandığının altını çizer. Moğollarda alacabaykuşların kutsal olduğu aktarılırken, Türklerde uyanıklığın sembolü olarak kullanıldığına işaret etmiştir (Roux 2005: 229).

Günümüzdeki Anadolu Türk kültüründe ise baykuşun genel olarak uğursuzluk ve ölüm getirdiği inancı vardır. Buna karşın derleme sözlüğünde tespit edilen bazı veriler, Anadolu'da da baykuşa karşı farklı açılardan bakıldığını ve olumlu yönleriyle değerlendirildiğini açıkça göstermektedir. Örneğin, Derleme Sözlüğünde tespit edilen devletli, hayırlı kuş, muratkuşu, ulukuş adlandırmalar vb. (Derleme Sözlüğü 2011: C.4-11).

Baykuşun Yunan mitolojisinde "Athena kuşu" olarak uğur simgesi sayıldığı görülmektedir. Baykuş koca kafası, avını kapıştaki mahareti, yani gösterdiği akıl, hüner ve marifet ile Zeus'un koca kafasından doğmuş olan kızı Athena'yı temsil eder. Athena'nın ağacı kendi diktiği zeytin ağacı iken kuşu da baykuştur. Athena'nın sembollerinden mızrak savaşı, zeytin dalı barışı; baykuş da bilgeliği temsil eder. Baykuş, Yunan mitolojisinde tanrıça Athena'nın sevdiği hayvan olarak bilinmekte ve tanrıçanın gözlerinin baykuş gözü renginde olduğu anlatılmaktadır (Akt. Gülakan Kaman 2015: 1140).

Eski Roma'da, Avrupa'da ve Amerikan yerli kültüründe ise baykuş uğursuzluk, yıkım ve ölümün sembolüdür. Bugün Anadolu folklorunda da karşılaşılan bir inanç olarak baykuşun ötüşü ölüm haberi sayılır (Akalin 1993: 77).

Eski Mısır'da ve Hint'te ölüm kuşu olarak adlandırılan ve sembolize edilen baykuş, Çin'de ise büyük bir felaketin geleceğini işaret eder (Eberhard 2000: 59).

Baykuş sözcüğünün etimolojisi ile ilgili farklı görüşler vardır. Räsänen, Samoyloviç, Tietze, Doerfer, Tuncer Gülensoy gibi bilim insanları ufak farklarla bu ismin *bay* "Zengin" + *kuş* "Kuş" birimlerinin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedirler (Dorerfer 1965 II: 260; Tietze 2002: 297; Gülensoy 2007: 123). Bununla birlikte eski Türkçe metinlerde baykuş sözcüğü yerine *ügi/ühi* (Clouston 1972: 101), *yapakulak* (Räsänen 1969: 187), *koburga/kopurga* (Clouston 1972: 587) gibi sözcükler de kullanılmıştır.

Gülîstan Tercümesinde ise (bundan sonra GT), *baykuş* sözcüğü iki yerde çeşitli metaforik anlamlar işaret etmektedir. İki örnekte de "baykuş"un uğursuzluğu ön plana çıkmıştır. İlk örnekte baykuşun yıkım getirdiği inancı, ikinci örnekte ise baykuşun sadece viranelerde ya da ıssızlarda yaşayabilen bir hayvan olması vurgulanmıştır. Eserde baykuşun olumsuz karşılığı olan bir metafor konusu olduğu açıktır.

(1) *Yılan sen her kime yétseñ tikersen*

Otursañ kanda baykuş tég yıķarsen (37b/11-12)

"Sen yılan gibisin, her kime rastlasan zehirlersin/sokarsın; baykuş gibi nerede otursan orayı yıķarsın".

(2) *Kitse cehan vilayetini terk itip hümay*

Baykuş köletkesine kişi kilmegi muhal (12a/6-7)

"Hüma kuşu cihan mülkünü terk edip gitse, insanların baykuş gölgesine sığınması imkânsızdır."

3.3. *Böri/ķurt* "Kurt"

Eski Türkçe *böri* sözcüğü, daha sonra Oğuz diyalektlerinde yerini kurt sözcüğüne bırakmıştır. Omurgasız yumuşak bacaksız bir hayvanın adının, vahşi hayvan olan *börü'nün* yerini almasıyla ilgili olarak Clauson "worm" ve "wolf" sözcükleri arasındaki bağın açık olmadığını söyler ve ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini vurgular (EDPT 648a). Eren, ise bu görüşe katılmadığını belirtirken Oğuzların *böri* yerine *kurt* sözcüğünü kullanmalarının sebebi yaygın inanca göre bu adı tabu saymalarındandır (ES:269) (Toprak 2013: 113).

Eski Türklerde *böri* "Kurt" sıradan bir hayvan adı olarak kalmamış, Türklerin efsanelerine ve destanlarına da konu olmuş bir hayvandır. Türklerin yeniden dirilişi her zaman *kök böri* "Bozkurt"ye bağlanmıştır (Roux 2005: 52).

Gülistan Tercümesi'nde *böri* "Kurt" temel bir metafor etrafında anlamlandırılmıştır. "Güç, kuvvet ve yırtıcılık" timsali olarak gösterilen *böri* bu özellikleriyle ön plana çıkarılmıştır. Metinde aynı anlam alanı çerçevesinde *böri* sözcüğü yerine *ķurt* "Kurt" kelimesine sadece bir kez yer verilmiştir.

(1) *Alnıñda yavaş koy bigin müşfik yār*

Artıñda böri kibi teriñni yırtar (50b/11-12)

"Yanında uysal koyun gibi müşfik yar, arkandan kurt gibi derini parçalar".

(2) *Börinin balası bolur akıbet*

Atası kibi ol harami böri (14b/9)

"Kurdun yavrusu da, sonunda, babası gibi harami olur."

(3) *Niçün ķuru kāmıñdan şekker tama ķılır sen*

Kilmes böri elinden fervecilik bilür sen (167b/6-7)

"Neden kuru kāmıñtan yapılmış şekere tamah ediyorsun. Kurdun elinden kürķçülük gelmez biliyorsun."

(4) *Sağındım ādemi hāşı seni men*

Böriniñ şabreki sen imiş sen (69a/4-5)

"Ben seni insanın hası sanmıştım. Sen ise kurtların en çetini imişsin."

(5) *Kişi etti böriğe kim terahķum*

ķılır bolsa eter ol ķoylara zulm (169a/7-8)

"Kurda acıyan kişi, koyunlara zulmetmiş olur."

(6) *Kim zulm élin uzatsa sultān bolur mı bolmas*

Koylarğa kırt hergiz çobān bolur mı bolmas (16b/11-12)

"(Halkına) zulmeden (kişi), sultan olur mu olmaz! Hiç kurttan koyunlara çoban olur mu, olmaz!"

3.4. *Bülbül* "Bülbül"

Codex Cumanicus'ta Latince "*rosignolus*" karşılığı verilmektedir. Ross'un sözlüğüne göre; uzun ve sanki kalemle çizilmiş gibi kaşları vardır, rengi sarımsı gibidir, küçük küçük benekleri vardır. Güçlü bir dövüşçüdür ve berrak bir sesi vardır. Räsänen, Osmanlı ve Kıpçak sahalarında kaydetmektedir (VEWT: 92) (Karahān 2013: 1842).

Gülistan Tercümesi'nde bülbülün kullanıldığı örneklerde ortak metafor olarak "Güzel görünüş ve ses" üzerinde durulduğu görülür. Bu bağlamda bir örnekte *bülbül-sasıkkān* "Bülbül-Saksağan" zıtlığı metaforik olarak kullanılmıştır.

(1) *Okıur tesbîh gül bülbül bigin bil*

Bolup her bir tiken tesbihine til (65a/5-6)

"Gül, bülbülün vücuduna batan her diken dilimi gibi, tespih okumaya devam eder."

(2) *Né kayğu sövmese gülni sasıkkān*

Tümen bülbül kıılır ışkında efgān

Küneş vaşlın tilemes bolsa vaţvāt

Küneşniş nürına andan né noksān (118a/1-4)

"Saksağan gülü sevmese, gül neden kaygılsın ki? Binlerce bülbül onun aşkından figan eder. Yarasa güneşe kavuşmayı istemese, güneşin ışığından ne eksilecek?"

(3) *Türlü türlü nağam bilen bülbül*

Dāim anda kıılır idi gülğul (69b/12-13)

"Bülbül türlü türlü nağmelerle, daima feryat ederdi."

(4) *Vefā istemegil bülbülden ey yār*

Ki her bir gül üze yüz türlü sayrar (133b/12-13)

"Bülbülden vefa isteme ey yar! Çünkü bülbül her bir gülün üzerinde yüz türlü öter."

(5) *Ĥamd okup bülbül seher vaktında hoş*

Aldı menden şabr u tākāt akl u hüş (64a/5-6)

"Bülbül seher vaktinde güzel sesiyle Allah'a şükrederek, bendeki sabrı, takati, akli ve idraki aldı (götürdü)."

3.5. *Çetük/Mācı* "Kedi"

Codex Cumanicus'ta 108/8'de Latince karşılığı *gatus*; CC 108/7'de *maçı tişi* "dişi kedi (Lat. *gata*)" tamlaması da bulunmaktadır (KWb: 161). Kuzey-batı lehçelerinde "kedi" için kullanılan standart biçimdir. Kökeni bilinmemektedir. Tarihsel alanda ilk olarak Codex Cumanicus'ta ve diğer Orta Kıpçakça eserlerde geçmektedir. Terc. 11/11 *maçı*, Kİ 87 *maçı*, GT 268/1 *maçı*. Bk. EDPT: 765b; KTS: 175 (Karahān 2013: 1854).

'Vahşi kedi' anlamındaki *çetük* SD'deki biçimleri *müşkišc*, *müşki(n)č* ve *mwšky(n)c(h)*'tir (Bu kelimenin farklı dillerdeki biçimleri için bk. Bailey 1979: 428). Sınırlı örnekte geçen kelime için Clauson (1972: 772) kelimenin Soğdcadan geçtiğini söyler. Türkçede kedi için DLT'de *çetük* 'dişi kedi, Oğuz lehçesinde', ve *müş* 'dişi kedi, Çigil lehçesinde' kelimeleri de geçer (Erdem 2014: 75).

Gülistan Tercümesi'nde *çetük* ve *maçı* "Kedi", *peleng* "Kaplan" ve *it* "Köpek" hayvanlarıyla olan zıtlıkları üzerinden metaforik anlamlar kazanmışlardır. İki örnekte de "güçsüzlük, acizlik, gereksiz hareketler" vurgulanmıştır.

(1) *İşitkenin yok mı kaçan bolsa çetük aciz*

Urup pençe peleng közin çıkarur korkmayın ol dem (18b/4-5)

"Daha önce hiç işitmedin mi! Kedi aciz kalsa, o an, hiç korkmadan vurup aslanın gözünü çıkarır."

(2) *Dâim kirişirler it bilen mâçı teg*

Bolmayın alar biri birinden râzî (134b/1-2)

"Onlar birbirlerinden razı olmadan, kedi ile köpek gibi devamlı dalaşırlar."

3.6. *Êşek/Har* "Eşek"

Sözcüğün kökeniyle ilgili çok sayıda görüş vardır. Eren kökeniyle ilgili bir açıklamada bulunmamış, başlıca görüşleri sıralamıştır. Pedersen, Menges, Yegorov'un Ermenice kökene dayandırdığını; Gombocz ve Poppe'nin Moğolca kökene dayandırdığını; Doerfer, Bang, Brockelmann, Clauson'un ise *eş* + *-gek* eki şeklinde Türkçe açıklamada bulunduğunu nakletmiştir (TDES: 138-140, TMEN II: 486). VIII. yüzyıl Uygur metinlerinden itibaren Türkçede görülmektedir. Uygur sahasında *eşgek*, DLT 68'de *eşyek / eşgek*, Tefsir *eşgek / eşek*, Çağatayca *éşek* (PdC: 115), Kıpçak sahasında Terc. 12/14 *eşek*, Kİ 14 *eşek*, KK 28/11 *eşek*, TZ 13a/4 *eşek* biçiminde görülmektedir (EDPT: 260) (Karahana 2013: 1860).

Türk kültüründe genel olarak olumsuz çağrışımları akla getiren eşek "Eşek", Gülistan Tercümesi'nde de aynı paralelde metaforlaşmış olarak karşımıza çıkar. Eserde, hayvanların en adisi olarak gösterilen eşek, "kaba saba, kabiliyetsiz, cahil, karakersiz" insanların sıfatı olarak kullanılmıştır. Gülistan Tercümesi'nde bu sözcüğün kimi durumlarda hakaret amacıyla benzetme yapılarak kullanılması da bu doğrultuda değerlendirilebilir.

(1) *Niçe bolsa za'if tazi at*

Bir tavile eşekden ol yahşı (10b/7)

"Koşucu bir at ne kadar zayıf olursa olsun, bir ağıl eşekten daha iyidir."

(2) *Yük ketürgen işek yahşırak ol arslandan kim ademini yırtkay* (31b/9-10) "Yük taşıyan eşek, insanları parçalayan aslandan daha iyidir (faydalıdır)."

(3) *Niçe kim fehmi yok miskin işeknin*

Kötürmek birle yükni kıymeti bar (31b/11-12)

"Miskin eşeğin anlayışı ve itibarı yok, yük taşımasıyla kıymeti var."

(4) *İsâ eşekin hicâza iltip ketürse yana hemân eşekturur* (139b/1-2). "İsa eşeğini Hicaz'a götürüp getirse de eşek yine eşektir".

(5) *Êşekniñ kim yüki bolsa yünülrek yürür rāhat bilen dā'im bilā-şek* (150b/1) "Yükü hafif olan eşek, şüphesiz, daima, daha rahat yürür."

(6) *Êşek ol ādemiden yaḥşıraḳ kim*

Kılur dāim kişiniñ köñlin āzār (31b/13)

"Eşek, daima insanların kalbini kıran insandan daha iyidir."

(7) *Yigil ey saādetli muzaffer*

Yıgıp kitti yimeyin mālın ol ḥar (94a/7-8)

"Ey muzaffer ve saadetli (kişi)! (Dünyada kazandıklarını) ye! O eşek, malını mülkünü yıgıdı ama yemeden gitti (öldü)."

(8) *Munuñ meseli oşol eşekke oḥşar*

Bilmes ki yüki otun mıdur yā defter (161a/1-2)

"Bunun hikâyesi, yükünün odun mu, yoksa defter mi olduğunu bilmeden taşıyan eşeğe benzer."

(9) *Cān bir nefes ḥimāyetinde durur dağı dünya ikki adem arasında anlar kim dinin dünyage satḳaylar eşek tururlar Yūsufnı satıp né alğaylar* (171b/10-11) "Can bir nefesin himayesinde ve dünya iki boşluk arasındadır. Onlar dinini dünyaya satacak eşektirler. Yusuf (peygamberi) satıp karşılığında ne alacaklar!"

(10) *Bir aḥmaḳ kişiniñ közi aḡrır idi bayṭār ḳatına barıp ayttı közüme ol otdan çekkil kim tavarlar közine çekersen ol dağı çetti közi kör boldı buyruḳ iyesine bardılar buyruk iyesi ayttı bayṭārğa neme kilmes eger bu eşek bolmasa idi bayṭār ḳatına barmaḡay idi* (147a/10-13) "Ahmak bir kişinin gözü ağrıyordu. Baytarın yanına gidip, davarların gözüne çektiği ateşten benim de gözüme çek, dedi. Baytar onun gözüne ateş çekince (bu adam) kör oldu. Emir sahibine gittiler, emir sahibi şöyle söyledi: (Bu adam) eşek olmasaydı zaten baytarın yanına gitmeyecekti."

3.7. *Fil* "Fil"

Türkçe Sözlük'te *fil* "Filgillerin hortumlular takımından, Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, çok iri, kalın derili hayvan (Elephas)" karşılığıyla açıklanmıştır (Türkçe Sözlük 2005: 702).

CC 81/11'de *fil* *tişi* için Lat. *dentis elofanti* karşılığı bulunmaktadır (KWb: 97). Ayrıca CC 108/9'da Lat. *alofans* karşılığında *pil* şeklinde yazımı görülür (KWb: 187). Eski Türkçede ve Orta Türkçede bahsi geçen hayvan için *yaḡa yaḡam*, *yaḡan*, *yagan* ve türevleri kullanılmıştır. Uygurca eserlerde M II: 8,13 *yangam*, TT VIII: B8'de *yaḡa teg*, C 5'te *tişi yaḡa*, U I: 3,2'de *tonga yaḡa teg küçlüḡ erser* ibarelerinde görülür. DLT 608'de *yaḡān* ve 456'da *yaḡān* şeklinde iki değişkesinden bahsedilmektedir. KB 2817'de *kerekinde bulsa kişi öz mungı/ yam erse yanganča bolur ol tengi*; 3391'de *bela mihnet erse yangan teg yüder*; Harezmi çevresine ait Kısasü'l-enbiya'da da 26r19 *yaḡan kuyrukın tebretti*, 139r20 *yaḡan süngükündin taht berdi*, PdC 556'da *yıgant* gibi şekillerde tespit edilmektedir. Modern lehçelerde *yaḡan* ve türevleri Tuva, Altay lehçelerini içine alan dar bir sahada yaşamaktadır (Hauenschild 2003: 237-238). Farsçadan alıntı olan *fil* ise daha yaygındır. Trk. *fil*, Trkm. *pil*, Özb. *pil*, Tat. *bil*, Kaz. *pel* vb. (VEWT: 145) (Karahana 2013: 1851).

Gülistan Tercümesi'nde tespit edilen bütün örneklerde ortak bir metafor göze çarpar: Heybet, kuvvet ve iri cüsse. Bu metaforlar kimi zaman olumlu anlamda kullanılırken kimi zaman da "büyük

olup korkaklık yapma" meselesini işaret etmiştir. Kısacası fil, hem olumlu hem de olumsuz manada kullanılmıştır.

(1) *Yigit kim fil tég bolsa kavîten*

Uruşda érlük andan isteme sen (149b/12-13)

"Yiğit adam fil gibi kuvvetli olsa da, savaş sırasında ondan yiğitlik yapmasını bekleme".

(2) *Oğlan ésrük fil kibi meydânâ kirip taşavvur étti kim témürden tağ bolsa yerinden koparğay men* (39a/7-9) "Oğlan sarhoş fil gibi meydana girip, 'demirden dağ olsa yerinde koparacağım' diye düşündü".

(3) *Niçe kim fil heybetli bolursa*

Töger süvri çibinler şah filin (102a/2-3)

"Fil ne kadar heybetli olursa olsun, sivrisinekler (birleşince) fillerin şahını (bile) döverler/mağlup ederler."

(4) *Meni sen ol karınca tég yakın bil*

Kim anı yol üze yenciç kéçer fil (82a/7-8)

"Sen beni o karınca gibi bil; (O karınca ki) onu yol üzerinde fil ezip geçer".

(5) *Kandadur fil kélip şüret ü heybet körsün*

Kandadur şır kélip pençede kuvvet körsün (149a/7-8)

"Nerededir fil, gelip de suret ve heybet görsün; nerededir aslan gelip pençede kuvvet görsün."

(6) *Yigit ayttı bu şürette kim men men özümni fillerge urğayman dağı arslan bilen pençe tutkay men* (99b/2-4) "Yiğit (şöyle) söyledi: Bu surette ben kendimi fillere mücadelede atacağım ve aslan ile pençeleşeceğim".

3.8. İt "Köpek"

Eski Türkçeden itibaren, bu sözcük *it* "köpek, it" olarak geçer (Clouston 1972: 34; Toprak 2013: 112). Hasan Eren, Salarca ve Sarı Uygurca gibi diyalektlerde *ışt* biçimlerindeki *-ş* sesinin sonradan türediğini belirtir (Eren 1999: 196). Sözcüğün Latince karşılığı CC 108/6'da *canis*, 113/1-17'de *der hunt* olarak yazılmıştır (KWb: 108). Eski Türkçeden (VIII. yy.) itibaren *it/it* biçiminde kullanılmaktadır. Kökeniyle ilgili birşey söylenmemiştir. Eski ve yeni lehçelerin hemen hemen tamamında yaygın bir biçimdedir (Karahan 2013: 1854).

Köpeklerle ilgili eski Türk gruplarında çeşitli yansımaların ve anlam yükleme farklılıklarının olduğu görülür. Roux, eski Bulgar Türklerinde köpek ulumasının oldukça iyi algılandığını anlatır (Roux 2005: 79). Aynı geleneğin Çin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla eski Tu-kiu (Türkler) kabilelerinde de olduğu gözlemlenmiştir. Moğolların Gizli Tarihi'nde ise köpek uluması felaket işareti olarak algılanır (Roux 2005: 80). Eski Türklerde bunun gibi daha birçok inanç dairesi ortaya çıkmıştır.

Gülistan Tercümesi'nde tespit edilen örneklerde her zaman *it* "köpek" sözcüğü kullanılmıştır ve anlam her zaman olumsuzdur. Eserde *it* hayvan olarak her bulduğunu yiyen, dokunduğu her şeyi kirleten, yemek için her şeyi yapan, gurursuz insanları sembolize eder. Bu hayvanın metaforik dairesinin daima olumsuz algılar olduğu gözlenir.

Son olarak kimi örneklerde *arслан-it* karşıtlığının kullanıldığı görülür. Bu örneklerde arslan "yiğit, güçlü, gururlu"; *it* ise "güçsüz, korkak ve gurursuz" olarak anlatılmıştır.

(1) *Ol degüldür fakir kim it tég*

Tégme nākes eşikine kélse (87b/12)

"Köpek gibi bütün cimrilerin kapısına (dilenmek için) gelen (kişi) fakir değildir".

(2) *Dāim kirişirler it bilen māçı tég*

Bolmayın alar biri birinden rāzî (134b/1-2)

"Onlar birbirlerine razı olmadan, daima kedi ile köpek gibi didişirler".

(3) *Tolı bolsa bir ulu birke ma-verd*

Kılur bir it tüşüp murdar anı (52a/12)

"Büyük bir havuz gül suyu ile dolu olsa, bir it içine düşüp onu murdar eder."

(4) *Yimes it sarkıtın kilip arslan*

Gar içinde açın öler bolsa (87b/8-9)

"Aslan, bir mağaranın içinde açlıktan ölecek olsa da gelip köpeğin artığını yemez."

(5) *Kaçan kim it başına bir kesek tüşer bolsa*

Ferah bilen sekirir ol anı sünek sakınıp (153b/4-5)

"Köpeğin başına gökten bir parça düşecek olsa, (düşen parçayı) kemik sanıp sevinç ile sıçrar."

(6) *Kanda kim aç it tapar it tiş urur sormas anı*

Kim bu salih nakası mı yahu deccal işeki (154b/8-9)

"Aç köpek et bulduğunda yemeğe başlar, bu Salih peygamberin devesi mi yahut deccalın eşeği mi? diye sormaz."

(7) *On kişi bir sofrada yimek yir dağı artar ikki it bir murdar üçün biri birin yırtar* (166b/2-3)

"On kişi bir sofrada yemek yer ve (yemek) artar. İki it, bir murdar için birbirini yırtar."

(8) *Erdemsizler erdem iyesin köre bilmes niçük kim bazar itleri av itlerin tilemes yırakdan gavga kılur yakın kilmes* (168b/3-5) "Pazar itlerinin av köpeklerini istemeyip uzaktan kavga edip yaklaşmadıkları gibi erdemsiz insanlar, fazilet sahibi insanları göremezler."

(9) *Alar kim āfiyet künçin tutup 'ākif bolupturlar*

İl ağzın it tişin bağlap şavāmiège tolupturlar

Kalemni sındırıp yırtıp varaklarını bolup fāriğ

ħalāyıkniğ ilinden hem tilinden ħurtulupturlar (23b/1-4)

"Onlar, afiyet köşesini tutup akif olmuşlardır; elin ağzını itin dişini bağlayıp tekkelere dolmuşlardır; kalemini kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(10) *Pençesi şayd içinde arslanğa*

Né tefāvüt kılur kim it ürse (129b/3-4)

"Ava çıkmış aslanın pençesine, itin havlamasının ne etkisi olur!"

3.9. *Ķarınça* "Karınca"

Türkçe Sözlük'te *karınca* "Zar kanatlılardan, toplu olarak yaşayan, yuvaları toprağın altında olan ve birçok türü bulunan böceklerin genel adı (Formica)" olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük 2005: 1087).

Ķarınça "Karınca", Eski Türkçeden bu yana metinlerde sıklıkla karşılaşılan bir sözcüktür. Clauson, bu kelimeyi sözlüğüne *Ķarınçğa* "ant" şeklinde almıştır. Clauson'a göre bu isim birçok hayvan adında görülen -GA eki ile meydana gelmiştir. Aynı eserde diğer Türk lehçelerinde kaydedilen *Ķumursğa*, *ğarınca*, *Ķarınca*, *Ķarınçak*, *sarıncaĶ* ve *sırınça* gibi veriler de değerlendirilmiştir (Clauson 1972: 662).

Tietze, bu sözcükle ilgili olarak Clauson'a atıfta bulunmuş ve herhangi bir açıklama yapmamıştır (Tietze 2016 II: 141).

Tuncer Gülensoy, sözcüğün *Ķur* "Kuşak, kemer" + (i)n+ça eklerinin birleşiminden meydana geldiğini belirtmiştir (Gülensoy 2011: 469).

Karınca yalnızca basit bir hayvan adı olarak kalmamış, Türk kültüründe yer edinmiş bir semboldür. Örneğın Türkiye'de, çalışkan insanların karıncaya benzetilmesi bakış açısını göstermesi bakımından önemli bir bilgidir.

Eski Türkler arasında da önemli bir yeri olan karınca Sibiryaya ve Orta Asya Türk gruplarında farklı karşılıklarla yaşamaktadır. Mesela Yakutlar evlerinin çevresinde gördükleri karınca yuvalarının iyiye işaret olduklarını düşünürlerdi (Roux 2005: 80); şaman törenlerinden izler sunan Er-Töştük, yer altı yolculuğuna çıktığında ona yardım etmek amacıyla karıncalar bir ayaklarını verirdi (Roux 2005: 143).

Gülistan Tercümesi'de karınca birden fazla metaforun konusu olmuştur. Birinci ve dördüncü örnekte ezilen, hor görülen, çabuk ve kolay yok edilen insanlar için bir benzetme anlamı olduğu görülür. Bu örnekte karıncanın küçük oluşu ve insanların yolları üzerinde yaşadıkları için "kolay ezilen" anlamında kullanılmıştır. Bu örnekte dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da fil ve karınca arasındaki boyut farklarının metafora taşınmış olmasıdır.

İkinci örnekte ise yine karıncanın küçüklüğüne işaret edilmiştir. Ancak bu örnekte karıncaların her ne kadar küçük olsalar da bir araya geldiklerinde çok güçlü bir yapıya sahip olabilecekleri üzerinde bir mesaj verilmiştir. "Hayvanlar âleminde gücü ve yırtıcılığıyla ünlenmiş aslan bile bir araya gelen karıncalara karşı koyamaz." anlamıyla karınca, "birlik-beraberlik" simgesi olarak gösterilmiştir.

Üçüncü örnekte karınca üzerinden "çalışkanlık ve tasarruflu olma" metaforunun kullanıldığı görülür. Burada yazın hiç durmadan çalışan karıncanın, kış geldiğinde rahatça yaşadığı mesajı verilmiştir.

(1) *Meni sen ol Ķarınça tēg yakın bil*

Kim anı yol üze yençip kēçer fl (82a/7-8)

"Sen beni o karınca gibi bil; (O karınca ki) onu yol üzerinde fil ezip geçer".

(2) *Ķaçan kim ittifak itip yürise*

Ķarınçalar soyar arslan terisin (102a/4-5)

"Karıncalar birleşip birlikte hareket ettiği zaman, aslanın derisini soyarlar."

(3) *Yaz bolsa yığar qarınça ki tâ*

Kış ferâgat bolup yimegey ğam (152a/7-8)

"Karınca, kışın mağdur olup eziyet çekmemek için yaz olduğunda (yiyecek) yığar."

(4) *Küç bile bir qarınçanı bassaŋ*

Bil ki ħâli né bolğay ol kında (34a/4-5)

"Zorbalıkla bir karıncayı bile ezsen, onun cezası yüzünden, kim bilir halin ne olacak!"

3.10. *Kéyik* "Geyik"

Eski Türkçede "vahşi av hayvanı" anlamında kullanılan sözcük, bugün Türkiye Türkçesinde sadece tek bir türün karşılığıdır. Hasan Eren, tanımını şu şekilde yapmıştır: *geyik* "erkeklerinin başlarında uzun ve çatalı boynuzları olan memeli hayvan (*Cervus elaphus*)" (TDES: 155). Kökeniyle ilgili bir şey söylenmemiştir. Bk. EDPT: 755a, ESTYa V: 21-23. Eski Türkçeden (VIII. yy.) itibaren Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *keyik* "yaban hayvanı, yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar" için kullanılır. Kök Türk *keyik*, Uyg. (VIII. yy.) *keyik*, DLT 518 *keyik*, KB 698 *keyik*, Tef. 178 *keyik*, Senglah 317r *kéyik*, NF 338/4 *kedik*, Terc. 11/2 *keyik*, BM 10/7 *sawan keyik*, *keyik sığır*, KK 62/6 *kéyik*, TZ 38b/3 *kéyik*, Osmanlı sahasında *geyik*. Bk. EDPT: 755a (Karahan 2013: 1851).

Gülistan Tercümesi'nde *kéyik* "Geyik", "Zerafet, güzellik" temalarıyla beraber metafor olarak kullanılmıştır. Metinlerde tespit edilen *kéyik közli* "Geyik (gibi güzel) gözlü" ve *kéyik bigin yügür-* "Geyik gibi koşmak" tabirleri bu hayvanın zarifliğine işaret etmektedir.

(1) *Ol kün bir uzun boylı kamer yüzli kéyik közli kırnaŋ béríp ıydı* (70a/4-5) "O gün uzun boylu, ay yüzlü, geyik gözlü bir cariyeye verip gönderdi."

(2) *Ol oğlanın atası bu belâni öz tilep taptı*

Tün ü kün besledi kuş tég kéyik bigin yügürgünçe (146a/1)

"O çocuğun babası bu belayı kendi arayıp buldu, (bu çocuğu) geyik gibi koşuncaya kadar, kuş gibi gece gündüz besledi".

(3) *Tün ü kün besledi kuş teg kéyik bigin yügürgünçe anası tokuz ay on kün köterdi ħayrı bolğay dip* (146a/1-2) "Gece gündüz besledi kuş gibi geyik gibi yürüyünceye kadar, anası, dokuz ay on gün taşıdı, hayrı dokunacak diye".

3.11. *Ɔoy* "Koyun"

Türkçe Sözlük'te, *koyun* "Geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan (*Ovis aries*)." Şeklinde tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük 2005: 1225).

Eski Türk Yazıtlarından bu yana tanıklanabilen bir sözcüktür. Ayrıca *tişi koy* "ana koyun" (Lat. *ouis* 107/28), *Ɔoy sürüki* "koyun derisi" (Lat. (*corium*) *montanine* 86/9) tamlamaları da eserde yer almaktadır. Kökeniyle ilgili aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: <*kōñ "koyun" (EDPT: 631a), *koñ "Schaf" (VEWT: 279b), *kōn* (Argu) "koyun" (TEKİN 1995: 108), *Ɔon I* "ovtsa" (DTS: 647a), *Ɔoy II* (ESTYa VI: 24), Farsçaya da geçmiştir *qō'in/qoŋ* "Schaf" (TMEN III: 1590), *qōy* "Schaf" (Hauenschild 2003: 140), *koyun* <**kōñ+un* "eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan" (TDES: 254b), *Ɔoy / Ɔoyun / Ɔuy* (RWb II: 499) (Karahan 2013: 1858).

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren, somut olarak, birçok özelliğinden faydalanılan koyun, edebiyat tarihinde ise daha çok "sessiz, sakin, yönetilmeye mahkûm" gibi metaforlarla çevrilmiştir. Özellikle kurt-kuzu/koyun metaforu da çok yaygındır. Bununla birlikte bugün Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılan *koyun gibi* "1. Budala, şaşkın. 2. Karar ve davranışlarından başkalarına bağımlı olan, başkasına uyan" deyimini de dikkat çekicidir.

Gülîstan Tercümesinde koy "Koyun" sözcüğü, çeşitli metaforların karşılığı olarak kullanılmıştır. Bunlardan biri "Uysallık, sakinlik" olarak dikkat çeker. İkinci olarak koyun-çoban ilişkisine dayanan yöneten-yönetilen teması dikkat çekicidir. Son olarak ise eserde, kurt-koyun metaforunun oldukça fazla kullanıldığını söyleyebiliriz. Kurt, güçlü ve zalimi temsil ederken; koyun, güçsüzü ve mazlum simgelemiştir.

(1) *Alnında yavaş koy bigin müşfik yâr*

Artında böri gibi teriğini yırtar (50b/11-12)

"Yanında uysal koyun gibi müşfik yar, arkandan kurt gibi derini parçalar".

(2) *Koy degül çoban için ey zü-fünûn*

Belki çoban koylara hıdmet için (40a/11)

"Ey bilgili kişi! Koyun çoban için değildir, belki de çoban koyunlara hizmet etmek için (vardır)."

(3) *Kişi etti bõrige kim terahhum*

Kılır bolsa eter ol koylara zulm (169a/7-8)

"Kurda acıyan kişi, koyunlara zulmetmiş olur."

(4) *Kim zulm elin uzatsa sultan bolur mı bolmas*

Koylarga kurt hergiz çoban bolur mı bolmas (16b/11-12)

"Her kim halkına zulmetse sultan olur mu, olmaz! Hiç kurt, koyunlara çoban olur mu, olmaz!"

(5) *Düşmen alına aldanmağıl dağı meddâh medhine mağrûr bolmağıl kim ol al tuzağın kurup turur dağı bu tamaè etekin açıp oturur ahmak kişini õgseñ hoş kélür niçük kim aruq koynı evürseñ semiz körünür* (165b/11-13-166a/1-2) "Düşmanın hilesine aldanma ve seni övenlerin övgüsüyle kibirlenme! Çünkü o, hilesinin tuzağını kurmuştur ve bu açgözlülük eteğini açıp oturur. Zayıf koyunu çevirdiğinde semiz görüldüğü gibi ahmak kişiyi översen ona hoş gelir."

3.12. Kuş "Kuş"

Kuş, Türkçe Sözlük'te, "Yumurtlayan omurgalılardan, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı." Olarak kaydedilmiştir (Türkçe Sözlük 2005: 1268).

CC 130/20'de *avis* karşılığındadır. Ayrıca *kara kuş* tamlaması da bulunur (KWb: 204). VIII. yüzyıldan itibaren Türkçenin bütün dönemlerinde tespit edilen, kuşlar için genel bir isimdir (EDPT 670b), Farsçaya da geçmiştir (TMEN III: 1561). Türkçenin yazılı en eski metinlerinden itibaren, kuş türleri için genel bir addir. Tarihsel sahada çoğu metinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Uygur metinlerinden IrkB vd. *togan kuş*, *kugu kuş*, *turnya kuş*, M I 36 *kuş*, U III 32,4 *kuş*, Civ. TT I 23 *kuş*, Orta Türkçe eserlerinde DLT 166-167 *kuş*, *boz kuş*, *kıl kuş*, KB 4199 *kara kuş*, *örün kuş*, Ateb

224 kuş, Tefsir 219 kuş, Senglah 288r kuş “tuyūr”, İbnMuh. 175 kuş, Terc. 9,19 kuş, Kİ 72 kuş, BM 11, 9 kuş, TZ 23b/6 kuş, KK 62/13-14 dewe kuş (Karahān 2013: 1845).

Gülîstan Tercümesi'nde, Türk dili tarihinde yazılmış diğer eserlerde olduğu gibi kuş adı çokça kullanılmıştır. Metafor bağlantısı açısından "tuzak" kavramı etrafında anlam alanı oluşturmuştur. Kuşların tuzağa kolay düşen hayvanlar olması üzerinden "Açgözlülük ve tamahkârlık" konuları işlenmiştir.

Ayrıca, genel olarak uçan hayvanlarla ilgili bilgiler verilirken bu adın kullanıldığı görülür. Ancak metinde kuş "Kuş" sözcüğünün metaforik kullanımları hayli yaygındır. Sözcüğün temel anlamda kullanıldığı çok az örnek vardır. Eserde tespit edilen örnekler aşağıdaki gibidir.

(1) *Ağzı ta'āmdan közi uykudan kesilip ne gündüz şabrı bar idi ne kiçe qararı bir kuş bigin kim tuzakka tüşmiş bolğay* (113b/8-10) "Ağzı yemekten, gözü uykudan kesilip, ne gündüz sabrı, ne de gece kararı vardı. Bir kuş gibi tuzağa düşmüş olmalı".

(2) *Meselde ayturlar maħbūblar zūlfi aql ayağının zenciri dağı ziyrek kuşların tuzağı durur* (70b/7-9). "Meselde (şöyle) anlatırlar: Sevgilinin zülfü akıl ayağının zinciri ve zeki kuşların bile tuzağıdır".

(3) *Düşmen seni körüben iygü amel içinde*

Davî kuşun tuta almas kurup bahāne ağın (63b/3-4)

"Düşman seni iyi ameller içinde görünce, bahane ağını kurup dava kuşunu tutamaz".

(4) *Közin bağlar derāhim ākil erniñ*

Tama salur uçar kuşnı tuzakka (100b/1-2)

"Akıllı kişinin gözünü dirhem kör eder, uçan kuşları tuzaklara yakalatan açgözlülüktür."

(5) *Men ol kuş men niçelerden kutulğan*

Seniñ ışkıñ tuzağına tutulğan (70b/12-13)

"Ben, nice tuzaklardan kurtulup, senin aşkının tuzağına tutulan (bir) kuşum."

(6) *Boğaz belası bolmasa idi kuş tuzakka tüşmegey idi* (168b/8-9) "Boğaz belası olmasaydı, kuşlar tuzaklara düşmeyecekti."

(7) *İrādetsiz mürid müflis 'aşıqka oħşar 'amelsiz 'ālim yemişsiz ağaçka 'ilmsiz zāhid eşiksiz évge ma'rifetsiz seyyāh kanatsız kuşka* (173a/12-13) "İradesine sahip olamayan mürit müflis aşığa, amelsiz âlim meyvesiz ağaca, ilimsiz zahit kapısız eve, marifetsiz seyyah kanatsız kuşa benzer."

(8) *Ayttım ol kuşlar turup tesbih okur*

Bu benî ādem yatıp gāfil uyur (64a/9-10)

"Cevap verdim: O kuşlar kalkıp tesbih okur, bu insanoğlu ise yatıp gafilce uyur."

Arab nevāhisinden bir kara oğlan çıkıp keldi dağı eyle körklü ün bile okudu kim hevāda uçkan kuşlarını tıydı ol ābid tevesin kördüm kim rakşka kēlip oynap ābidni yerge urdı (64b/5-9) "Arap aşiretlerinden bir kara oğlan çıkıp geldi ve o kadar güzel bir sesle okudu ki havada uçan kuşlar (hayranlıktan) uçamadı. O kulun devesini gördüm, dans etmeye başlayıp, oynayıp bu kulu yer çaldı."

3.13. *Ṭāvus* "Tavus Kuşu"

Codex Cumanicus'ta 109/21'da *paonus* karşılığıdır (KWb: 237). DLT 167, 507'de "tavus kuşu" için *yün/yon kuş* karşılığı verilmektedir. Bk. EDPT 941a *yon kuş*. *Tavus* "erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak, güzel renkli, acı ve tiz sesli, süs hayvanı olarak beslenen bir kuş (*Pavo*)". Eren'e göre Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Moğolcaya *tağus* olarak geçmiştir (TDES: 399). Räsänen sözcüğün Trk. < Far. < Ar. < Yun. şeklinde seyrettiğini belirtmektedir (VEWT: 467). Ayrıca bk. Hauenschield 2003: 249, TMEN II: 945, Ross 1994: 16 (Karahana 2013: 1844).

Klasik Türk edebiyatında süs ve gösterişin simgesi olan *ṭāvus* "Tavus kuşu", Gülîstan Tercümesi'nde iki kez metaforik anlamlarla kullanılmıştır. Aşağıda verilen örneklerde tavus kuşunun süs ve çalım ile ilgili özelliklerinden bahsedilmiştir. Eserde bu kuşun tam anlamıyla olumlu ya da olumsuz bir tip ortaya koyduğu söylenemez.

(1) *Vaşl bâğında hırâmân tün idim ṭāvus tég*

Uşbu kün çörger meni çün mâr cānān firqati (125b/5-6)

"Vuslat bağında, geceleri dolaşan tavus kuşu gibi(yim). İşte bugün yakar beni sevgiliden ayrılmak".

(2) *Bu ne ṭāli-i dūn ve eyyām-ı buḳālemūn durur kim benim ḳadrim lâyıḳı ol idi kim bir niçe zāğ bilen bâğ divārında ṭāvus bigin cilve ḳılıp yürigey idim* (120a/1-2) "Bu ne alçaklıktır ve bukalemun bir dünyadır! Bana layık olan, bir sürü karga ile bahçe duvarında tavus kuşu gibi cilve yapıp koşturmakmış".

3.14. *Teve* "Deve"

Codex Cumanicus'ta 108/10'da Latince karşılık olarak *gamellus* verilmiştir (KWb: 252). Kökeniyle ilgili olarak aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: < *tebä/*tebāñ "deve" bk. *tēvā kōzi* (TMEN II: 1015), *tevey* (*d-*) en eski kaydın *teve*: biçiminde olduğunu, orijinal biçimin muhtemelen *tevey* olduğunu belirtmiştir (EDPT: 447b), *tāvā* (RWb III: 1127), *devā*, *tevā* (Oğuz, Kıpçak, Suvar) "verblyud" (DTS: 648a) (Karahana 2013: 1859).

Eski Türk toplulukları tarafından ticarî yönleriyle oldukça yaygın bir şekilde kullanılan deve, Türk kültüründe de çeşitli karşılıklarla yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılan *deve gibi* "Uzun boylu; hantal", *deve dişi gibi* "İri görünümlü; sıradan olmayan, tanınmış, güçlü" kullanımları bizlere fikir vermesi açısından önemli örneklerdir.

Gülîstan Tercümesi'nde deveyle ilgili farklı anlayışlar metafor dairesi içerisinde anlatılmıştır. Birinci örnekte devenin "erdemsiz, faziletsiz" bir hayvan olduğundan bahsedilirken *teve-arslan* "Deve-aslan" zıtlığı metafor olarak kullanılmıştır. İkinci ve üçüncü örnekte ise devenin "Zenginlik" göstergesi olarak kullanıldığı açıktır. Son örnekte ise, devenin yavaş ama istikrarlı bir hayvan olması üzerinde işlerin bitirilmesi örneklendirilmiştir. Kısacası eserde deveyle ilgili hem olumlu hem olumsuz metaforlara yer verilmiştir.

(1) *Ēr deminde ērdemin körgüzmes illa ēr ḳişi*

Eyle kim ērdem tevede yok dağı arslanda bar (11a/13-11b/1)

"Yiğit bir kişinin dışında kimse erlik zamanında erdem göstermez. Öyle ki, erdem devede yok ama aslanda var."

(2) *Niçe kim minmege ḥāzır tevem yok*

Yürür men şâdmân karnım közüm tok (58a/6-7)

"Binmeye hazır devam yok. Mutlu mesut yürürüm karnım gözüm tok."

(3) *Ol tâcir ölüm hâline tüşüp yattı fakir yastuķı üstüne kēlip ayttı el-ḥamdülillāhi kim men yayağ yürüp zahmet çekip ölmedim dağı sen teve üstünde oturup öldün* (58a/11-13-58b/1) "O tacir ölüm döşeğine düşüp yattı, O fakir (kişi), ölüm döşeğinde yatarken gelip (şöyle) söyledi: Elhamdülillah, ben yaya olarak yürüyüp, zahmet çekip ölmedim ancak sen deve üstünde oturup öldün."

(4) *Kalur bir ḥamle çıksa pehlevân at*

Teve arķun yürür âsân tün ü kūn (137a/4)

"Pehlivan at bir hamleyle çıksa, kısa bir zaman sonra yerinde kalır, koşamaz. Deve ise gece gündüz, kolayca ve yavaş yavaş yürür."

3.15. *Vatvât* "Yarasa"

Türkçe Sözlük'te *vatvat*, "1. Kırlangıç. 2. Yarasa" anlamlarıyla karşılanmıştır ve sözcük Arapça kökenli gösterilmiştir (Türkçe Sözlük 2005: 2082). Mertol Tulum, sözcüğün hem "Kırlangıç" hem de "Hüma kuşu" anlamlarında kullanıldığı kaydetmiştir (Tulum 2011: 1835).

Yarasanın karanlıkta ortaya çıkması ve yaşaması, Gülistan Tercümesi'nde de bu hayvanın metaforik olarak "Karanlık" ile özdeşleştirilmesine sebep olmuştur. İki örnekte de aydınlık/güneş-yarasa zıtlığı üzerinden anlatım sağlanmıştır.

(1) *Güldür bu Sarâyî Seyf lîkin*

Düşmen közüne tiken körünür

Erdem iyesin ḥâsūd sévmes

Vatvât niçük ki sévmese nūr (107a/4-5)

"Bu Seyf-i Sarâyî güldür, ancak düşmanın gözüne diken gibi görünür. Yarasanın ışığı sevmediği gibi, hasetçiler de erdem sahibi insanları sevmezler."

(2) *Küneş vaşlın tilemes bolsa vatvât*

Küneşniñ nūrına andan né noķsân (118a/3-5)

"Yarasa güneşe kavuşmak istemese de, güneşin ışığından hiçbir şey noksan kalmaz."

3.16. *Yılan* "Yılan"

Yılan "Yılan" sözcüğü, bazı fonetik değişikliklerle tüm tarihsel ve modern lehçelerde gözlenmektedir Codex Cumanicus'ta 138/16'da Latince *serpeas*, CC 108/30'da *bixia* karşılıkları bulunmaktadır (KWb: 132). *yıl-* köküne dayandırılmaktadır (ESTYa IV: 277). On iki Hayvanlı Türk Takviminde adı geçen bir hayvandır.. Bulgar Hanları listesinde de *dilom* biçimiyle bulunur (EDPT: 930a). Orta Türkçe döneminde DLT 457'de *yılan* ve bunun yanı sıra *ok yılan*, *soğan yılan*, *nag yılan* biçimleri; Kıpçakça eserlerde Terc. 11/17'de *yılan*, Kİ 96'da *yılan*, Çağataycada PdC 128 *ılan* ve *yılan* geçmektedir (Karahan 2013: 1846).

Eski Türklerde *yılan* sözcüğü etrafında çok sayıda mit ve efsanenin dolaştığı ve zaman içinde bu mitlerin *ejderha/ejdeha* ile birleştiği görülür. Genel olarak bu mitlerin Türk toplulukları için olumlu karşılıkları vardır. Bu inançlar ve karşılıklar daha çok Çin kökenlidir (Roux 2005: 52).

Türkiye'de yılanla ilgili ifade ve sözlere baktığımızda olumsuz bir yargının varlığı kabul edilebilir. Türkçedeki *yılan gibi* "Hain, sevimsiz ve soğuk kimse", *yılan gibi sokmak* "Birine sinsice kötülük etmek" ve *koyununda yılan beslemek* "Bir yakınından ihanet görmek" gibi deyimler, bu olumsuz yargının delilleridir.

Gülistan Tercümesi'nde yılan sözcüğü tam anlamıyla olumsuz metaforların kaynağı olmuştur. Yılanın her fırsatta insanları sokması sebebiyle "Sinsi ve hain" olarak gösterildiği anlaşılır. Bunun yanında yılanın görüldüğü yerde öldürülmesi nasihati ilgi çekicidir. Eserde yılan metaforik olarak "Zararlı, sinsi, öldürülmesi gereken bir hayvan" olarak resmedilmiştir.

(1) *Yılan çobân ayağına urur zaḥm ol sebebden kim*

Başını yençmesin tip taş bilen nāgah urup muḥkem (18b/6-7)

"Yılan, aniden başını taşla vurup ezmesin diye çobanın ayağını sokar."

(2) *Anası tokuz ay on kün köterdi ḥayrı bolğay dip*

Yılan tapsa idi yaḥşı ol oğlannı toğurğunça (146a/2-3)

"Anası, hayırlı bir evlat olacak diye dokuz ay on gün karnında taşıdı. O oğlanı doğuruncaya kadar yılan doğursaydı daha iyiydi."

(3) *Ecelsiz ademi ölmes diyip sen*

Yılanı kuyrukından tutma zinhar ol (99a/13)

"İnsana eceli gelmeden ölmez deyip de sakın yılanın kuyruğundan tutma!"

(4) *Yılan zaḥmından ol düşmen beterdür* (103a/6) "O düşman, yılan sokmasından daha beterdir."

(5) *Bu fesād ehliniñ nesli münḳaṭı bolsa kirek yoksa ot söndürüp köz koymak yılan öltürüp balasın beslemek āḳiller işi degül* (13a/9-11) "Bu fesat ehlinin nesli kesilmiş olsa gerek yoksa ateşi söndürüp köz koymak, yılanı öldürüp yavrusunu beslemek akillerin yapacağı iş değil".

(6) *Yılan sen her kime yétseñ tiker sen*

Otursañ ḳanda bayḳuş tég yıḳarsen (37b/11-12)

"Yılansın! Her kime ulaşırsan, onu sokarsın. Baykuş gibi nerede oturursan, orayı yıkarsın."

(7) *Né turur sen baḳıp eyā yoldaş*

Taş üze durur yılan éliñde taş (169a/11)

"Ey yoldaş! Yılan taşın üzerinde duruyor, senin de elinde taş. Daha ne bekliyorsun!"

(8) *Yılan başın düşmen éli bilen yençkil kim ikki körkli işden ḥālî degül eger ol gālib kelse yılan öltürdün ve ger bu gālib bolsa düşmenden ḳurtuldun* (165a/13-165b/1-2) "Yılanın başını düşmanın eliyle ez ki iki güzel sonuçtan mahrum kalma. Eğer (düşmanlarından) biri galip gelirse yılanı öldürdün, eğer diğeri galip gelirse düşmanından kurtuldun (demektir)."

(9) *Né yérde gül bar anda tiken bar dağı né yérde kim ḥamr bar anda ḥumār bar dağı né yérde kim genc bar anda yılan bar dağı né yérde kim dürr-i semîn bar anda neheng bar* (158a/3-5) "Nerede gül varsa orada diken vardır; nerede şarap varsa orada baş ağrısı vardır; nerede hazine varsa orada yılan vardır; nerede kıymetli inci varsa orada timsah vardır."

4. Sonuç

Gülistan Tercümesi'nde tespit ettiğimiz on altı hayvan figürünün karşılandığı metaforik bağlantıların sonuçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Eserde kullanılan hayvan adlarından bazıları tamamen olumsuz, bazıları tamamen olumlu, bazıları ise hem olumlu hem olumsuz yönleriyle ön plana çıkarılmıştır.

Tamamen olumlu bir çerçevede metafor karşılığı olan hayvanlar *arслан/esed/şîr*, *bülbül* ve *kéyik* olarak tespit edilmiştir. Gülistan Tercümesi'nde *arслан* "Aslan" sözcüğü "güç, kudret" simgesi olarak metaforlaşmıştır. Eserde tespit edilen *arслан bigin* "Aslan gibi", *arслан yürek* "Aslan yürekli", *kağan arслан* "Kükreyen/kızgın aslan" ifadeleri de bu doğrultuda esere yerleştirilmiştir. Bununla birlikte *arслан-teve* "Aslan-deve", *arслан-it* "Aslan-köpek" ve *arслан-êşek* "Aslan-eşek" tezatlığı üzerinden verilen mesajlar ve öğütler de çok dikkat çekicidir. *Bülbül*, metafor olarak "Güzel görünüş ve ses" üzerinde durulduğu görülür. Bu bağlamda bir örnekte *bülbül-sasıkkhan* "Bülbül-Saksağan" zıtlığı metaforik olarak kullanılmıştır. Gülistan Tercümesi'nde *kéyik* "Geyik" ise, "Zerafet, güzellik" temalarıyla beraber metafor olarak kullanılmıştır. Metinlerde tespit edilen *kéyik közli* "Geyik (gibi güzel) gözlü" ve *kéyik bigin yügür-* "Geyik gibi koşmak" tabirleri bu hayvanın zarifliğine işaret etmektedir.

Tamamen olumsuz bir çerçevede metafor karşılığı olan hayvanlar *baykuş*, *çetük/mâçî*, *êşek*, *it*, *koy*, *kuş*, *vaṭvâṭ* ve *yılan* olarak tespit edilmiştir. Gülistan Tercümesinde, *baykuş* sözcüğü iki yerde çeşitli metaforik anlamlar işaret etmektedir. İki örnekte de "baykuş"un uğursuzluğu ön plana çıkmıştır. İlk örnekte baykuşun yıkım getirdiği inancı, ikinci örnekte ise baykuşun sadece viranelerde ya da ıssızlarda yaşayabilen bir hayvan olması vurgulanmıştır. Eserde baykuşun olumsuz karşılığı olan bir metafor konusu olduğu açıktır. Gülistan Tercümesi'nde *çetük* ve *maçî* "Kedi", *peleng* "Kaplan" ve *it* "Köpek" hayvanlarıyla olan zıtlıkları üzerinden metaforik anlamlar kazanmışlardır. İki örnekte de "güçsüzlük, acizlik, gereksiz hareketler" vurgulanmıştır. *it* "köpek" metaforunda anlam her zaman olumsuzdur. Eserde *it* hayvan olarak, "her bulduğunu yiyen, dokunduğu her şeyi kirleten, yemek için her şeyi yapan, gurursuz insanlar"ı sembolize eder. Bu hayvanın metaforik dairesinin daima olumsuz algılar olduğu gözlenir. Kimi örneklerde *arслан-it* karşıtlığının kullanıldığı görülür. Bu örneklerde *arслан* "yiğit, güçlü, gururlu"; *it* ise "güçsüz, korkak ve gurursuz" olarak anlatılmıştır. *koy* "Koyun" sözcüğü, çeşitli metaforların karşılığı olarak kullanılmıştır. Bunlardan biri "Uysallık, sakinlik" olarak dikkat çeker. İkinci olarak koyun-çoban ilişkisine dayanan yöneten-yönetilen teması dikkat çekicidir. Son olarak ise eserde, kurt-koyun metaforunun oldukça fazla kullanıldığını söyleyebiliriz. Kurt, güçlü ve zalimi temsil ederken; koyun, güçsüzü ve mazlum simgelemiştir. *kuş* "Kuş", metafor bağlantısı açısından "tuzak" kavramı etrafında anlam alanı oluşturmuştur. Kuşların tuzağa kolay düşen hayvanlar olması üzerinden "Açgözlülük ve tamahkârlık" konuları işlenmiştir. Yarasanın karanlıkta ortaya çıkması ve yaşaması, Gülistan Tercümesi'nde *vaṭvâṭ* "Yarasa" sözcüğünün metaforik olarak "Karanlık" ile özdeşleştirilmesine sebep olmuştur. İki örnekte de aydınlık/güneş-yarasa zıtlığı üzerinden anlatım sağlanmıştır. Eserde *yılan* "Yılan", tam anlamıyla olumsuz metaforların kaynağı olmuştur. Yılanın her fırsatta insanları sokması sebebiyle "Sinsi ve hain" olarak gösterildiği anlaşılır. Bunun yanında yılanın görüldüğü yerde öldürülmesi nasihati ilgi çekicidir. Eserde yılan metaforik olarak "Zararlı, sinsi, öldürülmesi gereken bir hayvan" olarak resmedilmiştir.

Eserde bazı hayvanların hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle oluşturulan benzetmeler de bulunmaktadır. Bu hayvanlar *böri/kurt, fil, karınca* ve *teve*'dir. Gülîstan Tercümesi'nde böri "Kurt" temel bir metafor etrafında anlamlandırılmıştır. "Güç, kuvvet ve yırtıcılık" timsali olarak gösterilen *böri* bu özellikleriyle ön plana çıkarılmıştır. Gülîstan Tercümesi'nde tespit edilen bütün örneklerde fil "Fil" ile ilgili ortak bir metafor göze çarpar: Heybet, kuvvet ve iri cüsse. Bu metaforlar kimi zaman olumlu anlamda kullanılırken kimi zaman da "büyük olup korkaklık yapma" meselesini işaret etmiştir. Kısacası fil, hem olumlu hem de olumsuz manada kullanılmıştır. *karınca* "Karınca" birden fazla metaforun konusu olmuştur. Bazı örneklerde "ezilen, hor görülen, çabuk ve kolay yok edilen insanlar" için bir benzetme anlamı olduğu görülür. Bunun yanında "birlik-beraberlik" ve "çalışkanlık ve tasarruf" simgesi olarak da gösterilmiştir. Gülîstan Tercümesi'nde deveyle ilgili farklı anlayışlar metafor dairesi içerisinde anlatılmıştır. Bazı örneklerde devenin "erdemsiz, faziletsiz" bir hayvan olduğundan bahsedilirken *teve-arslan* "Deve-aslan" zıtlığı metafor olarak kullanılmıştır. Diğer örneklerde ise devenin "Zenginlik" göstergesi olarak kullanıldığı açıktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, L. Sami. *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Arslan Metin-Bayrakçı Mustafa. "Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 171, s. 99-108, 2006.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden: Wiesbaden, 1965.
- Eberhard, Wolfram. (çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), *Çin Simgeleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000.
- Erdem, Mevlüt, "Soğdca, Türkçedeki Soğdca Kelimeler ve Bunların Türkçeye Uyumları", *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, 21, 1, Ankara 2014, s. 65-90.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 1999.
- Gülakan Kaman, Sevda. "Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 10/8, Spring, 2015, s. 1137-1154.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- Hauenschild, I. *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari; Eine Untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003.
- Karahan, Akartürk. "Codeks Cumanicus'ta Hayvan Adları", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter 2013, p. 1839-1865.
- Kararımak Özlem-Güloğlu Berna. "Metafor: Danışan ve Psikolojik Danışman Arasındaki Köprü", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (37), s. 122-135, 2012.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. *Gülîstan Tercümesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1989.

- Räsänen, Martti. *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki, 1969.
- Roux, Jean-Paul. *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Birinci Cilt*, Ankara: TÜBA Yayınları, 2016.
- Toprak, Funda. "Çağatay Şiirinde Vahşi Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer, Ankara 2013, p. 105-124.
- Tulum, Mertol. *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- TÜRKİYE'DE HALK AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

NEHCÜ'L-FERĀDĪS'TE SIFAT-FİİLLERİN KULLANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Ebru ALAGÖZ BOYRAZ*

Öz

Nehcü'l-Ferādis (Uşmağların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu)=NF Harezmi Türkçesi döneminde Kerderli Mahmud tarafından yazılmış, Karahanlı, Kıpçak, Oğuz lehçelerinin dil unsurlarını ve söz varlığını içeren önemli dil yadigarlarından biridir.

Sıfat-fiil ise fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Çalışmamızda Nehcü'l-Ferādis'ten yola çıkılarak, hem Harezmi dönemi hem de tarihî Türk dillerindeki sıfat-fiillerin kullanım sıklığı ve farklı dil hususiyetleri ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Dilin yapısı gereği dile ait her unsur tarih boyunca değişime uğramış ve hatta kullanımdan kalkmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesinde "-AcAk, -An, -Ar, -AsI, dIk, -mAz, -mİş" sıfat-fiil eki olarak kullanılırken Nehcü'l-Ferādis'te "-Ar/-Ur, -dUk, -GAn, -gU, -gUçI, -gUnçI, -mAz, -mİş" eklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nehcü'l-Ferādis, sıfat-fiil, Harezmi Türkçesi.

USAGE OF VERBAL ADJECTIVES IN AND HISTORICAL BACKGROUND

Abstract

Nehcü'l-Ferādis (Uşmağların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu)=NF is one of the important language heritage which contains language components and vocabulary of Karakhanid, Kipchak and Oğuz dialects, written by Kederli Mahmud in Khorezmian Turkish language period.

Verbal adjective form makes adjectives from verbs depending on the tenses. In this study, starting from Nehcü'l-Ferādis, the frequency of verbal adjectives in Khorezmian period and ancient Turkish languages and also characteristics of different languages are examined. Because of its structure, every component of a language changes and even go out of use. In contemporary Turkish of Turkey suffixes for verbal adjectives are "-AcAk, -An, -Ar, -AsI, dIk, -mAz, -mİş" while suffixes used in Nehcü'l-Ferādis are "-Ar/-Ur, -dUk, -GAn, -gU, -gUçI, -gUnçI, -mAz, -mİş".

Keywords: Nehcü'l-Ferādis, verbal adjective, Khorezmian Turkish.

GİRİŞ

Sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir (geçmiş günler, oturan adam, satılacak eşya) diye tanımlayan Banguoğlu, "Partisip zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden, fakat isim gibi kullanılabilen, isim gibi çekilen fiil şeklidir." der (Banguoğlu 2007: 422).

Günümüz Türkiye Türkçesindeki "-An, -AsI, -mAz, -Ar, -dIk, -AcAk, -mİş" ekleri fiil kök veya gövdesine getirilerek eklenildiği fiile sıfat görevi yükleyebilir. Buna sıfat-fiil (partisip) denir. Bu bilgilerden yola çıkılarak çalışmamızda sadece, Harezmi Türkçesinin dil özelliklerini tespit etmek için en önemli eserlerden biri olan Nehcü'l-Ferādis'te görülen sıfat-fiil ekleri üzerinde durulacaktır.

* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili Öğretim Görevlisi.

Bu çalışmada Nehcü'l-Ferâdis'e sadık kalınarak sözcükler eserde (Metin, Dizin-Sözlük-Tıpkıbasım Birleştirilmiş baskı, çeviriyazı: Janos Eckmann, yayınlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK, 2014, Ankara) bulunan transkripsiyon harfleri gösterilmiştir. Eserde birden fazla sıfat-fiilli unsur ihtiva eden cümleler ayrıca gösterilmemiş, sıralamada ilk sıfat-fiilli unsur göz önünde bulundurulmuştur. Eklerin yalın halleri ile kullanımının yanında eklerle birlikte kullanımının da olduğu cümleler tespit edilmiştir.

Eserde geçen sıfat-fiiller tespit edildikten sonra Eski Türkçeden başlanarak Türk Dilinin tarihî dönemlerindeki gelişim seyri üzerinde de durulmuştur. Eklerin dönemlerde değişikliğe uğrayıp uğramadığı da örnekler üzerinden gösterilmiştir.

1. -GAn Sıfat-Fiil Eki ve Tarihî Gelişimi

Sıfat-fiil ekleri Türk dilinin tanıklanan ilk metinlerinden bu yana cümle kuruluşunda, zaman eklerinin bir kısmının kökenini oluşturmaları bakımından sıklıkla kullanılan eklerdir.

Oğuz gurubu Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan ve geniş zaman ifadesi taşıyan bir sıfat-fiil ekidir. Osmanlıca gramer kitaplarının bazılarında *fer'i fiil* adıyla adlandırılır (Karaşah 2006: 68).

Clauson, -GAn ekinin tekrarlama bildiren sıfatlar yaptığını ve bu ekin kullanıldığı tavışga:n gibi bazı sözcüklerin etimolojisinin belli olmadığını söylerek bu ekin eski bir ek olduğu kanısına varır (Clauson 2007: 193; akt. Özalan).

Geçmiş zaman ve şimdiki zaman anlamı veren -GAn ekinin zaman ifadesi konusunda araştırmacıların fikir birliği edememe sebebi “sıfat-fiil eklerinin çoğu, fiilin bazı zaman (-acak, -ar/-er, -mış) ve şeklinin (-ası, -malı) ekleri ile omonim olması ve aynı menşeyden gelmesi bu eklerde zamanın daha açık görülmesini sağlar. -an/-en ekinde bu durum zayıftır. Bazı doğu şivelerinde -an/-en ekinin zamanı açık ifade etmesi, bu ekin halâ zaman eki olarak kullanılması ile ilgilidir (Gökdağ 1993: 37; akt. Ağlanmaz 2006: 68).

Fiilden isim yapma eklerinden biri olan -GAn ekinin sıfat-fiil yapma görevinde kullanılması Eski Türkçe metinlerde görülmez, Gabain “-gan: (geç zamanlarda görülen nadir bir şekil” der (Gabain 2007: 146). Ancak ek isim yapma özelliği ile karşımıza çıkar. Erdal, ekin bu özelliğiyle kurulan şu örnekleri verir ve -GIn ile ilişkilendirilebileceğini söyler: esnegen ‘esneyen’, uğan ‘Allah, muktedir’, kapğan ‘kapan, fatih’ (Erdal 1991: 383-384). Tekin ise kapğan (Bögü kağanın unvanı) ‘kapan, yakalayan’ (T 51 vb.) < *kap-, kor(ı)ğan ‘kale, müstahken mevki, sığınak’ (BK D 31, KT K 8) < *korı- (korumak) örneklerini verir (Tekin 2003: 90). Hamilton, Maytrısimit ve Prens Papamkara Kalyanamkara’da bu ekin olmadığını *kazğan-* ‘kazanmak, elde etmek’ fiilini < kaz-ı-ğ+a-n- olarak tahlil ederek gösteriyor (Hamilton 2011: 183).

Bu ekin bütün Türk lehçe ve şivelerinde kullanıldığını söyleyen Eraslan, Uygur Türkçesinde ise yaygın olmadığını söyler (Eraslan 2012: 117). Akar ise Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde sıklıkla kullanılırken Köktürkçe ve Uygur Türkçesinde kullanılmamasını, bu dönem metinlerinin dilini oluşturan diyalektlerde ekin, bu özelliğinin kullanılmıyor olmasına bağlayarak Türk lehçelerinde gramer kategorisinde yer alan eklerin, yerlerini, daha sonra başka yapılarla bırakmalarının yaygın olarak görüldüğünü söyler (Akar 2003: 105).

Karahanlı dönemi eserlerinde -gan eki yaygın bir şekilde kullanılır. Hacıeminoğlu, bu ekin yalın halde kullanımının olduğu gibi, isim işletme ekleriyle birlikte kullanıldığını söyler (Hacıeminoğlu 2008: 167). Kâşgarlı Mahmud eserinde bu ek üzerinde durarak -GAn’ın sıfat yaptığını, -KAN’ın ise isim yaptığını söylerek bu iki ekin karıştırılmaması gerektiğini söyler (Ercilasun 1984: 172). Akar ise Kaşgarlı tarafından herhangi bir bilgi verilmese de bu ekin

Divân'da geçmiş zaman ifade eden örneklerinin olduğunu söyleyerek şu örnekleri verir: *ol küp ol süçikni açığan* 'O küp, o tatlıyı sürekli açtı.' (DLT I, 154), *bu er ol ışığ anutgan* 'bu kişi o işi sürekli hazırladı.' (DLT I, 156) (Akar 2003: 109).

Karahan, Kâşgarlı Mahmud'un -GAn sıfat-fiilindeki /k/ ve /ğ/ kolaylık amacıyla Oğuzların attıklarını söylediğini ifade eder (Karahan 2013: 167).

Dönem eserlerinde görülen diğer örnekler ise şöyle sıralanabilir:

törütgen igidgen keçürgen idim 'O, yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbimdir' (KB, 1)

niyet edğü kılğanka edğü bolur 'iyi niyet edene iyi olur' (KB)

çapıtgan er 'cellat' (DLT I, 513), *kağıtgan er* 'kimseye boyun eğmeyen adam' (DLT I, 513)

arkagan kişi (AH, 7), *keçürgen idi* (AH, 37).

Söz konusu ek, Harezmi Türkçesi döneminde sıkça kullanılmıştır. Ata, KE'deki tek örnekte ek başı /g/ sesinin düştüğünü söyler: *ağırlayanda* (KE 127r14) (Ata 2002: 88).

keme sıçkan inge kirgen teg 'ine giren fare gibi' (KE 129v 4)

yürir körgen anı ir tiyü şakınur 'onu yürür gören erken diye düşünür' (HŞ 41/807)

hişâbı eşitgen muhib 'sözünü işiten dost' (MM 371/3)

külegen 'çok gülen' (İML)

Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin çoğunlukla kullanım şekli -GAn'dır. -KAN kullanımını ile -An şeklinin kullanımı da görülür (Karamanlıoğlu 1994: 142). Güner, ekin yalın halde kullanımının yanı sıra -mA olumsuzluk eki, iyelik ekleri, hal ekleri ve kibi, üçün, ok gibi edatlarla da kullanımının da olduğunu dile getirir (Güner 2013: 324-325).

Codex Cumanicus'ta -GAn sıfat-fiil eki +ÇA eşiklik hali ekiyle birleşerek, -ÇA ekinin anlam görevine uygun olan gibilik, benzerlik yapmakta kullanılmasının yanında, zamanda sınırlama bildiren zarflar yapar: *aytgança* 'söylediği gibi'; *sövgençe* 'sevdiğine göre' (Akar 2003: 112).

oquyan dua 'okunan dua' (KH 85a)

şükür kılğan 'şükreden' (GT 3a)

uruşkan 'dövüşen' (TZ 139)

émizgen süt 'emilen süt' (İM 273b)

buyurğanına 'buyurduğuna' (AB 5)

Çağatay Türkçesi metinlerinde de geniş zaman sıfat-fiili olarak karşımıza çıkan ek, öğrenilen geçmiş zaman da ifade eder. Sıfat yapma işlevi, *Buğra han barça ötken atalarından artuğ boldı* 'Buğra Han bütün geçmiş atalarından çok oldu' (Ebulgazi Bahadır Han); isim yapma işlevi, *éy cāndın artuğ sév-genim* 'ey, canımdan çok sevdiği' (Sekkākī) örneklerinde gösterilebilir (Argunşah 2013: 149).

Eckmann, bu ekin *cağda, de, fırşatta, fırşatlar, maħalde, vaķitde, zamān* sözcükleriyle kullanıldığında zaman ifade eden kelime grupları oluşturduğunu söyleyerek şu örnekleri verir: *kün olturğan maħalde* 'güneşin oturduğu yerde, batıda' (Z 41b: 4), Yüsf, alar ħālin körgen zamān 'Yüsf, onların halini gördüğü zaman' (H 50a: 17) (Eckmann 2005: 100; akt. Karaağaç).

yaħşı yurtda at kötergen körkli kıızı bar irdi 'güzel yutta adı yayılmış, güzel kıızı vardı' (ŞT 91a/8)

Arslan barıp Suracık ilini çapıp kalğanını özine baķındurup keldi 'Arslan gidip Suracık halkını vurup kalanını kendine bağlayıp geldi' (ŞT 92b/16)

Gülsevin ve Şahin söz konusu ekin Eski Anadolu metinlerinde geniş zaman anlamı veren işlek bir ek olduğunu dile getirirler (Gülsevin 2011: 124; Şahin 2011: 76).

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde kalıplaşmış isimler yapma göreviyle ekin hem -gan/-gen, hem -an/-en biçimleri kullanılmıştır (Bayraktar 2000: 90).

Bayraktar, ekin Eski Anadolu Türkçesinde -an/-en biçimleriyle kullanımının yanında {-çA} eşitlik ekiyle kullanımının da görüldüğünü ifade eder (Bayraktar 2000: 56).

Dede Korkut hikâyelerinde -GAn şekliyle kullanımına rastlanmamıştır, ekin -an/-en'li şekilleri tespit edilmiştir.

öginenleri hoş görmedüm 'övünenleri hoş görmedim' (DK s. 238)

dünya menüm diyenler 'dünya benim diyenler' (DK s. 115)

derdüme derman olan 'derdime derman olan' (SN 46a-1548/298)

selem viren gişi 'selam veren kişi' (KG 123a/10)

güç görenler haqqın almağa kâni' olalar 'zorluk görenler haklarını almaya gücü yeter' (KD 166b/13)

Kimisi yüzdür kim ol yüze bakan/Terk kıldı ol yüz-içün hân-u-mân 'Kimisi yüzdür ve görülmemiş güzelliğe sahiptir, o yüze bakan kendinden geçip evi barkı terk etmiştir' (GN 16A/8)

-GAn ekiyle teşekkül eden sıfat-fiillerin, bağlam içindeki işlevleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Türkçesindeki karşılığının -mış, -An, -dık, -mA/-mAk gibi eklerle karşılandığı görülür (Tekin 2009: 36).

Nehcü'l-Ferâdis'te de hem yalın halde hem farklı biçimbirimlerde bir araya gelerek en çok kullanılan sıfat-fiil eki -GAn'dır. Metinde geçen tüm örnekler aşağıda verilmiştir:

- Peygâmbar 'as'qa **bêrilgen** envârdın zerresi zâhir bolsa erdi. (1/13) (s. 1; S. 22)

- Hîsâb 'ilmi **bilgen** 'ulemâlar (3/11) (s. 3 S. 16)

- Yâ Muhammed, on sekkiz ming 'âlamnı **yaratğan** Bir u Bârnung âyatını oqıgıl! (8/4)-(s.6; S. 5)

1.1. mA+ -GAn

- taqı özge **tuğurmağan** oğlanı erenleringizke: (26/14)-(s. 20; S. 2-3)

- Yana bu bir rek'at namâz **qılğan** tayıfa duşmanqa qarşu barsun; ol namâz **qılmağan** tayifa kelip sening birle bir rek'at namaz qılsun. (40/10)-(s. 29; S. 39-40)

1.2. -gAn + lAr

Öznenin çoğul olduğu durumlarda -gAn eki kendisinden sonra çoğul ekine ihtiyaç duyar.

- Ümîd ol turur kim bu kitâbnı **oqığanlar** bolğay kim bu kitâb sözleri birle 'amel qılğaylar taqı bu kitâb anlarqa Haq te'âlâning uştmahlarañğa yolçı bolğay ol 'amel **qılğanlar** berekâtında bolğay kim Haq te'âlâ bu kitabnı cem' **qılğan** 'aşi ve câfi qulını yarlıqağay. (2/17-3/1)-(s. 2; S. 24-25-26-27-28)

- Medînedin **çıqğanlar** anda Peygâmbar 'as'qa satğaçtılar. (24/3)-(s. 18; S. 8)

1.3. -GAn+lAr+nl

- Mekkedin **kelgenlerni** ağırlang (27/2)-(s. 20; S. 11)

- Kerek kim munlarğa luţf u kerem birle qarşu alsangız tedi taqı Medînede **turğanlarnı** Mekkedin **kelgenler** birle qarındaş kıldı. (27/3-4)-(s. 20; S. 13-14-15)

1.4. -GAn+lAr+GA

- Mekkedin hicret qılıp **kelgenlerke** muhâcir ténür, taqı Medîne halqları kim Mekkedin **kelgenlerke** yârî bêrdiler. (27/4-5)-(s. 20; S. 15-16)

- Qurayş qabilasında yangla musulmân **bolğanlarğa** bu ganişmatdın üküş mal tawar bêrdi. (75/8)-(s. 55; S. 29)

1.5. -GAn + (lAr) +dIn

- ol kimerseler manga sewüglügrek turur mâl **bêrgenlerimdin** tedi. (76/5-6)-(s. 56; S. 19)

- İsa peygâmbar **aygandın** hêç ziyâda qılmadın turur tedi. (79/14)-(s. 59; S. 4-5)

1.6. mA + -GAn + lAr

- benim hadîşlerimdin **işitmegenlerke** tégürse, **bilmegenlerke** öğretse Haq te'âlâ ol kimeseni 'âlimler zümresinde bitigey taqı qiyâmat kün bolsa âvş şehidler cümlesinde qopargay taqı qayu kimerse men aymamış hadîşni benim aymağanımnı bilip qaşt birle benim üze yalğan sözlep peygâmbar 'as aydı tése tamuğdın **olturğu** yerni âmâda kılsun tęp aydı. (2/6-7-8)-(s. 2; S. 6-8)

- Ādam oğlanlarınga **bilmegenlerini** bildürdi tedi. (8/7)-(s. 6; S. 10)

1.7. -GAn + Şahıs Eki + (Yönelme/Belirtme Durum Eki)

- Munça terbiyet qılıp imân keltürmedin âhıratqa **barganınga** üküş qağğurdı. (6/1)-(s. 4; S. 16)

- Qayu yerde namâz **qılğanımıznı** körseler, ururlar, sökerler (11/5)-(s. 8; S. 25)

1.8.-GAn + İlgi Eki

- Peygâmbar 'as öz elgi birle ol bey'et **bérgenning** elgini tutar taqı aytur erdi: (25/13)-(s. 19; S. 15)

- Qaçan kim 'ilmni taqı 'âlimlerni **sevgenning** derecesi mundağ bolsa (219/11)-(s. 151; S. 7-8)

1.9. -GAn + Belirtme Eki

- munça halâyıq İslâmqa **kirgeni** körsün taqı önginlerke rağbat qıldursun. (49/16)-(s. 36; S. 20)

- Peygâmbar 'as'nung song hec **qılğanı** bu erdi. (83/2)-(s. 61; S. 18)

1.10. -GAn + Yönelme Eki

- 'Arab tilinçe hâmmâlatu'l-hâtab otun yâ tiken **keltürgenke** ayturlar. (17/12)-(s. 13; S. 16-17)

- hâtä birle iş **qılğanğa** 'uqubat bolmas. (117/2)-(s. 83; S. 30)

1.11. -GAn + Ayrılma Eki

- 'Ādam peygâmbarnı **yıgğandın** yıgılmadı (282/13)-(s. 195; S. 22)

- men ol 'amal **qılğandın** bēzār bolur-men (401/1)-(s. 279; S. 11-12)

2. -Ar, -Ur Sıfat-Fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Türk dilinin tanıklanabilen ilk metinlerinden bu yana karşımıza çıkan geniş zaman ifade eden sıfat-fiil eklerindedir. Bu ekin ilk örnekleri Orhon Yazıtları'nda görülür.

Özer, Bang (1957: 139)'in, ekin yapısını “-r, -ar/-er, -ur/-ür < -r 'direktif (yönelme) eki + -a/-e, -u/-ü 'zarf-fiil eki” şeklinde; Kotwicz'in, “-ar/-er < -a/-e'devamlılık eki' + -r 'Çuvaşçada geçmiş zaman eki' (Räsänen 1957: 138).”; Ramstedt, -r, -ur/-ür ekleri yanında -ar/-er eklerinin de ortaya çıkmasını hece bölünmesiyle açıkladığını (Räsänen 1957: 139); Räsänen de -r ekinin er-, bar-, tur-, yor- gibi yardımcı fiiller içinde gizlenmiş olabileceğini belirtmiştir (Räsänen 1957: 138) şeklinde açıkladığını aktarır (Özer 2000: 65).

Kemal Erarslan, bu konuda yorum yapan diğer Türkologların ekin etimolojik gelişimi ile ilgili görüşlerine değinir ve “görüldüğü gibi Eski Türkçe devresinde şekil ve zaman eki durumuna da geçen -r, -ar/-er, -ur/-ür isim-fiil ekinin yapısını zikredilen görüşler açıklamaktan çok uzaktır. Türkçe ile Moğolca'nın akraba diller olmaları sebebiyle aralarında bazı ses ve şekil benzerliklerinin bulunması normaldir. Ancak kesin deliller olmadan birtakım yakıştırmalara kaçmak da doğru olmaz sanıyoruz” der (Erarslan 1980: 42).

Üstüner, söz konusu ekin Eski Türkçede çoğunlukla sıfat olarak ve geniş zaman ifade eden yüklem ismi olarak kullanılan fiilimsiler türettiğini; olumsuz şekli olan -mAz ekiyle ise daha çok

sıfat ve olumsuz yüklem ismi olarak kullanılan sıfat-fiiller yapıldığını ifade eder (Üstüner 2000: 163).

Orhon Türkçesi Grameri'nde Talat Tekin, “yapar, eder” anlamına gelen bu sıfat-fiilin çoğunlukla yüklem görevinde, nadiren de niteleyici görevinde kullandığını söyler (Tekin 2003: 168).

er- ‘erişmek, gelmek’ ve bar- ‘varmak, gitmek’ fiillerine gelerek ‘gelir gider, serbestçe hareket eder” anlamında bir sözcük grubu oluşturur (Tekin 2003: 168).

körür közüm körmez teg bil-ir biligim bilmez teg boltı ‘görür gözüm görmez gibi, bilen aklım bilmez gibi oldu’ (KT K 10)

öñreki er yugurça ıdıp ‘öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp’ (T 25-26)

Uygur Türkçesi Gramerinde Erarlan ekin aslında bir sıfat-fiil eki olduğunu bazen kalıplaşarak sıfatlar oluşturduğunu söyler (Eraslan 2012: 118).

tiler (< *tile-* “dilemek”- r) ‘bir böcek adı’

Çaştegin Turgunbayev, Karahanlı Türkçesi dönemi eserleri göz önünde bulundurulduğunda bu ekin hem sıfat-fiil hem de kip eki olarak kullanılmaya devam ettiğinin anlaşıldığını dile getirmektedir (Turgunbayev 2004: 216). Ercilasun ise ekin yalın halde kullanımının Kutadgu Bilig’de çok fazla olduğunu ve bu ekin bazen de meslek adı gibi kullanıldığını söyler (Ercilasun 1984: 167-168).

kalı bu tégüni yéyü bilmese/katılma kodu bér küyer ot yésü ‘eğer bu lokmaları yemeyi bilmezse, karışma; bırak kor yesin’ (KB 5396)

kalı bu tü ni’met kalırka yéme/özün yağlar erse yorı yağlama ‘eğer türlü nimetler arkada kaldığı için ağlıyorsan bırak; bunlar da ağlamaya değmez’ (KB 1235)

külse kişi atma añar örter kül e / bakkıl aña.r eêgü.lükün agzın küle ‘birisini sana gülererek gelirse onun yüzüne sıcak kül atma. Ona iyilikle ve güler yüzle bak.’ (DLT 77/65)

bilip iter işni ökünmez kişin ‘işini bilerek yapan sonra pişman olmaz’ (AH 114)

Schinkewitz, söz konusu ekin Harezmi döneminde *-ar/ -er, -ur/-ür, -ır/ -ir* şekillerin bulunduğunu, şimdiki ve gelecek zaman için kullanıldığını belirtir (Schinkewitz 1947: 138). Eminoglu eki alan sözcüğün isim olarak da kullanılabilirdiğini ve ekin isminin hal eklerini üzerine aldığı gibi iyelik ekleriyle de kullanımının olduğunu söyler (Hacıeminoğlu 1997: 172).

uç-ar kuş ‘uçan kuş’ (HŞ 1384)

bu dünyā keçerin bilür ‘bu dünyayı geçen bilir’ (KE 131r6)

Kıpçak Türkçesinde Türk dilinin diğer dönemlerindeki anlamının devam ettiği görülür. Güner, ekin daha çok eylemin devamlılığını ve vasfını ortaya koyan bir özelliği yerine getirdiğini ve bu eki eylemlerin sıfat gibi kullanılmalarının yanı sıra ad ve zarf görevinde kullanıldıklarını ifade eder (Güner 2013: 322).

satılur nêrse ‘satılacak şey’ (İM 482b)

yürür tégirmen ‘dönen değirmen’ (GT 142a)

dişler at ‘ısıran at’ (KH 71b)

iflât kılar vaqt ‘bıraktığı zaman’ (İN 52r)

Çağatay Türkçesi metinlerinde de ekin aynı fonksiyonlarda kullanıldığı görülür. Eckmann, söz konusu ekin eylem ismi ve eyleyici isim yaptığını söyler (Eckmann 2003: 150-151).

Mecnûnluğum içre ger körüp div/Méndin kaçarığa éyleben riv ‘Deliliğimden dolayı dev görüp benden kaçması için hile eyleyip’ (Nevayî)

her kaçan bosa Ka’bega yéteri ‘her ne zaman Kâbe’ye yetişecek olsa’ (Babur)

kün çıkar sarıdın ‘güneşin çıktığı taraftan’ (Z 7b/4)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sık görülen bir ektir. Aynı özelliklerini devam ettirmiştir. –Ar yanında –Ur biçiminde kullanımları da mevcuttur.

yüregünce kaynar yağlar koyulupdur 'yüreğine kaynayan yağlar koydular' (DK s. 138)"

yatur yirde Big Begili tutun 'yatılacak yerde Big Beyi tutun' (DK s. 219)

güler şüreti 'gülen yüzü' (SN 14b-544/230)

kim gezersin boş yürür hayvân gibi 'ne gezersin boş gezen hayvan gibi' (MF 4005)

Türkiye Türkçesinde de ek geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanılmaya devam eder ancak çok sık görülen ekler değildir. Bu ekle aynı görevi üstlenen –An eki daha çok kullanılır (Ergin 2004: 335).

Nehcü'l-Ferâdis'te –ur/-ar/-er biçiminde karşımıza çıkar. –GAn sıfat-fiil eki kadar sık kullanılmamıştır. Metinde geçen tüm örnekler aşağıda verilmiştir:

- Taqı hürmâ yipinge bağlap özi keltürür erdi taqı Peygâmbar 'as'nung mescidke **barur** yollarında kemişür erdi. (17/11)-(s. 13; S. 14)

- Menim re'yim ol turur kim tegme bir qabıladın bir yigit çıqsa taqı kēce **yatur** yerinde barsalar, yalıng qılıç birle barçasını ursalar. (19/14)-(s. 15; S. 5)

- Qoylar yıraq erdi, ewde **sağar** qoy yoq erdi. (22/14)-(s. 17; S. 10-11)

3. -mAz Sıfat-Fiil Eki ve Tarihî Gelişimi

-mAz sıfat fiil eki, -ma olumsuzluk ekinin geniş zaman ekiyle birleşerek kaynaşması sonucu ortaya çıkan ve işlek olarak kullanılan eklerden biridir. Bu ek, Türkçenin ilk yazılı belgelerinin ait olduğu Köktürkçe döneminden önce ortaya çıkmış olmalıdır. Ekin bugünkü şekil ve göreviyle Köktürk Yazıtları'nda geçmiş olması kelimelerdeki ekleşmenin Türkçenin ilk yazılı belgelerinden çok daha öncesine uzandığını göstermektedir (İlhan 2009: 1550).

Ek, -r, -Ar, -Ir/-Ur sıfat fiil ekinin olumsuz türüdür. Biri olumsuz geniş zaman eki diğeri olumsuz sıfat fiil eki olmak üzere iki görevi vardır. Zaman eki işlevi ile her türlü fiil kök ve gövdesine eklenebilirken sıfat fiil eki olarak kullanıldığında daha seçicidir, her fiil ve gövdesine gelmez.

Köktürkçeden bu yana ek aynı yapı ve aynı işlev ile kullanılagelmiştir. Talat Tekin de Orhon Türkçesi Grameri adlı çalışmasında –{mAz} ekli fiil sıfatının {-X)r} ve {-Ar} ekli fiil sıfatının olumsuz olduğunu ve niteleyici ve yüklem olmak üzere iki işlev üstlendiğini söyler (Tekin 2003: 169).

körmez "görmez" (KT K10), *bilmez erti* 'bilmezdi' (BK D18, BK K6, KT G7, KT K10), *ölçemi yemeçi sen* 'ölmezsün, mahvolmazsın' (ŞU D2), *ıdmazlar* 'göndermezler' (AY 319/14).

Uygur Türkçesi döneminde, olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki olup nadir olarak kalıplaşarak olumsuz isim, çoğunlukla sıfatlar teşkil eder. (Gabain 2007: 53-78)

atkanmazlar 'kelepçelenmezler' (AY 291/15)

iki közü körmez erti 'iki gözü görmezdi' (İKPrens XXIV.6)

ukmaz 'anlamaz' (MS 38-6)

Karahanlı Türkçesinde de geniş zamanın olumsuzunu karşılayan bu ek -mAz yanında -mAs şekliyle de görülür. Mustafa Argunşah ve Gülsen Sağol Yüksekaya tarafından hazırlanan Karahanlıca Harezmi Kıpçakça Dersleri adlı çalışmada bu ekin aynı metinde bile iki biçimiyle de görüldüğü ifade edilmektedir (Argunşah-Sağol 2014: 71).

bilişmez kişi 'tanışmaz kişi' (KB 491)

eşitmez 'duymaz' (KB 4102)

opramas 'yıpranmaz' (DLT III 358-15)

ökünmez kidin 'pişman olmaz sonra' (AH 114) *eltmes-sen* 'göndermezsin' (211r15)

aytmaz er 'söylemez kişi' (ME 32-2)

Ekin Kıpçak Türkçesi dönemindeki görüntüsü de -mAz ve -mAs olarak ikili şekildedir. Ancak Ali Fehmi Karamanlıoğlu Kıpçak Türkçesi Grameri adlı çalışmasında sıfat-fiil ekleri arasında -mAz/-mAs ekini dahil etmemiştir (Karamanlıoğlu 1994: 141).

tutmas él 'tutmayan el' (İM 464b)

toğura bilmes hātun "doğuramayan kadın" (MG 90a)

bilmezler katı 'bilmeyenlerin nezdinde' (İN 34r)

Çağatay Türkçesinde ek yaygın olarak -mAs şekli ile sıfat fiil eki olarak karşımıza çıkar. Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi -mAz şekli ise nadiren kullanılmakta olup bu belki eski yazı geleneğinin karışık dillilik özelliği olarak metinlere yansımış olabilir. Belki de aynı dönemlerde etkin yazı dili olan Oğuzcanın tesiriyle kullanılmış olabilir. Ek, eklendiği sözcükle birlikte adlaşarak üzerine +llk, +rAk gibi yapım eki ve durum eki de alabilmektedir *yara-masrak* 'daha çirkin, daha yaramaz' gibi (Argunşah 2013: 150-151).

almas kişi 'almaz kişi' (BD 38/5)

sévmeslikiñni 'sevmezliğini' (Ebulgazi Bahadır Han)

Eski Anadolu Türkçesinde geniş zamanın olumsuzu -mAz ile yapılmaktadır (Özkan 2000: 135).

anı görmez (SN 48b-1613/303)

bilür kişi dañı bilmez kişi gözine eyle hañîr görünir (Mrzb 57b/14)

yaramaz iş 'yaramayan iş' (MF 1579)

Türkiye Türkçesinde ek -mAz ile karşılanır.

dinmez ağırı

bitmez tükenmez iş

Nehcü'l Ferâdis'te de ek karşımıza -mAz olarak çıkmaktadır. -mAs olarak kullanımına rastlanmamaktadır.

- kerek kim cümlengiz manga yârî børsengiz **bilmez** işimni bildürsengiz tağı **kerekmez** işler mëndin kelür bolsa. (127/10)-(s. 90; S. 30-31)

- ol **körmez** yer bulmadım erse. (s. 297; 20)

- bu tawuqnı kimerse **körmez** yerde boğuzlap keltürsengiz. (428/10)-(s. 298; S. 16)

4. -mİş Sıfat-Fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

-mİş eki, Türkçenin eski dönemlerinden beri tanıklanabilen belirsiz geçmiş zaman ifade eden bir sıfat-fiil ekidir. Turgunbayev, A. N. Kononov'un ekin Eski Türkçe döneminde -miş/-miş, -muş/-müş değişken şekillerinin varlığından bahsettiğini; ayrıca ekin gelişimi konusunda ayrıntılı bilgiler sunduğunu; A. N. Kononov'un, -mİş ekinin, Tunguz-Mancurca için ortak olan -*ba, -*bi ekinden geliştiğini ve bunun gerçekçi bir ihtimal olduğunu söylediğini ifade eder (Turgunbayev 2004: 299).

Eski Türkçeden döneminden beri yazılı metinlerle takip ettiğimiz dönemlerin hepsinde söz konusu ek varlığını korur. Talat Tekin, {-mİş} ekini alan geçmiş zaman anlamı taşıyan eylemlerin ad, eylem sıfatı ve yüklem göreviyle kullanıldığını söyler (Tekin 2003: 170).

Tengride bolmış Türk bile qağan 'gökte yaratılmış Türk Bilge Kağanı' (KT 1)

tinesi oğlu yatıgma tağqa tegmiş 'tinesi oğlunun mesken tuttuğu dağa ulaşmış' (T 47)

Uygur dönemi eserlerinde isim-fiil eki olup etken ve edilgen sıfatlar oluşturur. -mUş şekli nadir olarak görülürken n ağzında -mAş şeklinde kullanımı görülür (Erarslan 2012: 118).

ermiş öd 'geçmiş zaman' (AY 618, 15)

kentü tuğmış, qılınmış mengüğü tengri 'kendi doğmuş, kendi kendini yaratmış tanrı' (Huast. 14)

Karahanlı döneminde ise, söz konusu ek, *-miş* sıfat-fiili, isim, sıfat-fiil ve kip eki göreviyle kullanılmaya devam eder. Sıfat-fiil olarak: negü tir eşit bu ajun *tutmuş er* 'ne diyor, dinle, bu dünyayı *tutmuş olan yiğit*', kerek boldı emdi bu *kılmış* tapuğ 'gerek oldu şimdi bu yaptığın hizmet'; Kip eki olarak: men *unutmuş men* 'ben *unutmuşum*' (Ercilasun 1984: 163-164).

küdezmiş 'gözetmiş' (KB 10)

aytmışka 'söylemiş' (KB 1008)

qurmuş ya 'kurulmuş yay' (DLT)

Harezmi döneminde de söz konusu ek sıfat-fiil, isim ve eki görevinde kullanılmaya devam etmiştir.

Resülning timişi 'peygamberin dediği' (KE 50r8)

qalmış namâz 'kalan namaz' (MM 11b17)

ayılmış sözler 'söylenmiş sözler' (HŞ 3045)

Kıpçak Türkçesinde de geçmiş zaman ifade eden bir ektir. Kemal Eraslan ekin geçici vasıf adlarının yanında kalıcı isimler de oluşturduğunu söyler (Eraslan 1980: 105)

düşmiş dişler 'düşmüş dişler' (KH 74b)

sağılmış süt 'sağılmış süt' (Kİ)

kömülmüş māl 'gömülmüş mal' (İM 244b)

Çağatayca döneminde ise bu ekin, Türk dilinin önceki dönemlerinde belirtilen işlevlerinde bazı değişiklikler olmuştur. Eckmann, Çağataycada *-miş* ekinin, sıfat-fiil olarak metinlerde çok seyrek görüldüğünü, ekin artık sadece bir kip eki olarak kullanıldığını, sıfat-fiil işlevlerini ise *-gan* ekinin üzerine bıraktığını ifade eder. at *bér-miş* bolsa "ad vermiş olsa", vefâ *qıl-miş* yok ermiş "vefa kılmış yok imiş" (Eckman 1988: 107, Argunşah 2013: 151).

Eski Anadolu döneminde anlatılan geçmiş zamanı ifade eden çok sık kullanılan bir ektir (Şahin 2011: 75).

âqil ve dānā ve iş görmüş kişileri hāzzır kıldı 'akıllı, bilgili ve iş görmüş kişilerin yanında hazır etti' (Mrzb. 44b7)

turulmuş şuya el değicek bulanur 'durulmuş suya el değince bulanıklaşır' (Tıb. Neb.45b11) (Gülsevin 2011: 123).

bu gelen bilmiş olun yağıdur didi 'bu gelen düşmandır bilmiş olun dedi' (DK s. 157)

Türkiye Türkçesinde ise geçmiş zaman ifade eden bir sıfat-fiil eki olarak kullanımı devam etmektedir. Yakılmış kitap, okumuş adam, susamış çocuk gibi.

Nehcü'l-Ferâdis'te sıkça görülen bir ek olan *-miş* sıfat-fiili yalın halde kullanıldığı gibi başka eklerle de birlikte kullanılır.

- taqı boyninga hürmâ qapıdın **esilmiş** yipni kemişti. (18/6)-(s. 13; S. 36)

- Baqar-men, Haq te'âlâning çerigi sawuq yel ol kâfırlarnı perişân **qılmış** haymalarını yıqmış. (31/17)-(s. 23; S. 32)

- Ol **sökülmüş** qoyğa ağu sürtti. (33/11)-(s. 24; S. 39)

4.1. -mA + mİş

- kimerse men **aymamış** hadîşni benim aymağanımnı bilip (2/8)-(s. 2; S. 8)

- **qılmamış** edgülgüleri qıldıuq tēp yalğan sözler[ler] (67/14)-(s. 50; S. 11)

4.2. -mİş + lAr

- ol kimerse **qurtulmuşlardın** turur. (177/5)-(s. 122; S. 10-11)

4.3. -mİş + Şahıs Eki

- Men Muhammedke **sormışım** yoq. (14/5)-(s. 10; S. 34)

- Yâ Abâ Leheb, sen munça yıl boldı hêç Muhammeddin yalğan söz **êşitmişing** bar-mu? tēp (16/1)-(s. 12; S. 5)

5. -dUk Sıfat-Fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Söz konusu ekin oluşumu üzerine yapılan bazı açıklamalar şunlardır: Bang, -t 'fiil ismi' + -k/-k 'geçmiş zaman birinci çokluk kişi eki' (Bang 1916: 921) olarak açıklarken; Brockelmann, -duğ/-dük, -tuğ/-tük < -t 'fiilden isim yapma eki' + uğ 'edat' (Brockelmann 1914: 14; 1951: 202; 1954: 261) biçiminde açıklar; Räsänen, Ramstedt ve Kotwicz'in bu ekin Moğolca -dag, Tunguzca -dig 'fiilden isim yapma eki' ile karşılaştırdıklarını belirtmiştir. (Räsänen 1957: 121; Ramstedt, 1952: 152-153-163); Poppe de Räsänen, Ramstedt ve Kotwicz ile aynı görüştedir. Şinasi Tekin, ekin gerçek biçiminin -maduğ olduğunu belirterek, -maduğ< -matı 'zarf-fiil' eki + oğ 'edat' (Tekin 1987: 156-157) biçiminde açıklar (Bayraktar; akt. Ağlanmaz 2006: 81).

Talat Tekin, bu ekin -duğ/-dük biçimlerinde değil -doğ/-dök biçimlerinde değerlendirilmesi gerektiğini belirterek ekin yapısını “*-d 'arkaik fiil ismi eki' + oğ/ök 'edat'” olarak açıklar (Tekin 2004: 534).

Eski Türkçede bu ek, sıfat, isim ve seyrek de olsa yüklem ismi oluşturur.

Sıfat olarak: *önre kisre işidmedük at kün* 'önce ve sonra işitilmemiş ad' (Maitr. 27).

İşi yapan sık sık iyelik ekleriyle ifade edilir: *han inçe ayduқта ötrü* 'Han böyle söyledikten sonra' (TTII A52)

Yüklem olarak kullanılışı: *karluğ işiñe kelmedük* 'Karluklar boylarına gelmediler' (R Sı) (Gabain 2007: 82-83)

Uygur Türkçesinde ek geldiği fiille kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturur. *konduğ* (< *kon-* 'konmak, yerleşmek' - *duk*), *umduğ* (< *um-* 'ummak' - *duk*) ümit (Erarslan 2012: 117).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde -yUk olarak da görüldüğünü söyleyen Hacıemioğlu sözleyük < *sözleyük* 'söylenmiş' (KB 3711) örneğini vermiştir (Hacıeminoğlu 2008: 164). Söz konusu ekin -tlk biçimi Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nin Rylands Nüshasında geçmektedir (Argunşah-Sağol 2013: 81).

Ercilasun, Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzların, Suvarlarla Kıpçaklardan bir kısmının -dUğ ile geçmiş zaman yaptıklarını ve bu çekimde teklik ile çokluğu ayırt etmediklerini söylediğini ve *men ya kurduğ* 'ben yay kurdum', *ol anı urduğ* 'o onu dövdü' gibi örnekler verdiğini söyler (Ercilasun 1984: 162).

ay ol bu kitâbka kabûl bolduğı/bu türkler tilinde 'aceb kördüki 'ey bu kitabı makbul bulan ve bu Türkçe esere hayretle bakan' (KB 33)

bilmiş yek bilmédük kişide yeğ 'Bildik şeytan bilmedik kişiden yeğdir' (DLT II-231)

rüzî kıılır añar kim neme kanmaduğ umınç kanmaduğ yerdin 'Ve ona ummadığı yerden bir rızık verir.' (TİEM 41v/3)

tawar birle erse uluğsınduğun/uluğluk taparu elig sunduğung 'büyüklük taslaman ve büyüklüğe el uzatman maldan dolayı ise' (AH 285-286)

Harezmi Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiili olarak karşımıza çıkar.

kılduğum işlerniñ tevîli 'yaptığım işlerin te'vili' (KE 131r2)

mâl tirdükindin 'mal topladığından' (HŞ 44)

haberlig birdükindin 'haber verdiğinden' (HŞ 44)

Kıpçak Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiil ekin olan bu biçimbirim zamanla görülen geçmiş zaman 1. Çokluk şahış ekiyle karışmıştır. Kıpçak metinlerinde sıfat-fiil görevinde kullanılmasına az rastlanır (Karamanlıoğlu 1994: 142).

kün doğmaduğ-idi (EH 138)

mu'aşab dedüğümüz 'mu'asab dediğimiz' (KH 15/2)

bırakduğı 'bıraktığı' (İM 361a)

aldığım 'aldığım' (TZ 44a)

Çağatay Türkçesinde, Oğuz Türkçesinin etkinden dolayı seyrek kullanılan bir ektir. Örneklerinde ekin isim çekim ekleriyle birlikte kullanılarak adlaşma meydana getirdiği görülür: *kézdügidür* 'gezdügidir', *öz kızı érdügin bilmedi* 'öz kızı olduğunu bilmedi' (Argunşah 2013: 149).

Eski Anadolu Türçesi metinlerinde çok sık kullanılan ektir ve kendisinden sonra bir iyelik eki ile kullanılır (Gülsevin 2011: 123).

başından hep geçdügin 'başından geçenlerin hepsi' (SN 65a-2051/333)

könül virüp sevdiğüm 'gönül verip sevdiğim' (DK s. 86)

her birümüz gördüğü düşü disün 'her birimiz gördüğümüz rüyaları anlatalım' (Aşık P. Hik. 22)

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak -dik/-dik/-duk/-dük; -tik/-tik/-tuk/-tük olmak üzere ekin sekiz biçimi vardır. *Doğduğı yer, konuştuğumuz dil, içtiği çay, unuttuğum şehir...*

Nehcü'l Ferâdis'te ek karşımıza -dük olarak çıkar. Eckmann ekin NF'de seyrek KE'de sık sık kullanıldığını ifade eder (Eckmann 2003: 24). Metinde ekin iki örneğini tanıklanmıştır.

- Mecmü'ı **keltürmedük** kitâb muṭavvel bolmasun tēp. (36/2)-(s. 26; S. 29)

- sanga nē ma'lüm boldı uçtmaḥlıg **erdüki?** (239/7)-(s. 165; S. 14)

6. -gU Sıfat-Fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Eski Türkçenin ilk dönemlerinde -gu, -gü şeklinde nadiren de -ku, -kü görülmeye başlayan ek, Uygur döneminden sonra yaygınlaşır. Mecburiyet ve gaye ifade eder, cümle içerisinde sıfat, isim ve yüklem ismi olarak kullanılır (Gabain 2007: 83). Gabain söz konusu ek için, "Eğer bu sıfat-fiil, vasıflık olarak bir ismin önüne gelirse, bu şekil ilgili olduğu isim vasıtasıyla bir şeyler yapılabildiğini veya yapılmak zorunda olduğu, yahut bir şeyler yapmak adetinde olduğunu; ilgili ismin delalet ettiği şeyin yapılabileceğini veya yapılmasının adet hâline getirildiğini ifade eder: *kılmaku kılınç* 'yapılmayacak iş, yapılmaması gereken iş'; *kutkarku tınlıglar* 'kurtarılabılır canlılar'; *küzatgu ermez* 'gözetilecek değildir'; Bu ek, +luk'la genişletmek suretiyle sıfat yapar: "ilgili kelimenin delalet ettiği şey yapılabilir": **bısrunguluk iş 'alışılacak iş'; tuyguluk bilgülük yol 'duyulacak bilinecek yol'**; -gusuz, -güsüz; -guluk'un olumsuzudur: *sewgüsüz*'sevilmeyen, *istenmeyen*' bilgilerini de verir (Gabain 2007: 56).

küzetgü ermez 'gözetilecek değildir'

korğgu teg körk 'korkunç resim' (TTX 466)

kamağka ayağuluk bolğaylar 'herkes tarafından hürmet edilen (insan) olmalıdır'

Mansuroğlu -GU ekini fiilden isim yapma eki olarak görür ve ekinin ET'deki işlevlerini altı grup içinde ele alır:

1. -mAk mastar eki işlevinde: **yügürgü yarağı kalmadı 'koşmak mecali kalmadı'**;
2. Soyut ve somut isimleri yapar: **ülgüsüz, öküş tamular 'sayıssız, pek çok cehennemler'**; **aşñız, içğünüz, ediñiz, tavarñız, egsüki yok** 'yemeğiniz, içmeñiz, malınız ve mülkünüzün eksigi yok';
3. Üzerine isimden isim yapma ekini alarak işi gören isimleri yapar: **ayguçısı 'müşavir', bark etgüçi 'bark yapıcısı'**. Ek, üzerine isimden isim yapma -luk eklerini alıp genişleyebilir: **biz yokadgulug, emgengülüg bolmalım** 'biz yok olucu ve ıstırap çekici olmayalım';

4. Gereklilik kip eki olarak işlevi: *sezik kônül turgurmagulug ol* 'şüpheli düşünce beslememeli';

5. Gereklilik ifadesini taşıyan gelecek zaman sıfat-fiil işlevi: *tapıngu, yüküngü erdini* 'tapılacak, secde edilecek mücevher';

6. İstek ifade eden gelecek zaman sıfat-fiil işlevinde: *bargusı keldi evre* 'eve gidesi geldi'. (Mansuroğlu 1953: 342).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde -GU genellikle sıfat fiil olarak kullanılmış ve sıfat tamlamaları içinde sıfat olarak görev almış bir ektir (Hacıeminoğlu 2008: 168-169). Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-'de söz konusu ekin gelecek zaman kip eki (*özün köçgü* 'kendin **göç edeceksin**'174), gereklilik kip eki (*akıtgu* 'akıtmalı'), sıfat-fiil eki (*irip kitgü yirde bolurmu bekiñ* 'varıp gidecek yerde olur mu beyin') ve zarf-fiil eki (*ajun itgüke açtı uştmaş yolu* 'dünyayı düzenlemek için açtı cenneti') olarak kullanıldığını ifade eder (Ercilasun 1984: 128-148-173-186).

nelük tirding erdi bu kalgu nenging/ negüke ülemeding artgu nenging 'geride kalması yazılı olan malı niçin topladın; ihtiyacından artan malı niçin başkalarına dağıtmadın?' (KB 1205)

Fiil-ismi ve kip çekimi olarak kullanımı:

erej adnağu kılga sakış sanga/ülüg tegmesü ay uruğluğ qarı 'huzuru başkası sürüp derdi sana kısmet olmasın, ey asil ihtiyar' (KB-5295)

Harezmi Dönemi eserlerinde de görülen bir ektir. Çaştegin Turgunbayev, Schinkewitz'in verdiği örneklerden yola çıkarak ekin şu işlevlerini tespit etmiştir:

1. "Mastar ekiyle için edatının birlikte karşıladığı işlevde kullanıldığı görülür: *yer yüzinde aşlık tarıgu yer kalmadı* 'yeryüzünde buğday **ekmek için** hiçbir yer kalmadı';

2. -GU tek başına ya da teg edatıyla birlikte -AcAk gelecek zaman sıfat-fiil işlevinde: *bu turgu yer emes* 'Bu **ikamet edecek** yer değildir'; *bizde üşür kolgu teg mal yok* 'bizde öşür **isteyecek kadar** mal yok'. Ayrıca -luk isimden isim yapma ekini almış örneklerine rastlanır: *yegülük nerse cem kıldılar* '**yenebilecek** şeyler topladılar';

3. Üzerine iyelik eklerini alan -gU eki, kel- fiiliyle birlikte -AsI gelecek zaman sıfat-fiil işlevinde kullanılabilir: *kaçan et yegüleri kelse* 'et **yemeğe istekleri** olsa (et yiyesi gelse)';

4. kerek kelimesiyle birlikte gereklilik kip eki işlevinde: *bela kelmişde özini belaga karşı tutgu kerek* 'bela gelince kendini belaya karşı **tutmalıyım**' (Turgunbayev 2004: 285).

Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmaya devam eden ekin, eklendiği fiile gelecek zaman anlamı katmasının yanında eklendiği fiile bir zorunluluk ifadesi kattığı da görülür (Güner 2013: 329). Karamanlıoğlu ise Kıpçak Türkçesi Grameri adlı çalışmasında fiilimsi ekleri arasında -gu/-gü'ye yer vermez. Fiilden isim yapım eki olan -gI/-gU başlığı altında da sadece bu işlevde örneklere yer verir, sıfat fiil olarak kullanıldığı örnekler de göstermez (Karamanlıoğlu 1994: 38).

olturğu yerler 'oturulacak yerler' (İM 418b)

içgü suw 'içilecek su' (KE 64a)

Çağatay Türkçesinde de varlığını sürdüren ek çoğunlukla -GU *değ* "-ecek gibi" yapısıyla kullanılır. Ek sıfat yaptığı gibi, isim, gelecek zaman, kesinlik ve gereklilik de yapar (Argunşah 2013: 149). Eckmann da söz konusu ekin işlevlerini şu örneklerle göstermiştir:

1. -AsI Gelecek zaman işlevinde: *yıglagum kelür* '**ağlayasım** geliyor';

2. -AcAk gelecek zaman sıfat-fiil işlevinde: *ne yerge bargusın bilmes* '**nereye gideceğini bilmez**'. Sık sık *dek* son çekim edatıyla birlikte kullanılır: *hayli sevgüdek ahlak u ef'ali hem yok edi* 'çok **sevilecek** ahlak ve tavırları da yok idi' *könül tilegdek* 'gönlün **dilediği kadar**', ayrıca +l⁹k isimden isim yapma ekiyle genişleyebilir: *kılguluk iş* '**yapılacak iş**', Olumsuzluk ifadesi +slz ekinin yardımıyla oluşur: *tükengüsiz meşakkat* '**tükenmez** zorluk'. (Eckmann 2005: 100-101).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bulunmaz.

Türkiye Türkçesinde ise fiilden isim yapım eki olarak karşımıza çıkar. Korkmaz, bu ekin işlevlerini şu şekilde sınıflandırır:

1. Araç-gereç adları türetir: atkı, sürgü, üzengi vb.
2. Somut adlar türetir: dolgu, çatki, vergi vb.
3. Soyut adlar türetir: görgü, ilgi, tutku vb. (Korkmaz 2009: 81).

Nehcü'l-Ferâdis'te -ğu/-gü biçiminde karşımıza çıkar. -GAn sıfat-fiil eki kadar sık kullanılmamıştır. Metinde ekin olumsuzluk ekiyle birlikte tek bir yerde kullanımı örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Metinde geçen tüm örnekler aşağıda verilmiştir:

- Üçünç bâbı Haq te'âlâ hazratına **yawunğu** edğü 'ameller beyânı içinde turur. (2/15)-(s. 2; S. 21)

- Törtünç bâbı Haq te'âlâning hazratıdın **yıratğu** yawuz 'ameller beyânı içinde turur. (2/15)-(s. 2; S. 22)

- şikâyat **qılğu** yerimiz sen turur-sen. (72/13)-(s. 53; S. 34-35)

6.1. -mA- + -gU

- ya'nî **êşitmegü** söz birle sefîhlik birle söker erdi. (199/6)-(s. 137; S. 14)

7. -gUçl Sıfat-fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Fiilden isim yapma eklerinden biri olan -gUçl eki, birleşik bir ek görüntüsüne sahiptir. Yine fiilden isim yapma eki olan -gU ile isimden isim yapma eki olan +çl'nin birleşimi olan bu yapım ekinin ilk örnekleri en eski yazılı metinlerimizden *Orhon Yazıtları*'nda görülmektedir.

Talat Tekin *Orhon Türkçesi Grameri*'nde ekle ilgili şu görüşlere yer vermiştir:

"{-gU} ekli eylem adından {+çl} eki ile türetilmiş bu eylem adı, eyleyici adı olarak görev yapar, örneğin *ay-guçı* 'hakan adına buyruk veren, hakanın sözcüsü ya da başdanışmanı'

kagani alp ârmış ay-guçı+si bilgä ârmış 'Hakanları yiğitmiş, onun sözcüsü ve başdanışmanı da akıllı imiş' (T 29)

bitig taş it-güçi 'yazıt yapımcısı' (KT K 13)" (Tekin 2003: 166).

V. Gabain de *Eski Türkçenin Grameri*'nde bu eke yer vererek ekin nadiren -kuçi, -küçi şeklinde tonsuzlaştığını belirtmiş, söz konusu ekin işi yapanı bildirdiğini belirtip -taçı ile eş anlamlı olduğuna da vurgu yapmış *ölürgüçi* 'cani, katil', *kolguçi* 'dilenci', *kınaguçi* 'eziyet eden, eziyet edici' örneklerini sıralamıştır (Gabain 2000: 52-53).

Eraslan bu ekin fail ismi, soyut isimler, âlet isimleri ve çoğu zaman da sıfat teşkil eden fiilden isim yapma eki ve isim-fiil işleviyle de kullanılan -GU eki ve isimden isim teşkil eden +çl ekiyle genişlemiş olduğunu, -gUçl şeklinin Eski Uygurcada daha yaygın kullanıldığını söylemiştir: *ölürgüçi* (< *ölür-gü+çi*) 'öldürücü, katil' (Eraslan 2012: 118).

Mecdut Mansuroğlu, Karahanlı Türkçesi döneminde bu ekin çok yaygın ve çeşitli fonksiyonlarda kullanılan -GU mastar eki ve +çl ekinin birleşimi olduğunu ve fail ismi yaptığını söyleyerek, *atguçi* 'atıcı', *baguçi* 'bağlayıcı', *bilmäğüçi* 'cahil', *külgüçi* 'gülücü, gülen', *ögüngüçi* 'övünücü' örneklerini vermiştir (Mansuroğlu 1998: 148).

Söz konusu ek Harezmi Türkçesi döneminde de aynı fonksiyonda görülmektedir: *dâd birgüçi* 'adalet verici, kadı, hakim', *küç kılguçi* 'güç kılıcı', *bitigüçi* 'yazıcı' (Eckmann 1998: 194).

Kıpçak Türkçesi döneminde ise ekte bazı fonolojik olaylar göze çarpmakta ve ekin -ıçl / -içi; -uçl / -üçi şeklini aldığı görülmektedir. Karamanlıoğlu, -çl / -çi "edatı" gibi tasavvur edilen bu ekin hemen her fiile eklenebileceğini söyledikten sonra -ıçl / -içi şeklinin -(i)gçl / -(i)gçl'den; -uçl / -üçi şeklinin de -guçl / -güçl'den geldiğini tahmin etmekte; yalnız *Codex Cumanicus*'ta ekin nadiren *öç*

alguç örneğindeki gibi *-guç* şeklinde muhafaza edildiğini ifade etmekte ve şu örnekleri sıralamaktadır: *emzürçi* 'süt nine', *okuç* 'okuyucu, okuyan', *kelüç* (Kâşg. *kelgüç*) 'gelici', *kütüç* 'çoban' (Karamanlıoğlu 1994: 39).

Çağatay Türkçesi döneminde ise bu birleşik ekin ilk morfemi olan isim-fiil eki sert konsonantların tesiriyle *-qu / -kü* şeklinde görülmektedir: *sıq-qu* (<*sıg-gu*), *uruş-qu*, *tök-kü*, *et-kü* (Eckmann 1996: 148). Bu isim-fiil eki *-çı / -çi* ekiyle genişleyip eyleyici ismi yapmıştır: *alıp satquç* 'tüccar', *degüç* 'hikaye anlatan', *bar etküç* 'var edici, yaradan' (Eckmann 1996: 148).

Argunşah da Çağatay Türkçesi döneminde *-gUçl* ekinin (< *-GU+çl*) yapısından oluştuğunu belirtmekte ve fiillerin yapanını gösteren isimler türettiğini söyleyecek şu örnekleri sıralamaktadır: *al-gıç* ~ *al-guç* 'alıcı; avcı kuş', *asra-guç* 'saklayıcı, koruyucu', *bit-küç* (< *biti+küç*) 'yazıcı', *oyna-guç* 'oyuncu' (Argunşah 2013: 150).

Rabguzi'nin *Kıyasü'l-Enbiya'sı* üzerine sentaks çalışması yapan Jakob Schinkewitz, çalışmasının “-gucı'lı ve -güci'li partisip” başlığı altında ekin söz dizimindeki rolünü değerlendirmiş, ekin partisip olarak şimdiki zaman ve gelecek zaman fonksiyonunda olduğunu söyleyip cümlede ise özne, yüklem, attribut ve düz tümleç olarak akkusatif indefinitus halinde görüldüğünü örneklerle ifade etmiştir (Schinkewitz 1947: 55).

Eski Oğuz Türkçesi dönemine gelindiğinde ekin başındaki ünsüzün düştüğü görülmekte ve ek *-(y)lcl* şeklini almaktadır. Gürer Gülsevin'in bu ekle ilgili düşünceleri şöyledir: “Bazı çalışmalarda bu ek sıfat-fiil olarak gösterilmiştir. Ancak, aslında fiillerin isimleştirilmiş şekilleri olan sıfat-fiiller ile diğer fiilden isim yapan eklerin temel farkı, 'zaman' kavramı taşımalarıdır. Oysa, *-(y)lcl* eki, temelde bir 'zaman' anlamı vermez. Bir fiili çok ve devamlı yapan kişi ve nesnelere bildiren isim ve sıfatlar yapar. Ayrıca, sıfat-fiillerin olumsuzu *-mA-* ile yapılmasına rağmen, *-(y)lcl* ekinin olumsuzu *değil* ile yapılır.” Gülsevin geçişsizlerde *gülici*, *korkucı*, *kakıyıcı* gibi örnekleri, geçişlilerde de *bilici*, *bisleyici*, *öldürücü*, *yedürücü* gibi örnekleri vermiştir (Gülsevin 2011: 137).

Türkiye Türkçesi döneminde ise söz konusu fiilden isim yapma eki, *-ıcı*, *-ici*, *-ucu*, *-ücü* şeklindedir. Muharrem Ergin, bu ekle ilgili olarak ekin fonksiyonunda çokluk, aşırılık, devamlılık vardır demektedir ve ekin tarihî gelişimiyle ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Bu ek Eski Türkçede *-ı-gçı*, *-i-gçı* ve *-guç*, *-güç* şekillerindeydi. Bu şekillerin ise fiilden isim yapma ekleri *-g* ve *-gu*, *-gü* ile isimden isim yapma eki *-çı*, *-çi*'den meydana geldikleri anlaşılmaktadır. Batı Türkçesinde eklerin sonundaki ve başındaki *g* düşmüş; böylece ek Eski Anadolu Türkçesine *-uç*, *-üç* şeklinde geçmiş, sonradan *ç*'nin sedalılılaşması ve yuvarlak vokalin düzleşmesi ile *-ıcı*, *-ici* şeklini almış; son zamanlarda vokal uyumuna bağlanarak bugünkü çok şekilli hâle gelmiştir” (Ergin 1998: 191).

Zeynep Korkmaz, M. Ergin'in bir yandan *-(ı)g+ç* bir yandan da *-gu+ç* olmak üzere eki iki kökenli kaydetmesine itiraz etmekte, Eraslan'ın *Eski Türkçede İsim Fiiler* başlıklı çalışmasına atıfta bulunarak bu ekin *-gUçl* kökenli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Korkmaz 2009: 83; Eraslan 1980: 91).

Zeynep Korkmaz ekin işlevlerini şu şekilde sıralamıştır: a) Fiilin gösterdiği işi 'meslek, uğraş' veya 'sürekli olarak' yapanı gösteren adlar türetir: *araştırmacı*, *bakıcı*, *binici*, *öğrenci*. b) Fiilden, “o işi yapan, yapma etkisi gösteren” anlamında sıfatlar türetir: *atıcı*, *bağışlayıcı*, *kırıcı*, *zorlayıcı*. c) Fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak taşıyan sıfatlar türetir: *aldatıcı*, *besleyici*, *boğucu*, *öldürücü*. d) Fiilin gösterdiği işi yapan veya yapma özelliği taşıyan araç-gereç adları türetir: *alıcı*, *çekici*, *dondurucu*, *ısıtıcı*. Ayrıca bu *-(y)lcl* eki, birçok Arapça sıfatın Türkçeleştirilmesinde kullanıldığı gibi bazı Batı kökenli kelimelere karşılık bulunmasında da yardımcı olmuştur (Korkmaz 2009: 83-84).

Netice itibarıyla, Eski Türkçe döneminin fiilden isim yapan ve yaygın bir kullanım alanı olan *-gUçl* eki, iki ayrı ekin (< -GU+çl) birleşmesinden oluşmuş ve yukarıda bahsettiğimiz çeşitli görevlerde Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanılmıştır.

Nehcü'l-Ferâdis'te *-guç* çok sık görülen bir biçimbirim değildir. Eserde sözkonusu ekin çokluk eki *-lAr* ve yönelme eki *-ke/-qa* ile birlikte kullanımları da görülür.

- Ol yüzük **qılğuç** ustâd taqı andağoq qıldı. (77/16)-(s. 57; S. 28)
- ol qapuğ **saqlağuç** ferışteler qâziqa men' qıldılar erse (252/6)-(s. 174; S. 13)
- ol qapuğ **saqlağuç** ferışteler aydı: (252/7)-(s. 174; S. 15)
- Ol 'alif **satğuç** anı bilmedi taqı aldı. (299/17)-(s. 207; S. 27)

7.1. -gUçl + -lAr

- İmân ni'metinge şükür **qılğuçularqa** (93/6)-(s. 68; S. 23)
- Emr-i ma'rûf taqı nehy-i münker **qılğuçlar** osal qılıp fâsiqlar birle (303/11)-(s. 210; S. 9-10)

7.2. -gUçl + Yönelme Eki

- Peygâmbar 'as **bitigüçike** buyurdı kim: (78/12)-(s. 58; S. 12)
- Tonumnu **yuğuçıqa** bérıp turur-men. (222/11)-(s. 153; S. 7)

8. -gUnçl Sıfat-fiil Eki ve Tarihi Gelişimi

Eski Türkçe metinlerinde zarf fiil “-ınca, -dağı müddetçe, -incaya kadar” manasına gelen cümle belirleyicisi olarak vazife gören bir ektir, isme gelen diğer şekil unsurlarıyla genişletilebilir ve +1 + 3. tekil şahıs iyelik olduğu için (-ğ+ın+ça) dudak uyumuna girmez.

küçi yüt-ginçä (TTV A73) ‘gücü yettiği müddetçe’

işlärkä manma-ğınça (TTI 80) ‘işlere inanılmadığı müddetçe’

tur-gınça+ra (TTX 343) ‘hemen, derhal’ (Gabain 2007: 87).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde *-gınça/-gince* zarf-fiil olarak karşımıza çıkan bu ek Türkiye Türkçesindeki *-ınca/-ince* ekini karşılar. Anlam bakımından aynı olan ek, cümle içinde zarf yapar. Olumlu veya olumsuz fiiller üzerine gelebilmektedir (Hacıeminoğlu: 2008: 174).

bolma-gınça ‘olmayınca’ (KB-120)

körün-ginçe ‘görününce’ (KB-2563)

Harezmi Türkçesi metinlerinde zarf-fiil olarak kullanıldığı gibi az da olsa sıfat-fiil olarak kullanıldığı örnekler de tanıklanır.

kaçgunçı kul ‘kaçan kul’ (KE73r4)

Kıpçak Türkçesi metinlerinde zarf-fiil olarak kullanılan ek “-ınca/-incaya kadar anlamı verir (Karamanoğlu 1994: 146).

bar-gınça ‘varınca’ (KK-42)

seni koymayım aqçam ber-ginçe (TZ-60a 9)

Çağatay Türkçesi metinlerinde *-GInça, -GUñça, -Kunça* olarak karşımıza çıkan bu ek fiilden isim yapma ekiyle eşitlik durum ekinden oluşan bir zarf-fiil ekidir.

kılma-ğınça ‘kılmayınca’ (Nevayî)

küçüm yét-künçe ‘gücüm yettiği kadar’ (Ebulgazi Bahadır Han) (Argunşah 2013: 155).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de zarf-fiil yapma göreviyle kullanılmıştır.

giceler şubh olunca ‘geceler sabah olunca’ (EMŞer.5)

yatacağsın çün ki çalınınca şür ‘sur çalınınca yatacağsın’ (MF 4168) (Gülsevin 2011: 126).

Türkiye Türkçesinde söz konusu ek *-ınca/-ince* şeklinde zarf-fiil yapma göreviyle kullanılır.

Nehcü'l-Ferâdis'te -gunçî sıfat-fiil görevinde çok sık görülmez. Eserde sözkonusu ekin dört örneği vardır ve yalın halde kullanılmıştır. - Bu bizim **qaçgunçî** qulumuz tēp ol qārvān ḥalqıning biringe sattılar. (52/3)-(s. 38; S. 10)

- Bu bizim **qaçgunçî** qulumuz turur. (357/15)-(s. 248; S. 23)
- Bu **qaçgunçî** qulnı manga satıng, tēdi. (358/2)-(s. 248; S. 29)
- **Qaçgunçî tēgenleri** rāst ermiş. (358/15)-(s. 249; S. 13-14)

SONUÇ

Çalışmamızın esasını oluşturan Nehcü'l-Ferâdis adlı eserde “-GAN; -mİş; -Ar/-Ur; -mez; -dük; -gU; -gUçI/-gUçU; -gUñçI” ekleri olmak üzere sekiz farklı sıfat-fiil eki tespit edildi.

Nehcü'l-Ferâdis'te en sık karşılaşılan sıfat-fiil eki -GAN olurken en az karşılaşılan ek ise -dük oldu. -dük'ün görüldüğü sadece 2 örnek tespit edildi.

“Ümmetim üze taqı hem yazıcı sen. (137/13)-(s. 97; S. 4)” eserde tek örneği olan “-gUçI” ekinin başındaki “-g-” ünsüzünün düşerek kullanılması, Eski Türkçe'de başında “-g-” ünsüzü bulunan eklerin Batı Türkçesi'ne geçerken baştaki ünsüzlerin düşmesi kuralını hatırlatması bakımından önemlidir.

Eserde en çok kullanılan -GAN eki tarihî dönemlerde de aynı görevle kullanılmış; Türkiye Türkçesinde -An olarak kullanılmaya devam etmektedir.

-Ar sıfat-fiil eki tüm dönemlerde kullanılmış ve Türkiye Türkçesinde de kullanılmaya devam etmektedir.

-mAz sıfat-fiil eki tarihî dönemlerde -mAs olarak da görülmüş; Türkiye Türkçesinde ise -mAz olarak kullanılmaya devam etmektedir.

-mİş sıfat-fiil eki Çağatay Türkçesi metinleri dışında çok sık kullanılan bir ektir. Bu dönemde söz konusu ek görevini -GAN ekine vermiştir. Türkiye Türkçesinde ise şekil ve görev değişikliğine uğramadan kullanılmaya devam etmektedir.

-dUk tarihî dönemlerde görülen bu ek Çağatay Türkçesi metinlerinde çok az görülür.

-gU sıfat-fiil eki Eski Türkçeden Çağatay Türkçesi metinlerine kadar görülürken Eski Anadolu metinlerinde tanıklanamış, Türkiye Türkçesinde de kullanılmamaktadır.

-gUçI sıfat-fiili de Eski Türkçe metinlerinden beri görülürken Türkiye Türkçesinde -IçI, -UçU şeklinde fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır.

-gUñçI sıfat-fiil eki Türk Dilinin tarihî dönemlerinde zarf-fiil eki olarak kullanılırken Harezmi Türkçesinde nadir de olsa sıfat-fiil göreviyle kullanılması bakımından önemlidir. Türkiye Türkçesinde de zarf-fiil olarak “-Inca” kullanılmaya devam etmektedir.

Çalışmamızın, tarihî Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dil bilgisi çalışmalarına katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

KISALTMALAR

AB	Algış Bitigi
AH	Atabetü'l-Hakayık
AY	Altun Yaruk
BD	Babür Divâni
BK	Bilge Kağan Yazıtı
DK	Dede Korkut
DLT	Dîvânu Lugâti't Türk
EMŞer.	Evsafı Mesacidi's-Şerife
GN	Gârib-Nâme
HŞ	Husrev ü Şirin

Huast.	Huastuanıft
İM	İrşadü'l-Mülûk Ve's-Selâtin
İML	İbn-i Mühennâ Lugati
İN	İlmi'n-Nüşşâb
KB	Kutadgu Bilig
KE	Çışâşü'l-Enbiyâ
KG	Kitâb-ı Gunyâ
Kİ	Kitâbü'lİdrâk Li Lisâni'l-Etrâk
KH	Kitâbü'l-Hayl
KK	El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye
KT	Kültigin Yazıtı
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
MF	Miftâhu'l-Ferec
MG	Münyetü'l-Guzât
MM	Mu'înü'-Mürîd
Mrzb.	Marzubân-nâme
MS	Maitrisimit
İKPrems	İyi Kötü Prems Öyküsü
NF	Nehcü'l-Ferâdis
SN	Süheyl ü Nev-Bahâr
ŞT	Şecere-i Terâkime
T	Tonyukuk Yazıtı
Tıb.Neb.	Tıbb-ı Nebevî
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l Lügati't-Türkiyye

KAYNAKÇA

- AĞLANMAZ, Serap. *Türk Lehçelerinde Fiilimsiler ve Fiilimsi Yapılar*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa. 2006.
- AKAR, Ali. “-GAn Sıfat-Fiil Eki”. TÜBAR. XIV. Güz. 2003.
- ARGUNŞAH, Mustafa. *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2003.
- ARGUNŞAH, Mustafa - SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülten. *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.
- ATA, Aysu. *Harezme-Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36. 2002.
- AYDIN, Hülya. *13. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde Sıfat Fiil Ekleri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya. 2002.
- BANGUOĞLU, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay. 2007.
- BAYRAKTAR, Nesrin. *Orta Türkçede Fiilimsiler*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara. 2000.
- BİRAY, Himmet. *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: TDK Yay. 1999.
- CLAUSON, Sir Gerard. “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”. (Çev. Uluhan Özalan), Dil Araştırmaları Dergisi, c. 1. Sayı: 1, Güz, 185-196 ss. 2007.
- ECKMANN, Janos. “Çağataycada Yardımcı Cümleler”. *TDAY-Belleten-1959* (2.baskı). s.27-58, Ankara: TDK Yayınları. 1988.
- ECKMANN, Janos. “Çağataycada İsim-Fiiller”, *Harezme, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TDK Yay., 1996.
- ECKMANN, Janos. “Harezme Türkçesi”, *Tarihî Türk Şiveleri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TKAE Yay., 1998.

- ECKMANN, Janos. *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yay., 2005.
- ECKMANN, Janos. *Nehcü'l-Ferâdis Uştmağların Açık Yolu – Cennetlerin Açık Yolu*. (Yayımlayanlar: Semih Tezcan – Hamza Zülfikar). Ankara: TDK Yay.: 518, 2014.
- ERASLAN, Kemal. *Eski Türkçede İsim Fiiller*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası. 1980.
- ERASLAN, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay., 2012.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay., 1984.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican [Editör]. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yay., 2012.
- ERDAL, Marcel. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden Boston: Brill, 1991.
- ERGİN, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay., 1998.
- GABAİN, A. von. *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay., 2007.
- GÜLSEVİN, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yay., 2011.
- GÜNER, Galip. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yay., 2013.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin. *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yay.: 3405, 1997. Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin. *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK Yay.: 573, 2000.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay., 2008.
- HAMILTON, James Russell. *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. Vedat KÖKEN). Ankara: TDK Yay., 2011.
- İLHAN, Nadir. "Türkçede Ek+Kök/Kök+Ek Kalıplaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler". *Turkish Studies*. S 4/8, s. 1550, 2009.
- KARAAĞAÇ, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay., 2012.
- KARAHAN, Akartürk. *Divānu Luğati't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: TDK Yay., 2013.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay., 1994.
- KORKMAZ, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay., 2009.
- KARAŞAH, Zarife Şişman. *Dede Korkut Hikayelerinde Sıfat-Fiiller ve Zarf Fiiller*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars, 2006.
- MANSUROĞLU, Mecdut. "Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları". *Türkiyat Mecmuası*. Cilt 10. İstanbul, 1953.
- MANSUROĞLU, Mecdut. "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TKAE Yay., 1998.
- ÖZER, Filiz. "Oğuz Grubu Türk Dillerinde Fiilimsiler". Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). 2000.
- SCHİNKEWITZ, Jakob. *Rabguzi Sentaksı*. (Çev. Sabit S. Paylı). İstanbul: TDK Yay., 1947.
- ŞAHİN, Hatice. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yay., 2011.
- TEKİN, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2003.
- TEKİN, Talat "On the Old Turkic Verbal Noun Suffix {-dOK}", *Makaleler II-Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Yay. Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir). Ankara: Öncü Kitap. s. 534., 2004.
- TEKİN, Feridun. *Özbek Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri Şekil-Anlam-İşlev*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay., 2009.
- TOPRAK, Funda. *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara, 2005.
- TURGUNBAYEV, Çaştigin. *Kırgız Türkçesindeki Sıfat-Fiil Ekleri*. Ankara: TDK Yay., 2004.
- ÜSTÜNER, Ahad. *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*. Ankara: TDK Yay. : 735, 2000.

ŞOR TÜRKÇESİ VE KAŞKAY TÜRKÇESİNİN LEKSİKOİSTATİKSEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Gülşah BULUT*

Öz

Leksikoistatistiksel dil çalışmaları, diller arası köken ilişkilerini ortaya koyan, onları çeşitli alt kümelere ayıran, dillerin hangi tarihlerde birbirlerinden ayrıldıklarını tespit etmeye çalışan dil tarihlemesi yöntemidir. Dilin temel sözcüklerini oluşturan, içerisinde organ adları, akrabalık terimleri, sayı adlarının bulunduğu listeler yardımıyla diller arasındaki köken ilişkilerini saptamayı amaçlayan leksikoistatistiksel yöntem, matematik ve istatistik bilimlerinden de faydalanmaktadır. Bu yöntemle sözcüklerin zaman içerisindeki dağılımları tespit edilerek diller veya lehçeler arasındaki ilişkinin derecesi belirlenmeye çalışılır. Bu çalışmada Türkçenin iki farklı lehçe alt koluna ait olan Şor Türkçesi ve Kaşkay Türkçesi, leksikoistatistiksel açıdan Clauson'un belirlediği temel sözcük listesi esas alınarak karşılaştırılmış, Ana Türkçeye benzerlik oranları ve konuşuldukları coğrafyalarda etkileşim içinde oldukları diller ve onlardan aldıkları ödünç kelime oranları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Leksikoistatistiksel Yöntem, Glottokronoloji, Dil Tarihlemesi, Temel Sözcük Listeleri.

A LEXICOSTATICAL EVALUATION OF SHOR TURKISH AND KASHKAY TURKISH

Abstract

Lexicostatistical language studies are a method of language dating which reveals the relations between language origins and divides them into various subclasses, and tries to determine the dates when the languages are separated from each other. It also makes use of lexico-statistical methods, mathematics and statistics which aim to determine the origin relations between languages with the aid of organ names, kinship terms, lists with number names, which form the basic words of the language. With this method, the distributions of the words in time are determined and it is tried to determine the degree of relation between languages or dialects. In this study, Shor Turkish and Kashkay Turkish belong to two different dialects of Turkic, based on the basic word list determined by Clauson in terms of lexicoistatisticality, and they tried to determine similarity rates to Proto Turkic and the language they were interacting with in the geographical regions they spoke to and the lent word rates they got from them

Keywords: Lexico-Statistical Method, Glottocronology, Language Dating, Basic Word Lists.

Türkçe için ilk örneğini Clauson'un verdiği leksikoistatistiksel dil çalışmaları, bir dilin tarihten günümüze söz varlığında ve gramer yapısında meydana gelen değişimleri gösterir, dilin eski biçimiyle modern biçimi arasında ne oranda bir değişim olduğunu belirler ve bu konuda dilin dirençli olup olmadığını tespit eder. Leksikoistatistiksel dil çalışmalarıyla, eldeki dil malzemesi, diğer dillerle karşılaştırılıp genetik olarak akraba sayılabilecek diller sınıflandırılarak, dil teorileri ortaya konabilir. "Glottokronoloji, dildeki değişim oranı çalışması ve özellikle de zaman derinliğinin tahmininde tarihsel bir çıkarım için bu oranın kullanılması çalışması, ayrıca bu tip tarihsel derinliklerin bir dil ailesi içindeki iç ilişkiler örgüsünü belirleme çalışması olarak tarif edilir. Leksikoistatistik ise tarihsel bir çıkarım için istatistiksel vokabüler çalışması olarak tanımlanır" (Clauson 2004:155). İstatistiksel olarak bir dizi dilin dil ailesi oluşturma olasılığı bu yöntemle değerlendirilebilmektedir.

* Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Radyo karbon testinin keşfi ile arkeolojik buluntuların tarihlendirmesi, günümüzde kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Bunu dil alanına ilk olarak 1950’li yıllarda Morris Swadesh uygulamıştır. Dilsel verilerin tarihsel süreçte geçirmiş oldukları değişimleri ve bu değişimlerin zaman dilimindeki yayılımı konusunda kimya biliminde kullanılan karbon testi, matematik ve istatistiğin birleşimiyle dilde tespit edilen temel sözcüklerden yola çıkılarak dil tarihlmesi (glottokronoloji) yapılmaya başlanmıştır (Demirezen 1981:106). Swadesh, köken ilişkisi bulunduğunu düşündüğü iki dil arasında 200 kadar temel sözcük listesi hazırlamıştır. Buna göre bir dil ailesinin ön koşulu olarak bu ailenin üyelerinin %81’e yakın temel sözcüklere sahip olmasını belirlemiştir (Swadesh 1967: 86). Diller arası akrabalık ilişkileri belirlenirken ses ve anlam bakımından ortaklık gösteren sözcükler ayıklanır. Ayıklanan malzemenin organ adları, akrabalık terimleri, sayı adları, ortak coğrafi terimler gibi temel sözcüklerden seçilmesi gerekir. Gökçe’ye göre bunun nedeni temel sözcüklerin ödünçlemeye karşı dirençli olmalarıdır (Gökçe 2015:15).

Diller arasındaki paralelliklerin tamamen şans/tesadüf olduğunu savunan araştırmacılar da bulunmaktadır. Hock’a göre diller arası tüm benzerlikler, genetik bir akrabalık ilişkisinden doğmayabilir (Hock 1991: 557). Özellikle iki dilliliğin yoğun olduğu bölgelerde, temel sözcüklerin de diller arasında kolayca seyahat edebildiği son yıllarda yapılan çalışmalarda gösterilmiştir (Gökçe 2015: 28). Bu açıdan leksikoistatistiksel dil araştırması yapılacak dildeki temel sözcük listesi ses ve anlam denkliği açısından güvenilir sonuçlar vermesi için iyi belirlenmelidir.

Leksikoistatistiksel yöntemi Altay dillerine ilk uygulayan Clauson olmuştur. Çalışmasında, Altay dillerinden Moğolca, Türkçe ve Mançucayı bu dillerin tarihî söz varlıklarıyla karşılaştırmış ve bu diller arasında bir yakınlık bulamayarak Altay Dil Teorisini reddetmiştir. Çalışmasında 100 tane esas, 100 tane tamamlayıcı sözcük listesi kullanan Clauson, Swades’in %81’lik oranından bahsetmiştir. Bu orana göre 0 yılındaki 200 kelimelik temel söz varlığının 1000 yılın sonunda 160’ı korunması gerekir, 2000 yılında 128, 4000 yılında 82, 5000 yılında 66, en son 12.000 yılında 14 söz varlığı korunabilir (Clauson 2004: 156-157). Bu oranlamanın dışında çeşitli matematiksel işlemler yapılarak diller arasında veya dil içinde benzerlik oranları tespit edilebilmektedir.

Bu çalışmada, daha basit bir matematiksel oran kullanılmıştır. Çalışmamızın amacı, Türk lehçelerinden Şor ve Kaşkay Türkçesinin Ana Türkçeye benzerlik oranını bulmak, konuşuldukları coğrafyalarda etkileşim içinde oldukları diller ve onlardan aldıkları ödünçleme oranlarını tespit etmektir.

Kaşkay Türkçesi, bugün İran’da konuşulan Güney-Batı grubuna giren bir lehçedir. Özellikle İran’da konuşulan Azeri Türkçesiyle ses ve şekil bakımından yakınlıkları bulunmaktadır. Yazı dili çok geç dönemlerde oluşmuştur. Esedullah Merdani’nin *Qaşqayî Sözlüğü: Kaşkay Türkçesi-Farsça Sözlük (2007)*’ü Kaşkay Türkçesi için önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada, Kaşkay Türkçesi için temel söz varlığı bu sözlükten derlenmiştir.

Şor Türkçesi, Güneybatı Sibirya’da yaşayan Şor Türklerinin dilidir. 19. yy’a kadar Demirci (Kuznetsk) Tatarları ve Mras Tatarları diye adlandırılan bu Türk topluluğu ile ilgili ilk veriler W. Radloff tarafından toplanmıştır. Radloff’a göre Şor Türkçesi Kuzey Altay Türkçesinin bir diyalektidir. Şor Türkçesiyle ilgili malzeme, Nedejda Nikoloyeva Kurpeşko Tannagaşeva ve Şükrü Haluk Akalın’ın ortak hazırladıkları *Şor Sözlüğü (1995)*’nden elde edilmiştir.

Şor Türkçesi ve Kaşkay Türkçesini esas ve tamamlayıcı söz varlığından 200 temel sözcüklük listenin Ana Türkçe ile karşılaştırması aşağıdadır:

	KAVRAMLAR, ESAS MADDELER	ANA TÜRKÇE	ŞOR TÜRKÇESİ	KAŞKAY TÜRKÇESİ
1)	Kül	kül	kül, kabal, kak (NT-ŞA 1995: 59-38-39)	كول (EM 2007: 289)
2)	Toz (ağaç kabuğu)	to:z	tos (NT-ŞA 1995: 116)	* 1
3)	Karın	karın	karnı (NT-ŞA 1995: 43)	qarın (EM 2007: 376)
4)	Kuş	kuş	kuş (NT-ŞA 1995: 58)	quş قوش (EM 2007: 429)
5)	Kan	ka:n	kan (NT-ŞA 1995: 41)	qan قان (EM 2007: 371)
6)	Kemik	sünük	söök (NT-ŞA 1995: 96)	sünük سونوك (EM 2007: 473)
7)	Göğüs (döş)	tö:ş (dö:ş), kögöz	kögüs, töş (NT-ŞA 1995: 55-117)	döş دوش (EM 2007: 151)
8)	Tırnak	tırnak, tarma:k	tırbak, tırgak (NT-ŞA 1995: 114)	dırnaq ديرناق (EM 2007: 138)
9)	Bulut	bulut	pulut (NT-ŞA 1995: 84)	bulut (EM 2007: 65)
10)	Köpek	It	aday (NT-ŞA 1995: 3)	it ايت (EM 2007: 252)
11)	Kulak	kul(k)ak	kulak (NT-ŞA 1995: 57)	qulaq قولاق (EM 2007: 424)
12)	Yer, toprak (dünya)	(a) yé:r (b) topra:k	çer, tobrak (NT-ŞA 1995: 16-115)	yer يئر dünya دنونيا (EM 2007: 571-158)
13)	Yumurta	yumurtğa	nıbirtka (NT-ŞA 1995: 66)	yumurta يومورتا (EM 2007: 583)
14)	Göz	kö:z (gö:z)	karak (NT-ŞA 1995: 42)	göz گوز (EM 2007: 206)
15)	Yağ	ya:ğ	çag (NT-ŞA 1995: 12)	yağ باغ (EM 2007: 561)
16)	Yün	yüg	nüg (NT-ŞA 1995: 67)	yüng يونگ (EM 2007: 584)
17)	Ateş	o:t (o:d)	ot, uga (NT-ŞA 1995: 70-121)	od اود (EM 2007: 332)
18)	Balık	balık	palık (NT-ŞA 1995: 75)	balıq بالیق (EM 2007: 32)
19)	Et	et	et (NT-ŞA 1995: 30)	ət ات (EM 2007: 178)

* 1 * işaretli sözlüklerde tespit edilemeyen sözcükleri temsil eder.

20)	Ayak	adak	azak (NT-ŞA 1995: 10)	ayaq اياق (EM 2007: 124)
21)	Saç, kıl	(a) kıl (b) saç (c) tü:	çüg , şaş, şügde, tük (NT-ŞA 1995: 24-101-107-119)	qıl قیل saç ساج (EM 2007: 398-438)
22)	El	elig	kol (NT-ŞA 1995: 52)	əl ال (EM 2007: 169)
23)	Baş	baş	paş (NT-ŞA 1995: 76)	baş باش (EM 2007: 35)
24)	Kalp (yürek)	yürek	çürek (NT-ŞA 1995: 25)	yürək يورمک ürək اورمک (EM 2007: 585-537)
25)	Boynuz	büñüz	müüs (NT-ŞA 1995: 64)	boynuz (EM 2007: 61)
26)	Diz	ti:z (di:z)	tize (NT-ŞA 1995: 114)	diz ديز (EM 2007: 143)
27)	Yaprak	yapurğa:k	pür (NT-ŞA 1995: 85)	yarpaq يارپاق (EM 2007: 567)
28)	Ciğer, Karaçiğer	bağır	paar 'karaciğer', ökpe 'akciğer' (NT-ŞA 1995: 71-74)	*
29)	Bit	Bit	segertkiş (NT-ŞA 1995: 91)	bit بيت (EM 2007: 56)
30)	Er, Erkek	er, érkek	er kiji, er (NT-ŞA 1995: 29)	ər ار erkək ائرکک (EM 2007: 175)
31)	Ay	a:y	ay (NT-ŞA 1995: 9)	ay آي (EM 2007: 25)
32)	Dağ	ta:g (da:g)	tag (NT-ŞA 1995: 108)	dağ داغ (EM 2007: 120)
33)	Ağız	Ağız	aas (NT-ŞA 1995: 1)	ağz اغز (EM 2007: 7)
34)	Ad	a:t (a:d)	at, nebelik (NT-ŞA 1995: 9-66)	ad اد (EM 2007: 3)
35)	Boyun	boyun	moynu (NT-ŞA 1995: 64)	boyn بوين (EM 2007: 61)
36)	Gece	tün (dün)	karaa (NT-ŞA 1995: 41)	gece گنجه (EM 2007: 190)
37)	Burun	burun	purnu (NT-ŞA 1995: 84)	burn بوزن (EM 2007: 69)
38)	Kişi (adam)	kişi:	kiji, eeçi (NT-ŞA 1995: 51-27)	kişi کيشي (EM 2007: 272)

39)	Yağmur	yağmur	nagbur (NT-ŞA 1995: 65)	yağmır ياغمير(EM 2007: 561)
40)	Yol (patika)	-----	çol, orak (NT-ŞA 1995: 21-69)	yol (EM 2007: 578)
41)	Kök (töz)	kök, yıldı, tö:z	tös, (NT-ŞA 1995: 117)	kök كوك (EM 2007: 279)
42)	Kum	kum, kayır	kumak (NT-ŞA 1995: 57)	qum قوم(EM 2007: 425)
43)	Soy	uruğ	tüp (NT-ŞA 1995: 119)	soy سوي (EM 2007: 466)
44)	Deri (vücut)	teri: (deri)	edi-çanı (NT-ŞA 1995: 27)	tən تن can جان (EM 2007:507- 74)
45)	Duman	tütün	tüdün (NT-ŞA 1995: 119)	duman دومان(EM 2007: 155)
46)	Yıldız	yultuz	çiltis (NT-ŞA 1995: 19)	yulluz يولوز(EM 2007: 582)
47)	Taş	taş	taş (NT-ŞA 1995:111)	daş داش(EM 2007: 127)
48)	Güneş	kün	kün (NT-ŞA 1995: 59)	gün گون. günəş گونش(EM 2007: 213-214)
49)	Kuyruk	kudruk	kuzuruk (NT-ŞA 1995: 59)	quyruq قویروق(EM 2007: 430)
50)	Dil	tıl (dıl)	til (NT-ŞA 1995: 114)	dil ديل(EM 2007: 140)
51)	Diş	tiş (diş)	tiş (NT-ŞA 1995: 114)	diş ديش (EM 2007: 142)
52)	Ağaç	ığaç	agaş (NT-ŞA 1995: 3)	ağac آغاج(EM 2007: 5)
53)	Su	su:v	sug (NT-ŞA 1995: 96)	ab آب su سو (EM 2007: 1-469)
54)	Kadın	evçi:, ura:ğut (tişi: (dişi:))	kaat, epçi, tiji kiji (NT-ŞA 1995:38- 29-114)	dişi ديشي (EM 2007: 142)*
55)	Tüm, Hep	barça:, kop, kamağ	parçazı, püdün, tekşi tügeze (NT-ŞA 1995: 76-85-112-119)	bütün بوتون(EM 2007: 72)
56)	Büyük	uluğ, bedük	ulug(NT-ŞA 1995: 121)	böyük بويوك ulu اولو(EM 2007: 63-530)
57)	Siyah	kara:	kara(NT-ŞA 1995: 41)	siyah سيياه(EM 2007: 462)

58)	Soğuk	soğuk	sook (NT-ŞA 1995: 95)	sovuq سۇۋوق (EM 2007: 466)
59)	Kuru	kuruğ	kurug (NT-ŞA 1995: 58)	quru فورو (EM 2007: 426)
60)	Dolu	tolu: (dolu:)	toldura (NT-ŞA 1995: 115)	dolu دۇلو (EM 2007: 145)
61)	İyi	edgü:, yaxşı:	çakşı (NT-ŞA 1995: 12)	yaxşı=yahçı ياخشى ياخچى (EM 2007: 568)
62)	Yeşil	yaşıl	çajıl (NT-ŞA 1995: 12)	yaşıl ياشیل (EM 2007: 567)
63)	Sıcak	isig	izig, çılığ (NT-ŞA 1995: 37-19)	sıcaq سىچاق ایستی ISSI (EM 2007: 455-242)
64)	Uzun	uzu:n	uzun (NT-ŞA 1995: 123)	uzun اوزون (EM 2007: 534)
65)	Çok	üküş	tın , köp, küştep, tuben (NT-ŞA 1995: 114-55-60-118)	çoq چوق (EM 2007: 114)
66)	Yeni	yañı:	naa (NT-ŞA 1995: 65)	yengi يىنئى Nov (EM 2007: 574-329)
67)	Kırmızı	kızıl	kızıl (NT-ŞA 1995: 51)	qızıl قىزىل (EM 2007: 407)
68)	Yuvarlak	tegirmi: (degermi:)	togalak (NT-ŞA 1995: 115)	*
69)	Küçük	kiçig	aak, çatpak kiçig (NT-ŞA 1995: 115-51)	küçük كوچوك kiçik كىچىك (EM 2007: 289-270)
70)	Beyaz	a:q	ak (NT-ŞA 1995: 4)	ağ سفيد سەfid (EM 2007: 4-450)
71)	Sarı	sarıg	sarıg (NT-ŞA 1995: 90)	sarı سارى (EM 2007: 442)
72)	Ben	ben	men (NT-ŞA 1995: 63)	mən مەن (EM 2007: 311)
73)	Biz	biz	pis (NT-ŞA 1995: 81)	biz بىز (EM 2007: 57)
74)	Sen	sen	sen (NT-ŞA 1995: 91)	sən سەن (EM 2007: 452)
75)	Bu	bu: (?bo:)	po (NT-ŞA 1995: 81)	bu بو (EM 2007: 63)
76)	O (işaret zamiri)	ol	tigi (NT-ŞA 1995: 114)	o اۇ (EM 2007: 331)
77)	Kim	kim	kayzı (NT-ŞA 1995: 45)*	kim كىم (EM 2007: 270)

78)	Ne	ne	kaydıg, kayı, noo(NT-ŞA 1995: 45)	nə نه (EM 2007: 327)
79)	Bir	bi:r	pir (NT-ŞA 1995: 80)	bir بىر (EM 2007: 54)
80)	İki	ékki:	iygi (NT-ŞA 1995: 37)	iki اىكى(EM 2007: 244)
81)	Değil, yok	(ek) dağ ol, degül yok	çoğul, ebes (NT-ŞA 1995: 20-26)	dəyil دەيىل dəgil دەگىل Yo يۇ(EM 2007: 137-133-577)
82)	Isırmak	ısır-, tışla:- (dışla:)	ızır-, ızın-(NT-ŞA 1995: 35)	*
83)	Yakmak	örte:-, küñür- , yak-	köydür-, kabıs- (NT- ŞA 56-38)	yan- يانماق (EM 2007: 564)
84)	Gelmek	kel- (gel-)	kel- (NT-ŞA 1995: 46)	gəl- گەل(EM 2007: 195)
85)	Ölmek	öl-	öl- (NT-ŞA 1995: 72)	öl- اول(EM 2007: 342)
86)	İçmek	iç-	iş- (NT-ŞA 1995: 36)	iç- اىچ(EM 2007: 242)
87)	Yemek	yé:-	çii- (NT-ŞA 1995: 20)	ye- يى(EM 2007: 570)
88)	Uçmak	uç-	uçuk-(NT-ŞA 1995: 121)	uç- اوچ(EM 2007: 528)
89)	Vermek	bé:r-	per- (NT-ŞA 1995: 78)	ver- وئر (EM 2007: 543)
90)	Duymak	éşid-, (tinla-)	ses-, uk-(NT-ŞA 1995: 91-121)	eşit- ائشيتمك (EM 2007: 163)
91)	Öldürmek	ölür-	ödür-(NT-ŞA 1995: 71)	öldür- اولدورمك(EM 2007: 342)
92)	Bilmek	bil-	pil-, uñna-(NT-ŞA 1995: 80-122)	bil- بىلمك (EM 2007: 53)
93)	Yatmak	yat-	çat- (NT-ŞA 1995: 15)	yat- يات(EM 2007: 568)
94)	Söylemek, Demek	té:- (dé:-), sözle:-	ayt- te-(NT-ŞA 1995: 10-112)	de- دى söylə- سۆيلىمك (EM 2007: 128-468)
95)	Görmek	kör- (gör-)	kör-(NT-ŞA 1995: 55)	gör- گۆر (EM 2007: 203)
96)	Oturmak	olor-	odur-(NT-ŞA 1995: 68)	otur- اۆتور(EM 2007: 336)

97)	Uyumak	udı:-	uzu-(NT-ŞA 1995: 123)	uyu- اويوماق (EM 2007: 534)
98)	Durmak	tur- (*dur-)	tur-(NT-ŞA 1995: 118)	dur- دور (EM 2007: 155)
99)	Yüzmek	yüz-	çüs-, ık-(NT-ŞA 1995: 25-33)	yüz- يوزمك (EM 2007: 585)
100)	Yürümek	yorı:-	çör-(NT-ŞA 1995: 23)	..... (EM 2007: ...)
101)	Kol	elig, ko:l	* (NT-ŞA 1995:)	qol قول (EM 2007: 412)
102)	Ok	ok	sogan(NT-ŞA 1995: 94)	oq اوق (EM 2007: 334)
103)	Sırt	arka:	argazı, köksü(NT-ŞA 1995: 7-55)	*
104)	Selam, ?	ya:	mökkey(NT-ŞA 1995: 64)	yay ياي (EM 2007: 567)
105)	Çocuk	ké:nç (gé:nç)	pala (NT-ŞA 1995: 75)	üşaq اوشاق (EM 2007: 539)
106)	Gün	kün	kün(NT-ŞA 1995: 59)	gün گون (EM 2007: 213)
107)	Toz	to:z, to:ğ	tozun(NT-ŞA 1995: 117)	toz توز (EM 2007: 520)
108)	Ev	e:v	em, üy(NT-ŞA 1995: 28-125)	ev ائو (EM 2007: 179)
109)	Baba	kañ, ata:	ada, aba(NT-ŞA 1995: 1-2)	baba بابا ata آبا abala əppə آپه (EM 2007: 28-22-1-175)
110)	Çiçek	çéçek	çakkiyek(NT-ŞA 1995: 12)	çiçək چيچك (EM 2007: 109)
111)	Sis	tuma:n (duma:n)	tuban 117, pus(NT-ŞA 1995: 117-84)	tütün توتون (EM 2007: 528)
112)	Meyve	yémiş	ezre(NT-ŞA 1995: 31)	mevə مئيه meyə (EM 2007: 307)
113)	Kürk	kürk	tük nebe(NT-ŞA 1995: 119)	.....(EM 200.: ...)
114)	Ot	ot	ot, öleñ(NT-ŞA 1995: 70-72)	ot اوت (EM 2007: 335)
115)	Bağırsak	bağırsuk, içegü:	*	bağırmaq باغیرساق (EM 2007: 30)
116)	At	at	at (NT-ŞA 1995: 9)	at آت (EM 2007: 21)

117)	Koca, Erkek	er	er (NT-ŞA 1995: 29)	qoca قوچا (EM 2007: 411)
118)	Buz	bu:z	mus (NT-ŞA 1995: 64)	*
119)	Göl	kö:l (gö:l)	köl (NT-ŞA 1995: 55)	göl گول (EM 2007: 202)
120)	Bacak	adək, bu:t	çoda (NT-ŞA 1995: 20)	bacaq باچاق (EM 2007: 28)
121)	Dudak	érin	erni (NT-ŞA 1995: 30)	dudaq دوداق (EM 2007: 153)
122)	Süt	sü:t (sü:d)	süt (NT-ŞA 1995: 98)	süd سود (EM 2007: 472)
123)	Anne	ö:g; ana:	ene, içe (NT-ŞA 1995: 29-35)	ana آنا (EM 2007: 14)
124)	Göbek	kindik	*	göbək گوبک (EM 2007: 202)
125)	İp	yıp	çip, pag (NT-ŞA 1995: 20-74)	ip ايپ (EM 2007: 248)
126)	Tuz	tu:z	tus (NT-ŞA 1995: 119)	duz دوز (EM 2007: 156)
127)	Deniz	taluy, teñiz (deñiz)	talay (NT-ŞA 1995: 109)	dəngiz دنگيز (EM 2007: 135)
128)	Gökyüzü	teñri:, kö:k (gö:k)	tegrı, kaantegri (NT-ŞA 1995: 38- 112)	gög گوگ (EM 2007: 202)
129)	Yılan	yıla:n	çılan (NT-ŞA 1995: 18)	ilan يیلان ilan (EM 2007: 245-576)
130)	Kar	ka:r	kar (NT-ŞA 1995: 41)	qar قار (EM 2007: 375)
131)	Kadın, Eş	kisi:	emdegi, abakkay (NT-ŞA 1995: 28-1)	xanım خانیم (EM 2007: 548)
132)	Rüzgar	yé:l	salgın (NT-ŞA 1995: 89)	yel يئل (EM 2007: 573)
133)	Kanat	kanat	kanat (NT-ŞA 1995: 41)	qanat قانات (EM 2007: 372)
134)	Kurt	kurt	pörü (NT-ŞA 1995: 83)	qurd قورد (EM 2007: 427)
135)	Yıl	yıl	çıl (NT-ŞA 1995: 18)	yil يیل il (EM 2007: 244-576)
136)	Canlı, Diri	tirig (dirig)	tirig, moñu (NT-ŞA 1995: 114-63)	diri ديري canlı جانلی (EM 2007: 142-75)
137)	Kötü	yavлак, yavuz, yama:n	çabal (NT-ŞA 1995: 11)	yaman يامان (EM 2007: 563)

138)	Gerçek	çin, kértü:	şın(NT-ŞA 1995: 104)	gerçek گنرچك (EM 2007: 194)
139)	Karanlık, Koyu	karaŋgu:	poras(NT-ŞA 1995: 82)	qaraltı qarantı قارالتى قارانتى(EM 2007: 376)
140)	Kirli	kirliĝ	kirliĝ(NT-ŞA 1995: 52)	pis پيس (EM 2007: 361)
141)	Uzak	uzak, irak	uzak, irak, rak(NT-ŞA 1995: 123-33-86)	uzaq اوزاق irac ايراق (EM 2007: 534-248)
142)	Az	a:z	as, kırsım , köp ebes (NT-ŞA 1995: 8-49-55)	az از(EM 2007: 28)
143)	Aĝır	aĝır	aar(NT-ŞA 1995: 1)	aĝır آغیر(EM 2007: 7)
144)	Sol	so:l	sol(NT-ŞA 1995: 94)	sol سول(EM 2007: 463)
145)	Dar	ta:r (da:r)	tişke, çişke(NT-ŞA 1995: 114-20)	dar دار(EM 2007: 125)
146)	Yakın	yaĝuk, yakın	çaĝın(NT-ŞA 1995: 12)	yaqın ياقين ياخين(EM 2007: 565)
147)	Eski, Yaşlı	(a) eski: (b) (avıçga:), karı:	azıy, eski, karı, apşıy(NT-ŞA 1995: 10-30-43-6)	aĝsi آغسي(EM 2007: 166)
148)	Farklı, Başka	özge:, öñi:	öske, paşka(NT-ŞA 1995: 73-76)	özgə اوزگه başqa باشقا (EM 2007: 346-36)
149)	Saĝ	oñ	oñ(NT-ŞA 1995: 69)	saĝ ساغ (EM 2007: 438)
150)	Olgun, Ergin	bışıĝ, oĝlun	*	*
151)	Çürük	irig	çızıĝ(NT-ŞA 1995: 19)	çürük چورروك(EM 2007: 119)
152)	Keskin	yitig	çidig(NT-ŞA 1995: 19)	kəşgin كسگين(EM 2007: 261)
153)	Kısa	kısĝa:	kıska(NT-ŞA 1995: 49)	qıssə قيسنه (EM 2007: 404)
154)	Düz	tü:z (dü:z)	ayĝı, çılbrıan, tüs(NT-ŞA 1995: 10-120-18)	düz دوز (EM 2007: 157)
155)	Doĝruluk	köni:	*	doĝru دوغرو (EM 2007: 144)

156)	Kalın, Yoğun	kalın, yoğun	kalın (NT-ŞA 1995: 40)	qalın قالین Yoğun یو غون (EM 2007: 370-578)
157)	İnce	yinçge	çuga, Çişke, tişke (NT-ŞA 1995: 23-20-114)	inçe اینچه (EM 2007: 247)
158)	Islak	ö:l, çig	çığ, öl, çaş (NT-ŞA 1995: 17-72-15)	islaq ایسلاق yaş یاش (EM 2007: 250-567)
159)	Geniş	ké:ŋ	çalbak, keŋ (NT-ŞA 1995: 13-47)	gen geng گنیش geniş گن گنیش (EM 2007: 191)
160)	Siz	Siz	siler (NT-ŞA 1995: 93)	siz سیز (EM 2007: 462)
161)	O (kişi zamiri)	ol (genetif: anıŋ)	ol (NT-ŞA 1995: 68)	ol اول (EM 2007: 331, 333)
162)	Onlar	ola:r, anla:r	ılar (NT-ŞA 1995: 33)	ollar اولار onlar اونلار (EM 2007: 333)
163)	Üç	üç	üş (NT-ŞA 1995: 125)	üç اوج (EM 2007: 535)
164)	Dört	tört (dört)	tört (NT-ŞA 1995: 117)	dörd دورد (EM 2007: 150)
165)	Beş	bé:ş	peş (NT-ŞA 1995: 78)	beş بئش (EM 2007: 41)
166)	Aşağı	kodı:	altı, töbere (NT-ŞA 1995: 5-117)	aşağı آشاق aşşaq آشاقی (EM 2007: 20)
167)	Burada	bunta:	mında (NT-ŞA 1995: 63)	burada بوردا (EM 2007: 63)
168)	Nasıl	neçük, kalı:, kaltı:	kayçe, kayde (NT-ŞA 1995: 44)	*
169)	Eğer	abaŋ (ek)	*	gər گر (EM 2007: 193)
170)	Orada	anta:	anda 6 (NT-ŞA 1995: 6)	orda اورد (EM 2007: 331)
171)	Yukarı	örü: (yokaru:)	öre (NT-ŞA 1995: 73)	Yuqarı یوقاری (EM 2007: 583)
172)	ne zaman	kaçan	kaçan (NT-ŞA 1995: 38)	qaçan قاچان Haçaq हाचाक haçan हाचан (EM 2007: 368-215)
173)	Nerede	kanta:, kanı:	kayda (NT-ŞA 1995: 44)	hara هارا (EM 2007: 215)
174)	İle	birle:	közübe, özere, (NT-ŞA 1995: 56-74)	bilə بیله (EM 2007: 53)

194)	Sormak	sor-	sura-(NT-ŞA 1995: 97)	sor-سورماق(EM 2007: 464)
195)	Şişmek, Kabarmak	şiş-, kabar-	ıın- şiş-(NT-ŞA 1995: 33-105)	شیشمك qabar-قابارماق(EM 2007: 488-366)
196)	Düşünmek	sakın-	sanan-(NT-ŞA 1995: 89)	دوشونمك(EM 2007: 160)
197)	Atmak	at-	at-(NT-ŞA 1995: 9)	اتماق(EM 2007: 22)
198)	Bağlamak	ba:-, bağla:-	pagla-(NT-ŞA 1995: 74)	باغلاماك(EM 2007: 30)
199)	Kusmak	kus-	*	qus-قوس(EM 2007: 428)
200)	Yıkamak	yu:-	çun-(NT-ŞA 1995: 24)	يومان(EM 2007: 582)

SONUÇ

1. Şor Türkçesinin Ana Türkçe ile anlam olarak ortak, ancak seslik farklılıklar bulunan 155 sözcüğü vardır. Sözcükler arasında sadece seslik farklılıklar vardır. Örneğin Ana Türkçe /y/ sesi Şor Türkçesinde düzenli olarak /ç/ sesine dönmüştür. Yukarıda verilen yakın>çagın, yıl>cıl, yitig>çidig örneklerinde bu değişimin izleri tespit edilmiştir.

2. Şor Türkçesinde /b/ seslerinin p sesine dönüşmesi de gözlemlenmiştir: beş >peş, ber- >per- vs.

3. Şor Türkçesinin yaklaşık 23 sözcüğü Ana Türkçe ile farklıdır. Bunlardan bir kısmı Moğolcadan ödünçlemelerdir: çakkiyek 'çiçek', çılbrıaŋ 'düz' vs.

4. Bazı kelimeler arasındaki anlam ayrımları, Şor Türkçesinde tam olarak gerçekleşmemiştir. Örneğin; tişke ve çişke sözcükleri hem *ince* hem de *dar* anlamına gelmektedir.

5. Şor Türkçesinde ünlü uzunluğu varmış gibi görülen birkaç sözcükte, Kırgızcanın etkisiyle ünlüler arasında yuvarlaklaşma ve diftonglaşma meydana gelmiştir: aar (ağır), söök (kemik) vs.

6. Edindiğimiz verilerden yola çıkılırsa Şor Türkçesinin söz varlığı %78'lik bir oranla Ana Türkçeyle ortaktır. Şor Türkçesinin coğrafi açıdan kapalı bir bölgede konuşulması da bu konuda dirençli olmasını sağlamış olabilir.

7. Kaşkay Türkçesinde, yaklaşık 177 sözcük Ana Türkçeyle kök ve anlam açısından ortaktır. Ancak birkaç seslik değişimler gözlemlenmiştir. Kaşkay Türkçesinin gösterdiği bu ses değişimleri, Oğuz Türkçesi ses özelliklerini yansıtır: tuz>duz, yinçge>incə, sarıg>sarı, kög>gög vs.

8. Kaşkay Türkçesinde Farsça sözcükler ödünçlenmiştir. Temel sözcük listesi içerisinde bunların sayısı 7'dir. Bu sözcüklerin bir kısmının hem Türkçe hem Farsça versiyonunun değişimli olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin; *ak* ve *sefid* ile *yengi* ve *nov* kelimeleri sözlükte birlikte verilmiştir.

9. Türkçe çekimde ekleri kullandığı için, sözcük düzeyinde bir çekim unsuru bulmak oldukça zordur. Ancak Farsçada yan tümce unsuru olan 'ger' Kaşkay Türkçesinde ödünçlenmiştir.

10. Yukarıdaki verilerden yola çıkılırsa Kaşkay Türkçesi, Ana Türkçeyle yaklaşık %85'lik bir ortaklığa sahiptir.

KAYNAKLAR

Şükrü Haluk Akalın- Nadejda N. Kurpesko Tannagaşeva, *Şor Sözlüğü*. Türkoloji Araştırmaları, Adana, 2005.

Sir Gerard Clauson, “Altay Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi” Çev. İsmail ULUTAŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, S. 10, s. 153-174.

Mehmet Demirezen, “Dil Tarihlemesi (Glottochronology) ve Dilbilimdeki Yeri”, TDAY Belleten, 1981, s.101-111.

Merdani Rahimi Esedullah, *Qaşqayî Sözlüğü:Kaşkay Türkçesi-Farsça Sözlük*,Kum, 2007.

Faruk Gökçe, *Genetik Dil Bilime Giriş: Altay Dilleri Sorunu*, Sonçağ Yayınları, Ankara, 2015.

Hans Henrich Hock, *Principles of Historical Linguistics, Second Edition*, Revised and Updated, Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 1991.

Morris Swadesh, “Lexicostatistic Classification”, In: Handbook of Middle American Indians, ed. By N. McQuown, 1967, 5:79-115, Austin: University of Texas Press.

İnternet Kaynakları

Haluk, Berkmen. “ Glottokronoloji ve Abhazca” (1 Ağustos 2018)

<<http://www.halukberkmen.net/pdf/315.pdf>>

Zita, McRobbie. “Glottochronology” (1 Ağustos 2018)

<<http://www.sfu.ca/~mcrobbie/Ling407/Lecture8.pdf>>

Roberto, Lazzeroni. “Glottochronology” (3 Ağustos 2018)

<<https://www.politesi.polimi.it/bitstream/10589/13162/11/08%20glottochronology%20light.pdf>>

NEHCÜ'L FERADİS'TE MENTAL FİİLLER

Mina DOLATİ DARABADİ*

Öz

Dil; düşüncelerin, duyguların aktarımını gerçekleştiren ve insanlar arasında iletişim kuran önemli bir araçtır. İnsanlar duyularıyla çevrelerindeki bilgileri algırlarlar. Birey, duyularla elde edilen bilgileri, beyinde olan bilgilerle değerlendirerek onları anlamlandırmaya çalışır.

Dil ve zihnin ilişkisinden yola çıkarak, kelimelerin beyinde oluşumu araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Fiillerin zihinde oluşumu ise, bu alanın bir dalı olarak ele alınmaktadır. Fiillerin zihinde oluşumuna *Mental verbs* ya da *Mental fiiller* denilmektedir.

Algılama ve anlamdırma sürecindeki farklı aşamalarda oluşturulan mental fiiller, farklı sınıflandırmalara girmektedirler. Bu çalışmada, Nehcü'l Ferdis'te bulunan mental fiillerin sınıflandırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mental fiilleri, Duyu fiilleri, Duygu fiilleri, İdrak fiilleri, Nehcü'l Feradis.

MENTAL VERBS IN NEHCÜ'L FERADİS

Abstract

Language; is an important means of transferring of the thoughts and emotions and communicating between people. People perceive the information in their surroundings with their senses. People perceive the information in their surroundings with their senses. The individual tries to make sense of the information obtained by the senses by evaluating it with the information in his brain.

It is being examined by the researchers how the words are formed in the brain, based on the relationship between language and mind. Formation of the verbs in the mind is considered as a branch of this field. The formation of the verbs in the mind is called Mental verbs.

The mental verbs which were formed at different stages of the perception and understanding process, are entered into different classifications. In this study, the classification of the mental verbs was done in the Nehcü'l Feradis was done.

Keywords: Mental Verb, Mind Verb, Perception Verbs, Emotion Verbs, Nehcü'l Feradis.

GİRİŞ

Dil, düşünceleri aktarmak için kullanılan bir araçtır. İnsanlar duygu, düşünce ve görünüşlerini dile aktararak ilişki kurmaktadırlar. Aslında dil, düşüncelerin yansımaları sağlamaktadır.

Bireyler çevresini kendi anlayış ve düşünme gücüyle değerlendirirler. Algıları ve olayları değerlendirme, ölçme ve gerçeği bulma işlevinde ölçek, bireyin kendi zihin gücüdür. (Karakuşçu 1999: 74-75)

Dil ve zihnin ilişkisinden yola çıkarak, kelimelerin beyinde oluşumu araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Fiillerin zihinde oluşumu, bu alanın bir dalı olarak ele alınmaktadır. Fiillerin zihinde oluşumuna *Mental verbs* ya da *Mental fiiller* denilmektedir.

Bir mental (zihinsel) süreç sonucu ortaya çıkan idrak, algılama ve duygular ile ilgili fiillere '*Mental Fiil*' deniliyor. (Şahin 2012: 49)

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Mental fiiller, felsefe, dilbilim ve psikoloji gibi ilimlerin ilgi alanına girdiğinden dolayı, farklı yönlerden ele alınmaktadır. Dil bilimi alanında ise genellikle anlam bilim temelinde incelenmektedir. Bu çalışmada ise mental fiiller dilbilimi açısından incelenmiştir.

Dilin mental süreci farklı aşamalardan meydana gelir. Bu sürecin ilk aşaması algulamaktır. İnsan etrafındaki olayları duyularıyla algılayarak beyine gönderir. İkinci aşaması ise alınan bilgiler ile beyinde olan bilgilerle birlikte anlamlandırmayı ve yorumlamayı gerçekleştirir. Son olarak, birey bu bilgilerden hareketle kendi düşüncelerini, duygularını ve tutumunu dile aktarır.

Örneğin bir köpek gören insan bu köpekten korkabilir. Görme ile varlığını algıladığı köpeği zihnindeki eski bilgilerden hareketle ya da içgüdüsel olarak korkma tepkisi verebilir. Görme anından korkma anına kadar insan zihninde gerçekleşen her harekete *mental hareket* denir. Dil bağlamında zihinsel süreçte gerçekleşen faaliyetleri anlatan fiiller *Mental Fiiller* olarak adlandırılmaktadır. (Hirik 2017: 58)

Mental fiiller için farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Haliday ve Goatly gibi birçok araştırmacı mental fiilleri sınıflandırırken *algılama*, *etki* ve *idrak* fiillerine yer vermiştir.

Şahin çalışmasında, Mental fiilleri üç sınıfta incelemektedir. Mental sürecin ilk aşaması olan duyuların zihinde anlamlandırmasını ifade eden fiillere *algılama fiilleri* demektedir. Öfkelenmek, üzülme, korkmak ve sevinmek gibi duygular ile mental sürecin sonunda ortaya çıkan tepkisel duyguları bu grupta değerlendirmektedir. Mental süreç sonucunda ortaya çıkan duygu durumlarını ifade eden fiillere *duygu fiilleri*; *İdrak fiilleri* ise zihnin anlamlandırma faaliyetleri sonucu ortaya çıkan fiiller olarak ele almaktadır. (Şahin 2012: 50)

Yaylagül ise, mental fiilleri *Duyu fiilleri*, *Duygu fiilleri*, *Anı ve Uslamlama fiilleri* ve *Açıklama fiilleri* olmak üzere dört farklı sınıfta incelemiştir. (Yaylagül: 2005)

Levin konuyla ilgili eserinde mental fiilleri *algılama fiilleri*, *duyularla ilgili fiiller*, *gözlem fiilleri*, *gözetleme fiilleri* ve *psikolojik durum fiilleri* şeklinde sıralamıştır. (Levin, 1993: 185-187)

Bu çalışmada ise Harezmi Türkçesine ait belli başlı eserlerden olan *Nehcü'l Feradis'te* Mental fiiller, İdrak fiilleri, Duygu fiilleri ve Duyu fiilleri olmak üzere üç farklı sınıfta incelenmektedir.

NEHCÜ'L FERADİS

İlk olarak Şihabeddin Mercanî, "*Kitabül müstefadı'l ahbar fi ahvali Kazan ve Bulgar*" adlı eserinde Nehcü'l Feradis'ten söz etmiş ve kitabın yazarını Muhmud b. Ali es-Sarayı olarak tanıtmıştır. Mercanî, eserin Volga-Bulgarlar arasında meydana geldiğini ileri sürmüştür. Mercanî'nin şahsi kütüphanesinde bulunan bu nüsha daha sonra kaybolmuştur.

Daha sonra Yeni Cami nüshasının kâşifi sayılan, Ahmed Zeki Velidi (Togan) ise, eserin yazarını Mahmud b. Ali olarak tanımlamakla beraber, eserin Harezmi bölgesinde yazıldığını iddia etmiştir. İstanbul Süleymaniye kitaplığında bulunan bu nüsha *Kitabü fazaili mucizatin Nebi* adıyla kayıtlıdır.

Nehcü'l Feradis'in ondan fazla nüshasının bulunmaması rağmen eserin müellifi ve yazılan yeri hakkında kesin bilgi veren bir nüsha bulunmamaktadır. Ancak genel olarak eserin Harezmi bölgesinde Mahmud b. Ali tarafından 1360 yıllarında yazıldığı kabul edilmektedir.

Türk-İslam dünyasının ilk kırk hadis örneği bilinen Nehcü'l Feradis, her biri 10 faslı içeren dört bâbdan meydana gelmektedir. Birinci bapta peygamberin hayatından ve faziletlerinden, ikinci bapta dört halifenin, ehli beytin ve dört imamın faziletlerinden, üçüncü bapta Allah'a

yaklaştıran iyi amellerden ve dördüncü bapta ise Allah'tan uzaklaştıran kötü amellerden bahsedilmektedir.

Her faslın başında Arapça bir hadis ve onun Türkçe çevirisi zikredilmektedir. Hadisten sonra ise, hadisin kaynağı, onu açıklayacak hikâyeler veya başka hadisler ve Kuran'dan ayetler yer almaktadır.

Sade ve anlaşılır bir dille yazılan bu eser insanlara dünya ve ahirette iyi yaşamağı göstermek amacıyla yazılmıştır. Eserin Türkçe adı *Uşatmahlarınñ Açuq Yolu* (Cennetlerin Açık Yolu) bunu yansıtmaktadır.

Bu incelemede TDK'nun 2014 yılında Ankara'da basıldığı nüshadan faydalanılmıştır. Sözü geçen eser, Janos Eckmann'ın Yeni Cami nüshasındaki tıpkıbasımı ve Teczan ve Zülfikar'ın çeviryazı ile Ata'nın dizin-sözlüğünden meydana gelmektedir. (Eckmann: 2014)

1. İdrak fiilleri

Birey çevresini kendi anlayış ve düşüncesiyle algılamaktadır. Aldıkları bilgileri beyinde anlamlandırmaya çalışır. Olayların, durumların, nesnelere beyindeki değerlendirilmesi ve bir anlamla sonuçlanması bir süreç kapsamaktadır. Bu sürece **idrak** adı verilmektedir. Düşünme sürecini belirten fiillere ise *İdrak fiilleri* denilmektedir.

Yaylagül İdrak fiillerini, 'Anı ve Uslamlama fiilleri' başlığı altında incelemiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

'Duyma eylemi yoluyla elde edilen girdinin beyinde yerleştirilmesi, saklanması ve bu yolla gerektiğinde daha ileri uslamlama için çağırılması anlatan bir bölüm eylem bu grup içinde değerlendirilebilir.' (Yaylagül 2005: 35)

İdrak fiilleri ifade ettikleri anlama göre farklı sınıflarda yerleştirebilmektedirler:

1.1 Anlama ifade eden fiiller

Algılamamanın bir sonraki aşaması olan anlamayı ifade eden bu fiiller, Nehcül Feradis'te sadece *añla* fiilinde kendisini göstermektedir.

añla- 'anlamak'

'Şeytân ol arada bolmasa, erenler Şeytân hilelerini yağışı *añladılar* tağı hęc añar boy bermediler qutuldular.' (227-16)

"Şeytan o arada olmasa, Şeytan hilelerini iyice anladılar ona hiç boyun eğmediler, kurtuldular."

'Müsâ Peyğambar bu manîni *añladı* erse bardı tağı ol ayâllarqa aydı: ...' (113-8)

"Musa Peygamber bu manayı anladığında varıp o çocuklara dedi: ..."

Aldığı Ek	-dılar	-ğayın	-dı erse
Kullanım Sayısı	1	1	1

1.2 Bilme ifade eden fiiller

Bu sınıfta yer alan fiiller, İdrak fiillerinin bir sonraki aşamasını belirtmektedir. Bilme ifade eden mental fiiller, daha çok *bil*- kök fiilinde ve *belgür*- fiilinde görülmektedir.

belgür- 'belirmek, belli olmak, ortaya çıkmak'

'Qaçan kim Peyğambarqa bu hâlat *belgürdi* erse, ew içindekiler cümlemüz tek turduq hęc sözlemedük.' (418-1)

"Bu durum Peygamberde belli olduğunda, evin içindekiler, hepimiz sessiz durup hiçbir şey söylemedik "

'Cümle qorqup ürküp yığılışı keldiler taqı aydılar: Yâ Muhammed ne iş *belgürdi?*' (16-16)

"Hepsi korkup, ürküp, toplanarak gelip dediler: Ya Muhammed ne olmuş"

Aldığı Ek	-di	-ür bol-	-di erse
Kullanım Sayısı	5	1	1

bil- 'bilmek, öğrenmek'

'... biri taqı biringe aytur: Ey Tanrının qulu, *bilürmüsen* kim bu yıl nece kişi hec qıldı? Tep aydı erse, ol ferîşte aydı kim: *Bilmezmen.*' (270-17)

"biri birine söyledi: Ey Tanrının kulu, bu sene kaç kişinin Hac kıldığını biliyor musun?

Dediğinde, o melek dedi: bilmiyorum ..."

'öz zahmatını tabîbqa beyân qıldı erse, tabîb taqı anıñ illetini *bildi* taqı aña muvâfiq dârü aytu berdi ... '(423-12)

"kendi hastalığını doktora söylediğinde, doktor onun sebebinin anladı ve ona uygun ilaç verdi ..."

'Eger sen anı körmeseñ ol bārî seni şeksiz köre turur tep *bilseñ* tedi.' (428-4)

"Sen onu göremezsen bile, o şüphesiz seni görür diye bil, dedi."

Aldığı Ek	-ür + Şahıs Eki	-ür + Soru Eki	-ür + er + Şahıs Eki	-ür + bol-	-di + Şahıs Eki	-di + me + Şahıs Eki	-di+ Soru Eki	- ginçe	- medin	- gey+Şahıs Eki	- eyin	- mezmen	-mek gerek
Kullanım Sayısı	44	15	4	1	35	21	3	1	6	9	2	26	10

Cetvelde gösterilen eklerin yansıra, bu kelime başka ekleri de üzerine alarak kelimeler kurmuştur. Bu fiil ile yapılan kelimelerin sayısı toplam 312 dir.

bildür- 'bildirmek, belli etmek'

'Yana bazı qavmlar taqı seni talab qıldılar erse, anlarqa yer yüziniñ genlerini *bildürgil* taqı hürmet ve izzet berdiñ.' (317-12)

"Yine bazı kavimler seni talep ettiklerinde onlara yeryüzündeki hazineleri belli et ve saygı ve değer ver."

'Haq teâlâ edgülık qılmaq tilese hem dünyâda ve hem ahiratta ol qulga şeriat ahkâmını *bildürür* ...' (185-15)

"Hak Teâlâ iyilik yapmak istese hem dünyada hem ahirette o kula şeriat ahkâmını bildirir ... "

Aldığı Ek	-ür	-dünj	-di	-di erse	- se+Şahıs Eki	-eyin	- üp tür	- mış bol	- megil	- mes erdi
Kullanım Sayısı	1	1	1	2	2	1	2	1	1	1

1.3 Düşünme ifade eden fiiller

Bu fiiller, durumu ve olayı anlamaktan bir önceki aşamayı belirtmektedir. İletişim fiillerinden sonra, bu sınıftaki fiiller, İdrak fiillerinde en fazla çeşitliliği göstermektedirler.

saqın- 'düşünmek, sanmak'

'Andın soñ aydı: Ey Mekke halqı siziñ sezikiñiz benim haqqımqa neteg turur? Men sizke ne qılğayın tep *saqınursiz?*' (51-14)

"Ondan sonra dedi: Ey Mekke halkı, siz benim hakkımda ne düşünöyorsunuz? Ben size ne yapacağımı sanıyorsunuz?"

'... anlar bir ögür halāyıq tururlar sizlerdin, yanī musulmānlardın, siz anı şer turur tep *saqınmañ* şer anlarqa turur' (418-10)

"... onlar sizden bir bölük halayıktırlar, yani Müslümanlardan, siz onların şer olduklarını düşünöyorsunuz şer onlaradır"

Aldığı Ek	-ur+ Şahis Eki	-ur+ er+ Şahis Eki	- mışlar	-dı + Şahis Eki	-dılar + erse	-ıp + (turur)	-Emir Kipi+ Şahis Eki	-maz + (erdem)
Kullanım Sayısı	7	5	1	9	1	3	3	2

san- 'sanmak'

'Peygāambar aydı: Bu işni quvvat mu tep *sanursiz?* Quvvat ol turur kim ādemī öfkesin tutsa' (149-17)

"Peygamber dedi: Bu işi kuvvet diye mi düşünöyorsunuz? Kuvvet insanın öfkesine hakim olmasıdır"

'ol muminga *sanmaduq* yöndin rüzini tegürgey tep aydı.' (188-8)

"o mümine sanmadığı yerden, rızk veririz dedi. "

Aldığı Ek	-ur siz	-maduk
Kullanım Sayısı	1	1

sana- 'farz etmek, saymak'

'Ey yārānlarım eger aqlıñız bar erse, özleriñizni ölüğlerdin *sanañız.*' (434-2)

"Ey yarlarım, eğer aklınız varsa kendinizi ölümlerden sayın "

'yigirmi maqām evliyālarınñ kerāmatlarıdın *sanadı* taqı cümlesindin Haqqa sığındı.' (317-14)

"evliyaların kerametinde yirmi tane saydı ve hepsinden Hakka sığındı."

Aldığı Ek	-dı	-ñız	-madın
Kullanım Sayısı	1	1	1

sez- 'sezmek'

'men andag *sezermen* kim, bu kişi iñen yañşı bolğay emānat bolğay' (114-6)

"ben öyle sanıyorum ki, bu insan çok iyidir, emanettir"

'ol qızıñ kim meni medh qıldı, ögdi meni, edgü bolğay tep *sezdi* anı qabül qıldım' (114-11)

"beni öven, hakkımda iyi düşünen kızını kabul ettim "

Aldığı Ek	-er men	-er mü sen	-di	-di erse	-mez erdiler
Kullanım Sayısı	12	1	2	1	1

taqıl- 'aynı fikirde olmak'

'Bu rey iñen savāb rey turur tedi. Taqı *taqıldılar* tegme bir qabīladın bir yiğit hāsıl qıldılar.' (19-16)

"Bu çok iyi bir fikirdir. Hepsi aynı fikirdedirler her bir kabileden bir yiğit ortaya geldi"

Aldığı Ek	-dılar
Kullanım Sayısı	1

1.4 Hatırlama, Unutma ifade eden fiiller

Beyinde olan bilgilerle yeni beyine aktarılmış bilgilerin değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan fiiller, bu sınıfta yer almaktadırlar. Bu sınıfta en fazla hatırlamak ve unutmakla ilgili fiiller görülmektedir.

añdur- 'hatırlatmak'

'Andın soñ aydı: Ey hālāyıqlar bu hılāfat işi ağır iş turur, kerek kim cümleñiz maña yāri berseñiz bilmez işimni bildürseñiz taqı kerekmez işler mendin kelür bolsa, *añdursañız* tedi ...' (127-9)

"Ondan sonra dedi: Ey halk, bu halifelik işi zor iştir, hepinizin bana yardım etmesi gerekiyor, bilmediğim işi bana bildirmeniz gerekiyor, yapmam gereken işi yaptığımda bana hatırlatın dedi ..."

'Āyişa aydı: Ol yarmaq bar erken nişe maña añdurmadıñız? tedi.' (253-10)

"Ayşe dedi: o yarmak varken neden bana hatırlatmadınız? dedi"

Aldığı Ekler	-sañız	-madıñ
Kullanım Sayısı	1	1

bekle- 'ezberlemek'

'Ey yāranlarım, bu ilm üküş rivāyetler yād tutmaq ermes, üküş hadīslar *beklemek ermes* veliken bu ilim Haq teālānıñ nūrı turur.' (207-9)

"Ey yarlarım, bu ilim çok rivayetleri ezberlemek değildir, çok hadisler ezberlemek değildir, bu ilim Hak Teālâ'nın ışığıdır. "

Aldığı Ek	-mek ermes
Kullanım Sayısı	1

tanı- 'tanımak'

'Nāyile aydı: Anlarını körsem *tanığaymen* velikin kimler turur atlarını bilmezmen ...' (146-1)

"Nayile dedi: Onları görsem tanıyacağım, ama kim olduklarını, isimlerini bilemem"

Aldığı Ek	-ğay men
Kullanım Sayısı	1

unut- 'unutmak'

'Yā Resūlallāhi ilimdin ne kim eşitsem *unuturmen.*' (266-6)

"Ya ResulAllah ilimden ne işitirsem unutturum "

'Neme yāwuz qul turur ol qul kim mütekebbir bolğay hem taqı zālīm bolğay uluğ Tañrını *unutğay ...*' (376-9)

"mütekebbir, zalim ve yüce Tanrıyı unutan kul çok kötü kuldur"

Aldığı Ek	-ur + Şahis Eki	-miş sen	-ğay	-ıp	-madım	-mağayın
Kullanım Sayı	2	1	2	1	2	1

unuttur- 'unutturmak'

'Bu masiyatlar sebebiden ol atnı Haq teālā anlarqa *unutturdu.*' (367-5)

"bu günahlardan dolayı, Hak Teala o adı onlara unutturdu "

Aldığı Ek	-dı
Kullanım Sayısı	1

1.5 İletişim ifade eden fiiller

Nehcül Feradis'te en fazla İdrak fiil çeşitleri bu sınıfta yer almaktadır. İletişim fiilleri, iki kişi arasındaki iletişimi kuran fiilleri içinde barındırır. barındırıyor ve en fazla konuşmakla ilgili fiiller bu sınıfta yer almaktadırlar.

ay- 'söylemek'

'Haccāc *aydı* kim: Ne üçün çıqmış? tedi erse vezīrleri *aydılar* kim: Andağ *aymış* kim: Bukündin soñ bizlerke bu zālīm eli içinde turmaq bolmaz temiş taqı çıqmış ...' (343-2)

"Haccac dedi: neden çıkmış? Dediğinde bakanlar dediler: öyle demiş: bugünden sonra bizle bu zalimim elinde durmayız demiş ve çıkmış"

'Ol çıpçuq Haq teālā hazratından dād tilgey taqı *ayğay*: Yā Rabbī, bu kimerse meni nāhaq yerde nişe emegtti ...' (185-7)

"o serçe Hak Teāla hazretinden adalet dileyip dedi: Ya Rabbi bana haksız yere bu kadar zahmet çektiren kimdi ... "

Aldığı Ek	-ursen	-miş (lar)	-dı + Şahis Ekleri	-gay + Şahis Ekleri	-ğıl	Diğer Ekler
Kullanım Sayısı	1	35	2642	56	46	127

ayıt- 'söylemek'

'Yana *ayıtğaylar* kim tewelerindin zekātını bermemiş bolğay ...' (250-14)

"Yine dediler develerinin zekātını vermemişsin ..."

'ol aydı: Eger oqıgnınıñ taqı *ayıtğanınıñ* niyeyeti arığ bolsa, ziyān qılmağay.' (232-10)

"o dedi: eğer okuyanın ve ya söyleyenin niyeti temiz olsan ziyanı yok"

Aldığı Ek	-tı	-ğaylar	-sun	-ğannıñ
Kullanım Sayısı	2	1	1	1

ayt- 'söylemek'

'Andağ erse men sizke *ayturmen* kim imān keltürüñ ...' (17-2)

"öyleyse ben siz söylüyorum ki iman getirin"

'ol aydı: Yâ emîre'l-muminîn ne üçün andağ *aytursiz?*' (119-1)

"o dedi: Ya Emire'm müminin neden böyle söylüyorsunuz? "

'Velîkin sen secde içinde kim tesbîh aytur erdiñ köñlünđe bu endîşe tüşti kim ...' (320-5)

"Ama sen secde içinde Allahı tesbîh ederken gönlüne bu fikir geldi ... "

Aldığı Ek	-Ur + Şahis Ekleri	-tı	-ayın	-ğil	-alıñ	-ıñ (lar)	-u + fiil	-ur + er + Şahis Eki	Diğer Ekler
Kullanım Sayısı	302	2	7	2	2	3	31	106	26

aytl- 'söylenmek'

'Telbiye *aytilur* cevabı ol turur kim Haq teâlâ Cebreilke fermanladı kim ...' (37-12)

"Telbiye dedi: Cevabı budur ki Hak Teâla Cebraîl'e emir verdi ki ..."

'Qaçan kim *aytılsa* sizlerke Tañrı teâlâ rizâsı içinde gazât qılmaqqa ...' (124-3)

"Sizlere Tanrı Teala rızası için savaş kılın söylediğinde ..."

Aldığı Ek	-ur	-ğay	-sa	-mışturur
Kullanım Sayısı	1	3	1	1

aytış- 'konuşmak'

'Bukündin soñ maña un tükendi tep habar berseñ yâ taqı kişi birle *aytışursañ* yâ taqı biitig bitip maña oqıtursañ mendin harâm sen tep aydı.' (189-10)

"Bugünden sonra bana un tükendi diye haber versen ve ya birine söylettersen ve ya mektup yazıp bana okuttursan bana haramsın dedi."

Aldığı Ek	-ursañ
Kullanım Sayısı	1

çaqır- 'seslenmek'

'Bu ahvâlni kördi erse zunnârını bıraqtı taqı *çaqırdı*: Aşhadu an lâ ilâha illâllâh ...' (344-8)

"Bu durumu gördüğünde kuşağını bıraktı ve dedi: Aşhadu an lâ ilâha illâllâh ... "

'Peygâmbâr aydı: Yâ Abbâs qatığ âvâz birle *çaqırğıl* ...' (73-15)

"Peygamber dedi: Ya Abbas yüksek sesle çağır ..."

Aldığı Ek	-ur + Şahis Eki	+ -ur + er + Şahis Eki	-dı + Şahis Eki	+ -dı + erse	-ğil	-u	-ğan	-mak
Kullanım Sayısı	9	7	10	5	1	1	1	1

çaqırış- 'bağırışmak'

'Qaçan kim melekül mevt ol kimersenin ruhını qazb qılur bolsa, anıñ ehli beyti saçlarını yaysalar taqı *çaqırışı* yığlasalar taqı ...' (442-13)

"Ölüm meleği o kişinin ruhunu aldığında, onun ailesi saçlarını yaysalar ve çağırıp ağlasalar ..."

Aldığı Ek	-u
Kullanım Sayısı	1

çoğla- 'kötü söz söylemek'

'Men saña hêç *çoğlamadım*, tegme bir sormışın da lutf ve kerem birle cevâb aytur erdim.' (288-7)

"Ben sana hiç kötü söz söylemedim, her bir sorduğunda lütuf ve kerem ile cevap verdim"

'Qutayfir baqtı, Yüsufuñ köñleki art yāndan yırtılmış erdi. Qutayfir baqtı Zelihāqa *çoğladı*' (362-8)

"Qutayfir baktı, Yusuf'un gömleği arkadan yırtılmıştı. Qutayfir baktı Zeliha'ya küfür söyledi"

Aldığı Ek	-dı + Şahis Eki	-yu	-madım
Kullanım Sayısı	2	1	1

çat- 'uydurmak'

'Menim üze yalğan *çatar* men aymamış hādīsni bilür erken Peygāambar aydı teyür.' (381-7)

"Benim üzerime yalan uydurur benim hadisi söylemediğimi bildiği halde Peygamber dedi diyor."

Aldığı Ek	-ar	-sa
Kullanım Sayısı	1	1

sor- 'sormak'

'sahābaların birine *sordı* kim: Peygāambar qoy etidin qayu yerni sewer?' (33-10)

"sahabelerin birine sordu: Peygamber koyun etinin neresini sever? "

'Yā İmāme'l-muslimin yaman qıldım osal qıldım *sormağ* kerek ermiş, *soramadım* tevbe qıldım.' (224-10)

" Yā İmāme'l-muslimin kötü şey yaptım gaflet ettim sormam lazımdı, soramadım tövbe kıldım."

Bu kelime eserde 50 kere geçmektedir. En fazla 11 kere olmak üzere *-dı* bilinen geçmiş zaman eki ile kullanılmıştır.

sök- 'küfretmek'

'Hālid ibnü'l-Velidin yūzinge tegdi erse Hālid ibnü'l-Velid ol hātunğa *sökti*. Anıñ sökkenini Peygāambar eşitti erse, Halidqa aydı: Yā Halid bu Amidiyyāqa nişe *söktüñ?*' (349-8)

"Halid İbn-i Veled'in yüzüne değdiğinde Halid İbn-i Veled o hatuna küfür söyledi. Onun küfür söylediğini Peygamber duyduğunda, Halid'e dedi: Ya Halid bu Amidiye neden küfür söyledin "

'Qayu yerde namāz qılğanımızni körseler, ururlar, *sökerler* hêç bilmezler emān bermezler' (11-5)

"Nerde Namaz kıldığımızı görseler, vururlar, küfür ederler ve hiç durmadan eman vermezler"

Eserde 15 kere kullanılan bu ek, *-ti* bilinen geçmiş zaman eki ile 4 kez kullanılmıştır.

sözle- 'söylemek'

'ahd qılğıl kim bukündin soñ yalğan *sözlemegeysen* tedi erse ...' (381-13)

"bugünden sonra yalan söylememeye niyet etmiş ... "

'Tek turğıl söz söyleseñ Tañrılığ için *sözlegil* benim hātırım için *sözlemeğil*.' (122-2)

"sessiz dur, söz söylersen Tanrı için söyle benim hatırım için söyleme"

Bu kelime farklı eklerle 83 kere kullanılmıştır.

sözleş- 'konuşmak'

'Erte çıkar sahrâda yörüyür hêç kişiler birle *sözleşmez* hêç kişilerke qarşılamaz.' (400-6)

"Yarın çıkar sahrada yürür kimseyle konuşmaz kimseyle karşılamaz"

'Erteke tegi ölümünñ sözlerini *sözleşip* yığlaşur erdiler.' (437-11)

"Sabaha kadar ölümden konuşup ağlıyordular."

Bu kelime 13 farklı ekle 15 kere kullanılmıştır.

te- 'demek'

'Ey Abū Sufyān bu kelmişde seni helāk qılmadın qaytmağymen *temişsen*.' (32-11)

"Ey Ebu Sufyan geldiğinde seni helak kılmadan geri dönmem demişsin"

'Haq teālā sizlerke taqı rahmat qılsun *temiş* teg men taqı ey Mekke hālıqı sizlerke afv qıldım *tedi*.' (52-7)

"Hak Teālā sizleri dahi rahmet eylesin dediği gibi Ey Mekke halkı ben dahi sizleri af ettim dedi."

'Bu zışt sūratnı bilmekdin Tanrı teālāqa sığnurbiz *teğeyler*.' (399-7)

"Bu çirkin yüzü bilmeden Tanrı Teala'ya sığınırız dediler."

Aldığı Ek	-yür + Şahis Ekler	- r (ler)	-miş (ler)	-di + Şahis Ekler	-di + Şahis Ekler + erse	-se + Şahis Ekler	-gey + Şahis Ekler	-p	Diğer Ekler
Kullanım Sayısı	4	2	10	631	1500	42	5	1564	82

ten- 'denmek'

'... ol cihetdin muña Sidretü'l-Müntehā *tenür*.' (57-3)

"... o yüzden buna Sidretü'l-Müntehā denir."

'Bu hecke Heccetü'l-Vidā *tenür*.' (83-2)

"Bu hacca Heccetü'l-Vidā denir"

Aldığı Ek	-ür
Kullanım Sayısı	6

ünde- 'çağırmaq'

'Peyğambar Büreyreni *ündemiş* taqı sormış: ...' (416-5)

"Peygamber Büreyni'yi çağırmış ve sormuş ..."

'aydı kim: Barğıl ol ekki avretni munda *ündegil*.' (389-2)

"Dedi: git ve o iki kadını buraya çağır"

Bu kelime 66 kez eserde kullanılmıştır.

ündet- 'çağirtmak'

'Abūzar Gafārini *ündetseñiz* kim maña üküş teşniler qılır' (128-9)

" Abūzar Gafārini'yi çağirtın bana çok ayıplar kılar"

'Peygāmbār as zahmatı bolsa ol zaifanı *ündetür erdi*' (34-9)

"Peygamber hasta olursa o kadını çağirttırır"

Aldığı Ek	-ti	-señiz	-ür erdi	-ti erse
Kullanım Sayısı	3	2	1	2

yaraş- 'anlaşmak'

'Özi taqı añar beyet berdi. Ekegü *yaraştılar* arada fitne basıldı.' (175-9)

"kendisi dahi onunla biat etti. İkişi anlaştilar ve fitne aralarından kalktı."

Aldığı Ek	-tılar	- mışdın soñ	-maklarınñ
Kullanım Sayısı	1	1	1

qarğa- 'beddua etmek'

'Velikin cefāları iñen haddın keçti erse anda *qarğadı*.' (13-4)

"Ama cefaları çok hadden geçtiğinde ona beddua etti"

Bu fiil 27 kez eserde kullanılmaktadır.

1.6 İnanma, İnanmamak ifade eden fiiller

Bu fiiller, İdrak fiillerinin en son aşaması sayılmaktadır. Beyin algıladığı bilgiyi tamamen değerlendirmiş ve ona inanmış. inanmıştır.

Bu fiiller de Nehcül Ferdais'te geniş oranda kullanılmıştır. Bu eserin didaktik konusundan kaynaklı bir durum olabilir.

birle- 'Allah'ın birliğini kabul etmek'

'kim kim seni *birlediler* taqı peygāmbārlarınıñ rāstqa tuttılar, cümlesi sen yarlıqağıl.' (443-14)

"Senin birliğine inanan dahi Peygamber'in doğruluğuna inansalar, hepsini sen affet "

'Haq *tvt* fermānı ol turur kim siz cümle musulmān bolsañız, Tañrı teālānı *birleseñiz* ... (111-14)

"Hakk'ın emri budur: siz hepiniz Müslüman olun Tanrı Teala'nın birliğine inanın ... "

Aldığı Ek	-diler	-ñ	-se	-señiz	-mişdin soñ	-gen
Kullanım Sayısı	1	1	2	1	2	1

bit- ~ büt- 'inanmak'

'aydı: Yā Resūlallāh Tañrı teālānı bir u bar turur tep manduq taqı sizni Haq teālānıñ resūlı tep *bittük*.' (26-6)

"dedi: Ya Resul Allah Tanrı Teala'nın tek olduğuna inandık dahi sizi Tanrı Teala'nın resulü diye kabul ediyoruz "

'Emdi kerek kim bir u bar Tañrıqa *bütseñ* taqı meni peygāmbār teq inansañ ...' (79-1)

"şimdi tek olan Tanrıya inanmalısın ve beni resul olarak kabul etmelisin ..."

Aldığı Ek	-tük	-señ	-se
Kullanım Sayısı	1	1	1

inan- 'inanmak'

'Yâ Muhammed neteg *inanmağlıñ* saña kim sendin hêç yalğan söz eşitmişimiz yoq, iñen *inanurmiz* tep aydı.' (17-1)

"Ya Muhammed nasıl sana inanmayalım, senden hiç yalan söz işitmedik, sana çok inanıyoruz diye söyledi."

'Qanı qiyāmatnı kim körüp keldi? men hêç *inanmazmen* kim qiyāmatnı bolğay...' (425-11)

"Hani kıyameti kim görüp geldi? Ben kıyametin olduğunu hiç inanmam ..."

Eser 17 farklı ekle, 17 kez kullanılmıştır.

kirtün- 'inanmak'

'Haq teālā vade qılğan sevābqa taqı uçtmahqa *kirtünse* āsān qılğaymiz' (95-16)

"Hak Teala vade vermiş sevaba ve cennete inansa kolay edeceğiz"

Aldığı Ek	-se
Kullanım Sayısı	1

una- 'kabul etmek'

'Sizler benim butumğa secde qılıñ andın soñ men sizke munqād bolayın tedi erse munlar *unamadılar* ol taqı çıktı.' (366-11)

"Sizler benim putuma secde kılın ondan sonra ben size boyun eğeceğim dediğinde onlar kabul etmediler o ise çıktı"

Aldığı Ek	-madı	-madılar erse
Kullanım Sayısı	1	1

tan- 'inkar etmek'

'Eger bu boyaççı bözni boyamışdın soñ *tandı* erse ücre vācib bolur, ve eger bözni boyamadın burun *tanıdı* andın soñ bözni boyadı erse vācib bolmas tedi' (194-15)

"eğer bu boyacı bezi boyadığından sonra inkar ettiyse ücret ödemek gerekir ve eğer bezi boyamadan önce inkar etti ondan sonra beze boyadıysa gerekli olmaz dedi"

Aldığı Ek	-dı + Şahis Eki	-dı erse	-ğan
Kullanım Sayısı	6	2	2

yalğandır- 'yalan saymak'

'Velikin anıñ ferci köñlini rāstqa tutar ya taqı *yalğandırur*' (351-5)

"Ama onun ferci, gönlünü gerçek mi sayıyor yoksa yalan sayıyor"

'taqı Haq teālānıñ uçmahlarıñga taqı edgü sevāblarıñga *yalğandırursa* qodğaymiz anı ol yawuz masiyatları' (98-2)

"Hak Tealanın cennetini ve iyi sevablarını yalan sayıyorsa onu kötü günahlarla bırakırız ... "

Aldığı Ek	-ur	-sa
Kullanım Sayısı	1	1

yığanla- 'yalancı çıkarmak'

'... ħalāyıq meni tünle yatmaz tāat ve ibādat qılır teseler taqı men yatsamen anlarını *yığanlamış* bolğaymen ter erdi.' (186-7)

"... halayık beni gece yatmadan taat ve ibadet kılır diye bilser ve ben yatsam onları yalancı çıkartmış olurum dedi"

Aldığı Ek	-miş bol-
Kullanım Sayısı	1

yañıl- 'yanılmak'

'Tağı men yol *yañılsam* maña yolnı nişan bergir.' (114-2)

"ben yolu kaybetsem bana yolu göster"

'Ol qaz sebeb boldı kim men fitneke tüştüm namāzımı *yañıldım*.' (245-12)

"o kaz benim fitneye düştüğüme neden oldu ve ben namazımda yanıldım"

Aldığı Ek	-dım	-sam	-mağay men
Kullanım Sayısı	1	1	1

1.7 Niyet, İstek ifade eden fiiller

Bir eylemi yapmadan önce ona niyetlenmeyi ifade eden bu fiiller, Nehcül Feradiste az sayıda kullanılmıştır.

ārzūla- 'istemek, dilemek'

'Anıñ üçün kim āhiratta heç qılğanlarınñ savābını üküş körüp tağı heç qılmağanlarınñ iqābını qatıg körüp dünyāke qaytmaqñı üküş *ārzūlağay*, velikin bolmağay' (274-5)

"ahirette hiç yapmadığı işin sevabını çok gördüğü için ve ya hiç yapmadıklarının cezasını katı görüp, dünyaya geri gelmeği çok ister ama olamaz"

Farsça *arzu* ismine *la* eki gelerek *arzulamak* fiili kurulmuştur. Bu kelime eserde 10 kez eserde geçmektedir.

qol- 'istemek, affedilmesini dilemek'

'Peyğambar aydı: Ey hatun bargıl tağı yāzuquññı Haq teālādın *qolğıl* tağı tevbe qılğıl tedi.' (348-16)

"Peygamber dedi: Ey kadın git ve günahlarının affedilmesini Allahtan iste ve tövbe et "

'Bir keçe Kabeke bardım Kabenı ħalvat bulğay mumen? tep üküş yazuqlarımñı Rabbümdin *qolğay mumen?* tep bardım.' (176-7)

"Bir gece Kabeye girdiğimde Kabe'yi halvet bulur muyum diye bütün günahlarımın affedilmesini Allahımdan dilerim diye oraya gittim "

Aldığı Ek	-dı + şahis Eki	-ğay mu men	-ğıl	-sağ	-salar	-ar erdi	-dı erse	-maz mu sem
Kullanım Sayısı	2	1	1	1	1	1	1	1

til- 'dilemek, istemek'

'Men *tiledim* kim derviş birle kelimāt qılsam.' (432-11)

"Ben dervişler konuşmayı diledim"

'Yā Davūd yārānlarıña qorqutğıl nefsleri *tilegenleringe* ittibā qılmasunlar.' (301-2)

"Ya Davud sahabelerini korkut nefslerinin dilediğine uymasınlar"

Bu kelime 218 kez eserde kullanılmıştır. En fazla *-se* şart kipi çekimiyle kullanıldığı görülmektedir.

1.8 Onaylama ifade eden fiiller

Bir tek fiilde kendi gösteren onaylama, inanmanın bir farklı çeşiti sayılabilir. Onaylama ifade eden fiillerde durum değerlendirmiş ve kesin karar verilmiştir.

haqla- 'gerçek olduğunu kabul etmek'

'Sen nişe benim hatuımqa nişe mundağ işke qasd qıldın meni *haqlamadın?*' (361-15)

"sen nasıl benim kadınıma, nasıl böyle bir işe kast ettin, benim doğruluğumu kabul etmedin"

Aldığı Ek	-ğan	-madın
Kullanım Sayısı	1	1

1.9 Öğrenme ifade eden fiiller

İki kök fiilinde gözükken bu fiiller hemen hemen algılama aşamasıyla eşittir.

öğren- 'öğrenmek'

'aydı: Bu ilm kim mendin *öğrenürsen*, yatmaq, uyumaq üçün mü *öğrenürsen?* İlim *öğrenen* kişi erteke tegi yatur mu bolur?' (223-6)

"dedi: benden öğrendiğin ilmi yatmak uyumak için mi öğreniyorsun? İlim öğrenen birisi sabaha kadar uyuyabilir mi"

Bu kelime 15 kez eserde kullanılmıştır.

öğret- 'öğretmek'

'Tanrı *tvt* sizke *öğretgen* ilimdin maña taqı *öğretseniz* tedim' (200-12)

"Tanrı'nın size öğrettiği ilimden bana da öğretseniz dedim"

'Şeytân Lain bu kâfirlarqa mancınîq *öğretti*' (217-8)

"Şeytan-i Lain bu kâfirlere mancınîk öğretti"

Bu kelime 28 defa eserde kullanılmıştır.

oqı- 'okumak'

'Maña aytur: Ey Mâlik, *hat oqıyur musen?* Men aydım: *Oqıyurmen* tedim.' (322-17)

"bana dedi: Ey Malik, yazı okuyabilir misin? Ben dedim: okuyabilirim dedim."

'Ali *razhu* taqı *hutba oqıdı* Tanrı tebâreke ve teâlâqa üküş hamd u senâlar aydı ... (145-13)'

"Ali *as* hutbe okudu ve Tanrı ebâreke ve teâlâya çok hamd ve övgüler söyledi"

Genellikle bilinen geçmiş zaman çekimiyle kullanıldığı (83 defa) tespit edilmiştir.

oqıt- 'okutmak'

'Bükündin soñ maña un tükendi tep habar bersen yâ taqı kişi birle aytışursan yâ taqı bitig bitip maña *oqıtursan* mendin harâm sen, tep aydı.' (189-10)

"Bugünden sonra bana un tükendi diye haber versen ve ya birine söyledirsen ve ya mektup yazıp bana okuttursan bana haramsın dedi."

Aldığı Ek	-mıšta	-ursan	-mağay men
Kullanım Sayısı	1	1	1

1.10 Ögüt ifade eden fiiller

İletişim fiiller gibi bu fiiller de iki ve ya fazla kişiler arasında gerçekleştirilir.

awut- 'avutmak'

'Bolmasa bu keçe qazan astım, bu oğlanları *awutmaq* üçün qazanğa suw kemiştim, hęc nerese yoq suwdın öñin.' (107-4)

"olamazsa bu gece kazan astım, bu oğlanları avutmak için kazana su döktüm, sudan başka hiç birşey yok "

Aldığı Ek	-mak
Kullanım Sayısı	1

ögüt alın- 'öğüt almak'

'Haq teālāniñ vazını tutup amal qılıp *ögüt alınğaysız.*' (311-17)

"Hak Teala'nın vaazını alıp ona yapıp öğüt alınız. "

Birleşik fiil olan bu kelime bir kez Nehcül Feradis'te geçmektedir.

ögütle- 'öğüt vermek'

'Peyğambarqa neçe özlerimizni neçe az oñsatsaq taqı qabül qılğıl tep hoşluq birle *ögütler erdi.*' (128-15)

"ne kadar az kendimizi Peygamber'a benzetsek, kabul olur diye sevinçle öğütler verdi"

Aldığı Ek	-p	-r erdi	-di erse
Kullanım Sayısı	1	1	1

2. Duygu fiilleri

Olayların algılamasında ve onların anlamlandırmasında farklı duygular meydana gelir. Duygular bireyin ruh halini gösterdikleri için bilişte oluşan ve değerlendirilen duygularımız durum ve alınan bilgilere göre değişebilmektedir. Duyguları ifade eden fiillere *Duygu fiilleri* denir.

'Duyguların bilişsel modeli, ilk olarak duygu ve düşünce iç gözlem yöntemiyle elde edilen gözlemlerin aktarımından hareket etmektedir. İkinci olarak, düşüncelerin duygularla ilişkisini ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak da, ne tür düşüncelerden hangi duyguların doğduğuna dair genellemeler yapılmaktadır. (Savaş 2012: 232)

Duygular olumlu duygular ve olumsuz duygular olarak ele alınır. Olumlu duyguları ifade eden fiillere olumlu duygu fiilleri, olumsuz duyguları ifade eden fiillere ise, olumsuz duygu fiilleri denilir.

2.1 Olumlu duygu fiilleri

ağırla- 'ağırlamak, yüceltmek,'

'... seniñ edgü ādatlarıñ bar: yaq yawuqnı seversen yalğan sözlemessen, kişileriniñ emeğini kötürürsen taqı qonuqlarını *ağırlarsen* miskınlerke yārī berürsen ...' (8-11)

"... senin iyi alışkanlıkların var: yakınlarını seversin, yalan söylemezsin, insanların zorluklarını alırsın, konuklarını ağırlarsın, miskinlere yardım edersin "

'... Taqı dünyāda ne amal birle meşğül erdiniz ki Haq tala sizlerni *ağırlap* yüzüñizni münevver qılmış?' (241-15)

"... dünyada hangi işe meşguldünüz ki Hak Teala sizleri ağırlayıp yüzünüzü münevver etmiş "

Bu kelime farklı eklerle 37 kez eserde kullanılmıştır.

bağışla- 'affetmek,'

'Men bildim kim Haq *tvt* bu altı yüz miñ kişini ol altı kişiye *bağışladı.*' (271-13)

"Ben Hak Teâla o altı yüz bin kişiyi o altı kişiye bağışladığını anladım."

Bu fiil kullanıldığı yere göre farklı anlamlar göstermektedir. 'Affetmek' anlamı ile duyu fiillerin kategorisine giren bu fiil, bütün eserde iki kere *-dı* eki ile birlikte kullanılmıştır.

hürmet qıl- 'saygı duymak'

'Tağı Peygâmbâr bizlerni ağırlar erdi, *hürmet qılır* erdi tağı sen bizlerni ağırlamadıñ tediler erse ...' (110-12)

"Peygamber bizleri ağırladı, bize saygı duydu, sen bizleri ağırlamadın dediğinde ..."

Bu birleşik fiil 18 kere eserde kullanılmıştır.

şükür qıl- 'şükür etmek'

'Men Rebbümke *şükür qılmağayın* mu tağı şükür qılğan qullardın bolmağayın mu?' (314-17)

"Ben Rabbime şükür etmedim mi? Şükür eden kullardan değil miyim?"

Bu birleşik fiil 16 kere eserde kullanılmıştır.

hoşlan- 'hoşlanmak'

'İbrâhîm peygâmbâr tağı Haq teâlânın atı birle *hoşlandı*, içi münevver boldı ...' (212-9)

"İbrahim Peygamber Hak Teâlâ'nın adı ile sevindi ve içi münevver oldu"

Aldığı Ek	-dı
Kullanım Sayısı	1

sew- ~ söw- 'sevmek'

'seniñ edgü âdatlarıñ bar: yaq yawuqñı *seversen* yalğan sözlemessen, kişilerinin emeğini kötürürsen tağı qonuqlarını ağırlarsen miskînlerke yârî berürsen ...' (8-11)

"... senin iyi alışkanlıkların var: yakınlarını seversin, yalan söylemezsin, insanların zorluklarını alırsın, konuklarını ağırlarsın, miskinlere yardım edersin "

'Ey ferîştelerim, sizler bu qulumnuñ amalını *sewdünüz* tağı zâhiringâ nazar qıldınız ...' (402-11)

"Ey Meleklerim, sizler bu kullarımın amallarını sevdiniz ve zahirlerine baktınız"

Bu fiil 82 kez eserde kullanılmıştır.

sewnüş- 'mutlu olmak'

'eger tağı saña musîbet teger bolsa anıñ birle *sewnüşürler*, tep ħabar berdi.' (412-14)

"eğer sana bir musibet gelirse onunla mutlu olurlar diye haber verdi."

Aldığı Ek	-ürler	-ü
Kullanım Sayısı	1	1

sewün- 'sevinmek'

'cümle sâhabalar *sewündiler.*' (23-17)

"bütün sahabeler sevindiler"

'Yana uyqumdın oyğandım erse, ijen *sewündüm* kim hêç ol *sewüngenimge* nehayât yoq erdi.' (272-6)

"Yine uykudan uyandıgımda, çok sevindim, sevincime son yoktu"

Aldığı Ek	-dı + Şahis Eki	-ür + men	-genim	- gey erdi	-mek
Kullanım Sayısı	27	1	2	1	1

yüreklen- 'cesaretlenmek'

'Qaçan kim bu habarnı eşitti erse *sewü*di taqı *yüreklendi* ...' (369-2)

"Bu haberi işittiğinde sevindi ve cesaretlendi"

Aldığı Ek	-di
Kullanım Sayısı	1

2.2 Olumsuz duygu fiilleri

ağırsın- 'zoruna gitmek'

'... abuşka yana aydı: lutf birle kerem birle hêç *ağırsınmadı*.' (287-14)

"yaşlı yine dedi: lütuf ve kerem ile hiç zoruna gitmedi."

Aldığı Ek	-ur siz	-madı
Kullanım Sayısı	1	1

alda- 'aldatmak'

'Haq *tvt* aygay: Ey qullarım meni mü *aldayursiz* yâ taqı benim üze mü cüret qılursiz?' (402-7)

"Hak Teâlâ diyor: Ey kullarım beni mi aldatıyorsunuz ya da benim üzerime mi yiğitleniyorsunuz? "

Aldığı Ek	-yur siz
Kullanım Sayısı	1

ārlan- 'utanmak'

'... ol ābid bu fāsiqdin *ārlandı* taqı bu fāsiqqa hōr köz birle baqtı ...' (372-14)

"o şeyh bu dinsizden utandı ve ona hor gözle baktı"

Aldığı Ek	-dı
Kullanım Sayısı	1

aybla- 'ayıplamak'

'Bu derviş yaman kişi turur hattâ kim sizke taqı til tegrüp sizni *ayblayur*, tedi erse, hālîfa aydı: Meni *ayblap* ne aytur?' (420-15)

"bu derviş kötü insandır hatta size bile laf söyleyip ayıplıyor, dediğinde halife dedi: beni ayıplayarak ne diyor?"

'... Havāriler bildiler kim İsa Peygāambar ölmüş itni taqı *ayblemek* tilemez, ...' (389-14)

"... Havariler İsa Peygamber'in ölmüş köpeği bile ayıplamağı istemediğini anladılar "

Aldığı Ek	-yur	-dı	-p	-mışı	-mek
Kullanım Sayısı	1	1	1	1	1

āzārlat- 'azarlamak, incitmek'

'Ata ana haqqı ol turur kim, ataqa ölginçe terbiyet qılsañ taqı hēç *āzārlatmasañ.*' (283-10)

"Ata ananın hakkı, ataya ölene kadar edepli davranmak ve onu azarlamamaktır. "

Aldığı Ek	-ğanlardın	-masañ
Kullanım Sayısı	1	1

azdur- 'yoldan çıkarmak'

'Qaçan kim Peygāambar Zühre yıldıznı körer bolsa köñlinge Hārüt Mārūtnı *azdurğan* Zühre tüşer erdi taqı ol Zühreke lanat qılır erdi ...' (367-14)

"Peygamber Zühre yıldızını gördüğünde gönlünde Harut ve Marut'u yoldan çıkartan Zühre'yi hatırlatıp ve o Zühre'yi lanetlerdi. "

Aldığı Ek	-ğan	-makğa
Kullanım Sayısı	1	1

azğur- 'hak yoldan çıkarmak'

Şeytān-i lain Hācarnı *azğura bilmedi.* (214-6)

'İblīs aydı: Yā Rebbī seniñ izzetin birle and yād qılırmen bu Âdem oğlanlarınñ cümlesini *azğurğaymen ...*' (279-7)

"İblis dedi: Ya Rabbi seni izzetin ile ant içiyorum bu Âdemoğullarının hepsini hak yoldan çıkaracağım ..."

Aldığı Ek	-ğay men	-u bil-
Kullanım Sayısı	3	1

azıt- 'yoldan çıkarmak'

'Bilgil āğāh bolğil kim gūr azābınınñ üç ülüşde biri ğıybatdın bolğay taqı bir ülüşi gammāzlıqdın bolğay taqı bir ülüşi yoldın *azıtmaqđın* bolğay.' (387-2)

"bunu bil ve haberdar ol ki, mezar azaplarının üç bölümünden biri dedikodu, bir bölümü gammazlık ve bir bölümü ise hak yoldan çıkarmaktır. "

Aldığı Ek	-makdın
Kullanım Sayısı	1

azla- 'aşağılamak'

'Yana ferīşteler taqı bir qulunıñ amalını kökke aşurğaylar taqı bu amalını *azlağaylar* taqı ħōrlağaylar.' (402-13)

"yine melekler bir kulun amellerini göğe çıkardıklarında bu ameli azarlarlar ve aşağılarlar"

Aldığı Ek	-ğaylar
Kullanım Sayısı	1

çaq- 'gammazlık etmek'

'Bu qavmlar gammāz tururlar musulmānlarını zālimlerqa *çaqlar.* Yā taqı ekki musulmān arasında gammāzlıq qılıp uruş kiriş, üküş fitneler qopturur.' (67-9)

"bu kavimler, gammazlar ve Müslümanları zalimlere gammazlık ediyorlar ve ya iki Müslümanın arasında gammazlık edip çok fitne sokup, vuruş ve savaş çıkartırlar. "

Aldığı Ek	-arlar
Kullanım Sayısı	1

eymen- 'korkmak'

'Men sizke bardım qorqa *eymenü* siz maña qorquğumdın emān berdiñiz taqı maña nusrat berdiñiz' (76-14)

"ben korkarak size vardım siz bana korkumdan dolayı güven verdiniz ve bana yardım ettiniz."

Aldığı Ek	-ü
Kullanım Sayısı	1

ğazablan- 'öfkelenmek'

'Bu sözni Ebreheke aydılar erse Ebrehe için *ğazablandı* taqı ant içti kim: Men barıp anlarının Kabelerini ħarāb qılmasam er oğlu bolmağaymen.' (41-15)

"bu sözü Ebrehe'ye söylediklerinde Ebrehe çok öfkeleni ve ant içti: Eğer ben gidip onların Kâbelerini yıkmasam yiğit oğlu değilim diye"

'Ol şeyh bu çengni yerke urdı, pāra pāra boldı erse, ol yiğit bardı bu sözni ħalifağa aydı. Halife *ğazablandı* erse ol çeng keltürgen yiğit aytur: ...' (311-1)

"o şeyh bu çengi yere vurdu, param parça etti, o yiğit varıp bu sözü halifeye söyledi. Halife öfkeleni ve o çengi getiren yiğide dedi: ..."

Aldığı Ek	-dı	-dı erse
Kullanım Sayısı	5	1

ħōrla- 'küçük görmek'

'Yana ferīşteler taqı bir qulnuğ amalını kökke aşurgaylar taqı bu amalını azlağaylar taqı *ħōrlağaylar*.' (402-13)

"yine melekler bir kulun amellerini göğe çıkardıklarında bu ameli azarlarlar ve aşağılarlar"

'Quma birle ħatun qatında oynamaq ħatunnu *ħōrlamaq* bolur, ...' (192-14)

"kuma ile kadının yanında oynamak, kadını küçük görmektir..."

Aldığı Ek	-ğaylar	-mak
Kullanım Sayısı	1	1

qadğur- 'üzülmek, endişe etmek'

'... eger muminlarğa Haq *tvt* emgek taqı müsibet tegürse maña tegmiş teg *qadğururmen* tedi erse' (317-17)

"eğer Hak Teâlâ Müslümanlara zorluk veya bela değirse bana değmiş gibi üzülürüm dedi "

'teğme kişi bu işniñ uhdasındın çıqa bilmeğey, men bu işni kimke teslim qılayın tep *qadğurdum*.' (102-2)

"her insan bu işi yapmayı beceremez, ben bu işi kime teslim etmeliyim diye endişe etti."

Aldığı Ek	-ur + Şahis Ekleri	-dı + Şahis Ekleri	-Diğer Ekler
Kullanım Sayısı	4	32	17

qadğurt- 'üzmek'

'Abū Hanīfe aydı: Bir qorqunçlığ tüş kördüm. Ol tüş meni iñen *qadğurttı* tedi erse' (191-13)

" Abū Hanīfe dedi: bir korkunç rüya gördüm. O rüya beni çok korkuttu dedi "

Aldığı Ek	-ur	-tı
Kullanım Sayısı	1	1

qorq- 'korkmak'

'Yā Rabbī, izzetini birle ant yād qılurmen haqīqat *qorqtum* kim hēç kimerse uçtmaḥqa kirmegey tep.' (61-11)

"Ya Rabbi izzetle ant içiyorum, gerçekten kimsenin cennete giremeyeceğinden korktum."

'... bu Adem oğlanlarının cümlesini azğurğaymen meger muhlis qulların mendin *qorqğaylar* özkelerini cümlesini azğurğaymen tedi.' (279-8)

"... bu Âdemoğullarının hepsini hak yolundan çıkaracağım, meğer muhlis kulların benden korkacaklar, diğerlerinin hepsini hak yolundan çıkaracağım. "

Bu fiil 114 kere eserde kullanılmıştır.

künil- 'kiskanmak'

Ömer hazır erdi yığladı taqı aydı: Yā Resūlallah men sizke mü *künilermen?* tedi. (65-6)

"Ömer hazır olup ağladı ve dedi: Ya Resul Allah ben sizi mi kiskandım? dedi"

Aldığı Ek	-r men	-mek	-meki
Kullan Sayısı	1	1	2

kūwen- 'kibirleşmek'

'Muhlib atlığ ḥalīfını kördi kim *kūwenü* yöriyor.' (373-14)

" Muhlib adlı bir halifeni kibirleşerek yürüdüğünü gördü"

Aldığı Ek	-diler	-ü	-ür erdi	-mek
Kullanım Sayısı	1	7	1	1

oynat- 'kandırmak'

'Andağ aytur kim: Ey meni ehlim ey benim oğlanlarım zīnhār ve zīnhār sizlerni bu dünyā *oynatmasun* kim neteg kim meni *oynattı.*' (443-4)

"Öyle diyor: Ey benim çocuklarım, ey benim oğlanlarım, zinhar ve zinhar sizleri bu dünya kandırmasın, beni oynattığı gibi"

Aldığı Ek	-ti
Kullanım Sayısı	1

öwkele- 'öfkelenmek'

'Yā Aba'l Hasan, sizin qatıñızğa kirmiñizde oğlum Yeziddin qatıñ *öwkelep* turur erdim.' (292-5)

" Yā Aba'l Hasan, sizin yanınıza girdiğimde oğlum Yezid'den çok öfkelenmişim "

Aldığı Ek	-p
Kullan Sayısı	1

sarsıt- 'üzme'

'ata ananı irig söz birle yâ taqı çaqırmaq birle *sarsıtmağıl*' (285-9)

"ana babanı kötü sözle ve ya sesle üzme"

Aldığı Ek	-mağıl
Kullanım Sayısı	1

ufan- (*uwtan-*) 'utanmak'

'Ey yigit *ufanmaz musen* tedi erse yigit aydı: Kimdin *ufanayın?*' (413-10)

"Ey yiğit utanmıyor musun dediğinde yiğit dedi: kimden utanayım? "

'Arablar taqı *ufandılar* taqı mufāhiratını qoydılar.' (374-13)

"Araplar utandılar övünmeyi bıraktılar"

Aldığı Ek	-ur + Şahis Ekleri	-dı + Şahis Ekleri	-ayın	-u	-ğan	-ur + er + Şahis Ekleri	-maz musen	-mağayın mu
Kullanım Sayısı	6	2	1	1	1	2	1	1

ürk- 'ürkmek'

'Qaçan kim Mekke hālqı mundah āvāz eşittiler, cümle qorqup *ürkü*p yığışu keldiler taqı aydılar: ...' (16-15)

"Mekke halkı böyle bir ses işittiklerinde, hepsi korkup, *ürkü*p toplanarak gelip dediler"

Aldığı Ek	-üp
Kullanım Sayısı	1

yer- 'kötülemek'

'taqı Peygāambar *as'qa* üküş dūalar aydı, taqı dünyānı *yerdi* taqı āhīratnı medh qıldı' (106-3)

"Peygamber'e çok dualar söyledi, dünyayı kötüledi ve ahireti övdü"

Aldığı Ek	-dı	-er bol-	-mekini
Kullanım Sayısı	1	1	1

yigren- 'nefret etmek'

'taqı andağ *yigrengey erdim* neteg kim siz ol sası ölügseni *yigrenürsizler* anıñ üçün kim Tanrı teālā dünyānı *yigrendi*'. (397-17)

"siz o kokulu ölüden nefret ettiğiniz gibi nefret ederim, Tanrı Teāla dünyayı nefret edici ettiği için"

Bu kelime farklı eklerle 38 kez kullanılmıştır.

yupula- 'kandırmak'

'Yā Muhammed bu ol qavmlar turur kim musulmānlarını yüzinde *yupulağuçlar* mashāra qılğuçlar tururlar' (67-5)

"Ya Muhammed bu kavim Müslümanları yüzlerinde kandırıyorlar ve onlarla dalga geçiyorlar"

Aldığı Ek	-ğuçlar
Kullanım Sayısı	1

3 Duyu fiilleri

Bilgiler, duyarlar aracılığı ile çevreden alınmakta ve alınan bilgiler, zihinde algılama işlemini başlatılmaktadır. Duyuların aracılığıyla gerçekleştirilen hareketlere *Duyu fiilleri* denilir.

'Algılama sürecini yani zihinsel faaliyetleri başlatan olgu duyudur. İnsan sahip olduğu beş duyudan hareketle birtakım bilgiler edilir. Çıkarımda bulunur ya da tahminde bulunur. Yani zihin süreci algı ile başlar. Zihni algılama süreci duyularla gerçekleşirken bunların dildeki ifade karşılığı duyu fiilleridir.' (Erkan 2017: 58)

Levin, çalışmasında duyu fiillerini *Görme fiilleri*, *Gözetleme fiilleri*, *Uyarı fiilleri* ve *Gözleme fiilleri* şeklinde tasnif etmektedir. (Levin 1993: 189)

Duyu fiilleri hakkında çalışan en başta Alman dil bilimci Viberg olmak üzere, birçok araştırmacı duyu fiillerini beş duyuya dayanarak *görme*, *işitme*, *dokunma*, *tat alma* ve *koklama* olarak beş sınıfta yerleştirmektedir.

3.1 Görme duyu fiilleri

baq- 'bakmak'

'Fâtıma keldi. *Baqar* Peygâmbar *as* secde içinde turur taqı bu kâfirler külüşüp tururlar ...' (12-9)

"Fatıma geldi. Baktı Peygamber secdededir ve kâfirler gülüp duruyorlar"

'Zeliḥâ qatında olturdu velikin Zeliḥâ yüzinge *baqmaz erdi*, yerke *baqar erdi*. Zeliḥâ aydı: Yâ Yûsuf, ne körklüg yüzün bar tedi erse Yûsuf aydı: Gürke kirsem, üç kün ol gürda yatsam, yüzüm andağ zışt bolğay kim hêç kimerse *baqa bilmegey* tedi.' (360-16)

"Zeliha'nın yanında oturdu, ama Zeliha'nın yüzüne bakmıyordu, yere bakıyordu. Zeliha dedi: Ya Yusuf ne güzel yüzün var dediğinde Yusuf dedi: mezara girsem, üç gün orada yatsam, yüzüm öylesine çirkin olacak ki kimse yüzüme baka bilmez dedi."

Aldığı Ek	-ar + Şahis Ekleri	-tı + Şahis Ekleri	Diğer ekler
Kullanım Sayısı	136	36	63

kör- 'görmek'

'Ummi Cemil aydı: Yâ Abâ Leheb bu kün seni iñen qadguluğ *körermen* ne iş boldı' (16-7)

"Ummi Cemil dedi: Yâ Abâ Leheb bu gün seni çok üzgün görüyorum ne olmuş"

'Keldim cüftümke aydım: Ey cüftüm, Peygâmbarnı bu ahval üze *kördüm*.' (28-10)

"geldim eşime dedim: Ey eşim Peygamber'i bu durumda gördüm"

'Peygâmbar qadğurdu taqı aydı: Yâ Alî barayın taqı Fâtımanı *köreyin* tep Fatıma qatınğa keldi erdi.' (142-13)

"Peygamber üzüldü ve dedi: Ya Ali varıp Fatıma'yı görelim, Fatıma yanına geldi"

Bu fiil 347 kez farklı eklerle kullanılmıştır.

körgüz- 'göstermek'

'Bolğay kim Haq teâlâ maña qiyâmat açlığını *körgüzmegey* tedi erse.' (142-7)

"Ola ki, Hak Teâlâ bana kıyamet açlığını göstermesin diye"

'Yâ Azrâil kâfirning taqı fâcirniñ canını qabz qılmaq üçün kelseñ neteg sūrat birle kelürsen? Ol sūratıñnı maña *körgüzgil* tedi.' (438-17)

"Ya Azrail kâfirlerin ve ya günahkârların canını almak için geldiğinde nasıl bir yüzle geliyorsun? O yüzünü bana göster dedi"

Bu fiil 17 kez eserde kullanılmıştır.

körkit- 'göstermek'

'Haq teâlâ ayğay kim: Sizler taqı dünyâda taât ve ibâdat qılır erdiñiz taqı taâtlarınız maña *körkitür erdiñiz ...*' (408-4)

"Hak Teâlâ diyor: sizler dünyada taat ve ibadet edip taatlarınızı bana gösterirdiniz ..."

Aldığı Ek	-üe erdiñiz
Kullanım Sayısı	1

körün- 'görünmek'

'Bu dünyâ maña bir sūrat bolup ....' (100-1)

"Bu dünya bana bir suret olup göründü ..."

'Haq teâlânıñ buyruqını osal tutsañ iltifât qılmasañ taqı ħalâyıq közünde ħör *körünseñ* barçadın öziñni artuq körseñ kibir ol bolur tedi.' (372-5)

"Hak Teâlâ'nın buyruğundan gafil olursan, önem vermiyorsun, halk gözünde hor görünsen, bütün varlıklarını çok görürsen, işte o kibir olur, dedi"

Bu fiil 26 kez eserde kullanılmıştır.

3.2 İşitme duyu fiilleri

eşit- 'işitmek'

'Düreyd aydı: Ne iş turur kim teweler âvâz taqı qoylar âvâzi *eşitürmen?* tep aydı.' (69-17)

"Düreyd dedi: nasıl iştir ki develer dahi ses çıkartıyorlar, sesleri iştir misinin? dedi"

'Neteg kim yığlamaqlarını *eşittim*, köñlüm mecrūh boldı, külgenlerini taqı *eşiteyin* köñlüm ħoş bolsun ...' (107-17)

"Ağladığımı işittiğimde gönülüm üzüldü, güldüklerini dahi işiteyim gönlüm hoş olsun"

Duyu fiilleri arasında en çok kullanım oranı gösteren bu fiil 140 kez eserde kullanılmıştır.

eşitil- 'işitilmek'

'Ol yönden men taqı öptüm, tedi taqı yığladı. Ança yığladı kim âvâzi *eşitildi.*' (272-17)

"o yönden ben dahi öptüm, dedi ve ağladı. Öyle ağladı ki sesi işitildi"

Aldığı Ek	-mez	-di
Kullanım Sayısı	1	1

eşittür- 'işittirmek'

'hēç yāĥşı yerlerde hāzir bolmadıñ, yāĥşı amallar qılmadıñ, bizlerke yāĥşı sözler *eşittürmediñ* sendin hēç ħoşnūd qılmadıñ ...' (440-2)

"hiç iyi yerlerde hazır olmadın, iyi ameller yapmadın, bizlere iyi sözler işittirmedin, senden hiç memnun kalmadık ..."

'Keliñ bu Haq teâlânıñ ewinge ziyâret qılıñ nidâ qıldı erse, Haq teâlâ İbrahim nidâsını ervahlarqa *eşittürdi*' (39-5)

"Gelin bu Hak Teâlâ'nın evini ziyaret edin nida kıldığında, Hak Teâlâ İbrahim nidasını ruhlara işittirdi"

Aldığı Ek	-di	-di er-
Kullanım Sayısı	2	1

işit- 'işitmek'

'Abū Hanīfe ol kişinin sözünü *işitti erse* aytur erdi: ...' (186-6)

"Abū Hanīfe o kişinin sözünü işittiğinde dedi: ..."

Aldığı Ek	-megenlerke	-ti erse
Kullanım Sayısı	1	1

tiñle- 'dinlemek'

'... ḫalīfa taqı ol dervīş sözünü *tiñlep* tek turur erdi' (420-12)

"... halife o dervişin sözünü dinleyip dururdu"

'Bir kimerse bu dervīşke hased qıldı taqı ḫalīfağa aydı kim: Bu dervīş sözinge ne iltifāt qılıp sözünü *tiñleyürsüz?*' (420-14)

"Birisi bu dervīşi kıskandı ve halifeye dedi: Nasıl bu dervişin sözüne önem verip sözünü dinliyorsunuz? "

Aldığı Ek	-mez	-medi	-megey
Kullanım Sayısı	2	1	1

3.3 Koklama duyu fiilleri

sası- 'pis kokumak'

'İsā Peygāmbār havārileri birle keçip baruda bir it ölügesi kördi kim inen *sasıyur erdi*. Havāriler aydılar kim: Ne yaman *sasıyur* tediler erse ...' (389-11)

"İsā Peygamber havariler ile geçiyordu orada çok kötü kokan bir köpeğin ölüsünü gördü. Havariler dediler: Çok kötü kokuyor dediklerinde ..."

Aldığı Ek	-yur	-yur erdi
Kullanım Sayısı	2	1

yıdla- 'koklamak'

'Peygāmbār aydı: Aqzıdın *yıdlañ* ḫamr içmiş bolmasun tedi erse *yıdladılar*.' (348-7)

"Peygamber dedi: Ağzını koklayın şarap içmiş olmasın dediğinde, kokladılar"

'Men Yemen tarafındın Haq teālānıñ rahmatınıñ yıdğını *yıdlayurmen*' (400-14)

"Ben Yemen tarafından Hak Teâlâ'nın rahmetinin kokusunu kokluyorum"

Aldığı Ek	-yur men	-dılar	-ñ	-yu	-mağay
Kullanım Sayısı	1	1	1	1	1

3.4 Tatma duyu fiilleri

aç- 'acıkmak'

'Ol aydı: Hatunuñ inen *açmış*.' (332-10)

"o dedi: eşin çok acıkmış"

'Bir mumin bir şehirke kirse taqı qarnı *açsa* velikin şüphelig taām keltürseler ...' (300-6)

"bir mümin bir şehre girerse ve karnı açsa ama şüpheli yemek getirselere ..."

Aldığı Ek	-miş	-tı	-sa	-ıp tur	-ğanrak	-mışı
Kullanım Sayısı	1	1	1	1	1	1

aşa- 'yemek yemek'

'... tenāvul *aşa* ol taāmlardın kim Haq tebāraka ve teālā sizlerge rüzī qıldı' (263-12)

"Hak Teālā'nın sizlere rızık ettiği yemeklerden yiyin"

Aldığı Ek	-ı
Kullanım Sayısı	1

azıqlandur- 'azık vermek'

'Andın soñ Peyğāmbar *as* ol Arābīni teweke mindürdi taqı *azıqlandurdi* taqı öz yeringe ıda berdi.' (163-16)

"ondan sonra Peygamber o Arābī'yi deveye bindirdi ve ona azık verdi ve kendi yerine gönderdi"

Bu fiil sadece bir kere metine kullanılmıştır.

çeyne- 'çiğnemek'

'ol taāmdın *çeynep* bırakıp turur erdiler.' (34-3)

"o yemekten çiğneyip bırakıp dururdular"

'ol vaqıtta kim ağuluğ etni *çeynep* biraqtım erdi, andın berü birer vaqıtlarda birer zahmat berür erdi maña.' (34-12)

"zehirli eti çiğneyip bıraktığım andan beri bir zamanlarda bana bir zorluk verirdi "

Aldığı Ek	-yü başla-	-p	-mezdin burunrak
Kullanım Sayısı	1	2	1

iç- ~ iş- 'içmek'

'Ol cihetdin sahābalar teberrük kılp *içer erdiler* taqı yüzleringe sürter erdiler tep aydı.' (45-2)

"o yüzden sahabeler teberrük kılp içerdiler ve yüzlerine sürterdiler, diye söyledi"

'taqı ne miqdār kim dünyāda hāmır *içmiş erdi* ol miqdār hāmīm içürgeyler.' (363-16)

"dünyada şarap içtiği kadar sıcak su içti"

'Bu zühre hāmır alıp kelmiş erdi, özi sâqılıq qıldı. Ança *iştiler* kim esürdiler taqı ol Zühre birle zina qıldılar.' (367-1)

"Bu Zühre şarap alıp getirmişti, kendisi sağlık kıldı. Sarhoş olana kadar içtiler ve Zühre ile zina yaptılar."

Bu fiil 87 kez eserde geçmektedir.

içür- 'içirmek'

'Ey qarındaşım hēç sezer müsēn kim bu ağunı sizke kim *içürdi?*' (175-15)

"Ey karındaşım, bu zehri sana kim içirdiğini seziyor musun?"

'Ol qız sâqī bolup muazzinke hāmır *içürdi.*' (365-2)

"o kız saki olup müezzine şarap içirdi "

'taqı ne miqdār kim dünyāda hāmır içmiş erdi ol miqdār hāmīm içürgeyler.' (363-16)

"dünyada şarap içtiği kadar sıcak su içirt"

Aldığı Ek	-di + Şahıs Eki	-geyler	-seler	-medin
Kullanım Sayısı	6	1	1	1

qan- 'doymak'

'cümle çerig ol çeşmedin içtiler cümle *qandılar.*' (150-11)

"bütün ordu o çeşmeden su içip doydular "

'Peygâmbar ekki elgi birle ol kersanni kötürdi taqı Ummi Muidke içürdi. Ança içti kim *qandi.*' (22-11)

"Peygamber iki eli ile o yiyecek kabini götürdü ve Ummi Muid'e içirdi, doyana kadar içti"

Aldığı Ek	-dı	-dılar	-ğınça
Kullanım Sayısı	1	1	1

qandur- 'doymak'

'... her keçe öz elgim birle atamqa anamqa sütdin *qandurmadın* oğlanlarımqa bermes erdim.' (293-8)

"her gece kendi elimle atama anama süt verip, onları süttten doyumadan oğlanlarım vermiyordum"

Aldığı Ek	-dı	-ğan	-ğınça	-madın
Kullanım Sayısı	1	2	1	1

suwsa- 'susamak'

'aydı: Yâ Zeyd, *suwsadım*, munda bir kimersedin suw tilegil içeyin dedi' (99-10)

"dedi: Yâ Zeyd susadım burada birinden su dile içelim dedi "

'Taqı çerig birle iñen *suwsap turur erdiler.*' (148-14)

"Ordu ile çok susayıp dururdular"

Aldığı Ek	-dı + Şahıs Eki	-p tur
Kullanım Sayısı	6	2

Bu birleşik fiil aynı şekilde 68 kere metinde geçmektedir.

tat- 'yemek'

'Bir kün taâm bışurduq hêç *tatmadı.*' (25-8)

"bugün yemek pişirdik hiç tatmadı"

'Ey nefsum *tatğıl* tamuğ otınñ eserini.' (315-17)

"Ey nefsim cehennemın otunun eserini tat"

Aldığı Ek	-ar	-tı	-ğıl	-madın	-mışımız	-madi	-maz erdi
Kullanım Sayısı	1	1	1	1	2	3	1

toy- 'doymak'

'Meger ömrün içinde bir keçe erdi kim *toyup* yattıñ erse ...' (268-3)

"ömrünün içinde doyup yattığın bir gece oldu mu"?

Bu fiil Nehcğl Feradiste 15 kez geçmektedir.

ye- 'yemek'

'Bu qačan ekin ekgey taqı qačan ol ekinni bu yegey?' (435-2)

"bu ne zaman ekin ekecek ve o ekini bu yiyecek"

Bu fiil, yemek yemek anlamında 98 kere kullanılmıştır. Fiillerin mecazi anlamları da metinde geçmektedir.

yetrü- ~ yedür- 'yedirmek'

'... ferîşteler ol kişilerin etlerini keserler taqı özlerine loqma qılu yetrürler.' (67-3)

"melekler o kişilerin etlerini keserler ve kendilerine lokma yapıp yedirtirler"

'ol taâm içinge sarımsaq qattı taqı ol taâmı ol dervîşke yedürdi.' (421-5)

"o yemeğin içinde sarımsak kattı ve yemeği dervîşe yedirtti"

Bu fiil farklı eklerle 9 kere eserde kullanılmıştır.

Sonuç

Çok çeşitli anlatım yollarına sahip olan Türkçe, Mental fiiller konusunda oldukça zengin bir dildir. Fiilleri pek çok yönden inceleyen çalışmaların yanısıra günümüzde yeni bir çalışma alanı olarak 'Mental fiiller' de araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Mental fiiller anlambilim dalında incelemeye ihtiyaç duyan yeni bir alandır.

Türkçenin tarihi dönem ve eserleri üzerinde mental fiiller alanında yapılacak çalışmalarla önemli bilgilere ve karşılaştırma imkânlarına sahip olunacaktır. Çünkü mental fiiller özelden insanın genel de ise bir milletin duygu ve düşüncelerini ifade etme yollarını ortaya koyacaktır.

Bu çalışmada Harezmi Türkçesiyle yazılmış dini, didaktik bir eser sayılan Nehcül Feradis'teki Mental fiiller incelenerek sınıflandırılmıştır.

Yapılan tespite göre 54 İdrak fiili 4185 kez bu eserde kullanılmıştır.

İdrak Fiilleri (7816)	
Anlama İfade Eden Fiiller	3
Bilmek İfade Eden Fiiller	332
Düşünmek İfade Eden Fiiller	54
Hatırlama ve Unutma İfade Eden Fiiller	19
İletişim İfade Eden Fiiller	7192
İstek İfade Eden Fiiller	237
Onaylama İfade Eden Fiiller	2
Öğüt verme İfade Eden Fiiller	4

9 olumlu 27 olumsuz fiilden oluşan Duygu fiilleri 805 kez bu eserde kullanılmıştır.

Duygu Fiilleri (805)	
Olumlu Duygu Fiilleri	191
Olumsuz Duygu Fiilleri	275

25 fiili içine barındıran Duygu fiilleri 1106 kez bu eserde kullanılmıştır.

Duyu Fiilleri (1107)	
Görme	626
İşitme	159
Koklama	8
Tatma	313

Elde edilen değerlere göre mental fiillerinde en fazla kullanılan ve ayrıca en fazla çeşiti olan fiiller, İdrak fiilleridir. İdrak fiilleri arasında iletişim fiillerinin yüksek oranda kullanıldığı tespit edilmiştir.

İletişim fiillerinden özellikle ay- ve te- fiillerinin eserde 3845 ve 2907 kez kullanılmış olmaları eserin didaktik ve çeviri eser olmasıyla ilgilidir. Eserin Hadis tercümesi olması da sürekli aktarım cümlelerine ihtiyaç duyulmasına yol açmış olmalıdır. Bu köklerden türemiş ayt- ten- gibi ikincilbiçimler de Nehcü'l Fradis'te sıklıkla kullanılmaktadır.

Olumlu ve olumsuz fiiller olarak iki ana başlık altında toplanılan duyu fiiller de sıklık ve çeşitlilikle Nehcü'l Fradis'te kullanılmaktadır.

Bu özellik en çok görme duyu fiillerinde kendini göstermektedir. Örnek olarak *baq-* fiili 235 kez farklı eklerle eserde kullanılmıştır. Görme duyu fiilleri sınıfında yer alan diğer fiiller ise hepsi *kör-* ana fiilden türetilmiş fiillerdirler.

İşitme duyu fiilleri de sadece, *eşit-* ve *tiple-* ana fiillerinden türetilen fiilleri içinde barındırmaktadır. Duyu fiilleri arasında en az kullanım orana sahip olan koklama fiiller, *yıdla-* ve *sası-* fiillerinden oluşmaktadır. Bu fiil gövdelerinden meydana gelen fiiller Nehcül Feradis'te 8 kez kullanılmıştır. Duyu fiilleri arasında tatama fiilleri de önemli orandadır.

Hirik (2017) çalışmasında, üçfarklı eserde duyu fiillerini kullanım oranını karşılaştırırken görme duyu fiilinin en fazla kullanıldığını tespit etmiştir. Böylece, insanın en temel duygusunun görme olduğunu kanıtlanmaktadır. Hirik'in çalışmasıyla benzer sonuçlara ulaşılmış olması önemlidir.

KAYNAKÇA

Hirik, Erkan. *Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi*, Sutad, Bahar (41). 2017.

Yaylagül, Özen. 'Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller' *Modern Türklük Araştırma Dergisi, Cilt 2, Sayı 1*. Ankara. 2005.

Kaamchybekova Abdiram, Kıyal. 'Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri', *ODÜ sosyal bilimler enstitüsü, cilt 2, sayı 3*. 2011.

Şahin, Savaş. 'Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller', *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı ¼*. 2012.

Şahin, Savaş. *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2012.

Karakuşçu, M. *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*. Ankara, Pelin Ofest. 1999.

Goatly, A. *The Languages of Methaphors*. London and New York. 1997.

Halliday, M.A.K. *An Introduction to Functional Grammer*. London. 1990.

Levin, B. *English Verb Classes and Alternations*. Chicago, University of Chicago Press. 1993.

Vimberg, Ake. 'Verbs of Perception'. *Language Typology and language Universal, ED: Martin Haspelmath; Ekkehard Köng. Berlin. 2001*

Bin Ali, Mahmud. *Nehcü'l Feradis*. Hazırlayanlar: Tezcan, Semih; Zülfükar, Hamza; Ata, Aysu; Eckmann, Janos. Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

KISAS-I ENBİYA'DAKİ HZ. MUSA KISSASI'NDA SÖZCÜKSEL BAĞDAŞIKLIK

Kübra ÇOLAK*

Öz

Bağdaşıklık, bir ögenin söylemdeki yorumunun bir başka ögeye bağlı olduğu durumları kapsar. Bağdaşıklık bir anlamsal düzeyde bir de biçimsel düzeyde incelenebilir. İslam toplumlarının önemli kılavuzlarından biri de Kısas-ı Enbiyalardır. Bu eserler ya da Peygamber Kıssaları içinde peygamberlerin yaşamları ve dini önderlerin mücadeleleri başta olmak üzere pek çok konuyu içeren eserlerin ortak adıdır. Kısas-ı Enbiyalar Arap toplumunda ortaya çıkmış olsa da daha sonra çeviriler vasıtasıyla İran ve Türk edebiyatına girmiştir. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi metni olan Kısas-ı Enbiya'da bulunan Hz. Musa Kıssası sözcüksel bağdaşıklık açısından aynı anlama gelen sözcükler, zıt anlama gelen sözcükler, yakın anlamlı sözcükler, sözcük tekrarı, aynı kökten oluşan sözcükler başlıkları altında incelenecek ve tespit edilen sözcükler köken ve yapı itibarıyla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bağdaşıklık, Hz. Musa kıssası, Kısas-ı Enbiya, Sözcüksel Bağdaşıklık.

LEXICAL COHERENCE IN THE KISSA OF HZ. MUSA AT KISASI ENBIYA

Abstract

Coherence includes cases where a puzzle is attributed to another element in the discourse. Coherence can be examined at a semantic level as well as at a formal level. One of the important guides of Islamic societies is Kısas-ı Enbiyal. These works are the common name of works containing many topics, especially the lives of the prophets and the struggles of the religious leaders in the Prophet's Sides. Although Kısas-ı Enbiyalar appeared in Arab society, he later entered Iran and Turkish literature through translations. In this study, the text of Old Anatolian Turkish, which is located in Kısas-ı Enbiya, The short words of Musa will be examined under the headings of the same meaning in terms of lexical coherence, opposite meaning words, close meaning words, word repetition, same root words, and the detected words will be evaluated in terms of origin and structure.

Keywords: Hz. Musa kıssası, Kısas-ı Enbiya, lexical coherence.

GİRİŞ

Kısas-ı Enbiya, peygamberlerin yaşamları ve dini önderlerin mücadeleleri başta olmak üzere pek çok konuyu içeren eserlerin ortak adıdır. Bu edebiyatın kaynağı, İslam öncesi Araplara kadar götürülebilir. Tevrat ve İncil'deki hikâyeler, Medine'deki Yahudiler ve Hristiyan misyonerler aracılığıyla Araplar arasında yayılmış olmalıdır. Bu etki yalnız Bizans ve Sasani İmparatorluklarına yakın bölgelerde değil, Kızıldeniz kıyılarında ve Güney Arabistan'da da izlenebilir.

İslamiyetle birlikte bu hikâyelere bütünüyle başka bir anlam yüklenmiştir. Hz. Muhammed'in yaşamından yansımalar, peygamber olarak kehanet yeteneği, kendi halkı tarafından reddedilişi ve kendi halkının yok olmasına neden olacak cezalara ilişkin öngörüler de bu hikâyelere

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

eklenir. İslamî¹ bakış açısıyla, İslam öncesi peygamberlerin yaşamları, Tanrı'ya ve onun elçilerine asi olanları kötü yazgılarına karşı uyarıcı korkunç örneklerle doludur. Böylece Kısa-1 Enbiyâ evrensel tarihin bir parçası haline gelir.

Peygamber hikayelerinin anlatıldığı Kısa-1 Enbiyâ veya Kısa-1 Enbiyâ türü eserlerin ilk örnekleri önce Arap edebiyatında, daha sonra da Fars edebiyatında görülür. Bu konuda yazılmış en ünlü eserler, Şa'lebî'nin² 'Arâ' isü'l- mecâ lis'i ile bunun başka bir versiyonu olan Kısa-1 Enbiyâ'nın Kısa-1 Enbiyâ'sıdır.

İslamiyetle birlikte bu eserlere başka bir anlam yüklenmiştir (Demir, Yılmaz, Küçük, 2013:11)

Bu çalışma Emine YILMAZ, Nurettin DEMİR ve Murat KÜÇÜK'ün hazırlamış oldukları 2013 yılında Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkan Eski Anadolu Türkçesi metni olan Kısa-1 Enbiya'da bulunan Hz. Musa Kıssası üzerinde yapılmıştır.

1. Hz. Musa

Hazireti Musa (a.s), İmran'ın oğludur. Onun babası Yâhser, onunda babası Kahes'dir. Musa peygamber (a.s) ailesiyle iyi bir şekilde geçinirdi. Onları severdi. Levi kabilesindedir, Yakup (a.s)'ın soyundan gelir ve Annesi Yocheveddir. Kız kardeşi Meryem, erkek kardeşinin adı ise Hârun'dur.

Allah'ın(a.c), dört büyük kitaptan biri olan Tevrat'ı verdiği ve yeryüzünde dinini tebliğ edip ve hâkim kılması için gönderdiği Ulu'l-Azm peygamberlerden biridir.

Mûsa (a.s) da, Allah (a.c) tarafından İsrailoğullarına gönderilmiş bir Resul idi ve O da tıpkı kendisinden önce gönderilmiş olan peygamberler gibi kavmini Allah'a iman etmeye çağırıyordu. Kavmine zulmeden ve ilâhlık iddiasında bulunan Firavun'a karşı tevhit yolunda mücadele etmiştir. Bu uğurda, bütün peygamberlerin karşısına çıkan güçlükler, onun da karşısına çıkmıştı. Doğup büyüdüğü topraklardan çıkarılmış, kâfirler tarafından öldürülmek gayesiyle kovalanmıştır. Allah (a.c) Kur'an-ı Kerim'de bir ayette Hz. Musa (a.s)'dan şöyle bahsediyor:

"Kur'an'da Musa'yı da an. Çünkü o ihlas sahibi idi ve İsrail oğullarına gönderilmiş bir Peygamber idi." (Meryem, 19/51) (<https://eodev.com/gorev/10678186:27.06.18:22.13>)

Kısa-1 Enbiya'da bulunan Hz. Musa Kıssası aynı zamanda bir edebî metindir. Edebî metnin özelliklerinden biri de sözcüksel bağdaşıklıktır. Bu çalışma tarihi ve dini içerikli bir metin üzerinde yapılacak dilbilimsel bir incelemedir. Öncelikle metin, sözcük ve bağdaşıklık kavramları açıklanacak daha sonra üzerinde çalışılan metin bu açılardan değerlendirmeye çalışılacaktır.

2. Metin

Metin (lat. Textus (dokuma) texere: dokumak), belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Bir başka deyişle, bildirişim değeri taşıyan, eyleme yönelik devingen bir bütündür. Bildirişim işlevi olmayan yazılı ya da sözlü bir belge, metin değildir. Kısaca metin, başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapı olarak tanımlanabilir. Her metnin göndergesi, öncelikle kendi üzerinedir. Her yazınsal metin "kendi içinde ve kendisi için"

¹ Mevcut olan yazı tipinde bulunan fontların içinde uzun i sesinin işareti bulunmadığından düzeltme işaretli "ı" sesi uzun i yerine kullanılmıştır.

² Peltek olan "s" sesinin mevcut yazı tipinde fontu bulunmadığı için böyle bir işaret uygun görülmüştür.

biçiminde tanımlanan bir kapalılık içinde değerlendirilmelidir. Her yazınsal ürün, insan yaşamındaki bildirişim biçimlerinden biridir. Bu metin dilsel düzenlenişle bir kurmaca dünyayı taşıdığı gibi, kendisini çevreleyen gerçek toplumsal- kültürel yapıdan, geçmiş yazın dönemlerinden, kendi dışında başka iletişim olanaklarından öğelerde içerir. Her metin, anlam bütünlüğü oluşturan metin parçacıklarının birliği “metnin içeriğini” oluşturur. Yazınsal bir metnin anlamı da, metnin yansıttığı varsayılan tüm anlamları vermesi amaçlanan biçimsel anlatımı ile içeriği arasında gidip gelen karmaşık bir edimdir.(Günay,2013:33)

Bir metinden söz edebilmek için, dilsel öğelerden bir kesitin somut ve elle tutulur bir varlığının olması gerekir. Bir metnin somut durumu, kişiler arası iletişim edimi çerçevesinde bir sözceleme edimini oluşturur.

Dilsel açıdan metin; birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan tümceler dizisidir. Bu diziliş rastlantısal bir durum değildir, aksine yazar tarafından bilinçli olarak belli bir mantık sırasına göre, dilbilgisi ulamlar ve metnin işleyişine göre yapılmıştır. Dilsel göstergelerin düzenli ve tasarlanmış bir bütünü olan yazınsal metinler; duygu, heyecan, coşku, korku ya da insan ruhuna yönelik daha başka soyut değerleri yaratmaya ya da kullanmaya elverişli, anlam bakımından da çok zengin dilsel birimlerdir.(Günay,2013:33)

3.Sözcük

Geleneksel dilbilgisinde sözcük bir ya da birden çok sesbirimden oluşmuş anlamlı dilsel ögeyi belirtir. Abecesel (fr. Alphabetique), düşünce yazısal (fr. İdeogrammatique) ya da seslemyazısal (fr. Syllabaire) yazı biçimlerinden biriyle yazılı biçime dönüştürülebilir sözcükler, ait olduğu dilin sözdizimsel yapısına uygun biçimde kullanılır. Bulunduğu sözdizim içinde genelde iki boşluk arasında bulunur ve bazen hiç değişmemiş biçimde bazen de (çekim durumunda) biçimbirimlerle (kök sözcük+biçimbirim) birlikte kullanılır. Anlamsal düzlemde sözcük, bir adı (nesne), bir eylemi ya da durumu (fil), bir niteliği (sıfat), bir ilişkiyi (belirteç) vb. belirtir. Sözcüğün dile ilk katıldığı zaman tek bir anlamı varken, zaman için kullanıma bağlı olarak çok anlamı da olabilmektedir. Hatta düz anlamın yanında yan anlamı da olabilmektedir.(Günay,2018:30)

4.Bağdaşıklık

Metinselliğin temel ölçütlerinden biri olan bağdaşıklık, bir ögenin söylemdeki yorumunun, bir başka ögeye bağlı olduğu durumları kapsar. Çeşitli tanımlamalar önerilmiş ve özellikler belirlenmişse de bağdaşıklık, tüm metindilbilimsel yaklaşımlarda, bir tümce metin olma niteliğini taşıması için gerekli bir temel ölçüt olarak düşünülmüştür.örneğin, metinbilimin gelişimi içindeki önemli adımlardan biri olarak belirttiğimiz Harweg'in değiştirim yöntemi de, doğrudan yüzey metin öğelerinin birbirleriye karşılıklı ilişkilerine dayandırılmakta ve özellikle adılların bu açıdan değerleri üzerinde durulmaktadır. Metindeki yüzey bileşenlerin dilbilgisel biçim ve koşullara göre bir diğerine bağlı olduğunu belirtirken, yüzey öğeler arasındaki bağıntıların kurulmasında kullanılan tüm biçimleri bağdaşıklık kavramı altında düşünmektedir.. halliday ve hasan ise, metinselliğin tek ölçütü olarak belirttikleri bağdaşıklık ilişkilerinin türlerini, gönderim ve değiştirim ana başlıkları altında toplayıp, gönderimi dilin anlam düzeyiyle, değiştirimi ise biçim düzeyiyle ilgili görür. (Uzun,1995:36)

4.1.Sözcüksel Bağdaşıklık

Bir metindeki bağdaşıklık yapısının açıklanışında dilbilgisine ait düzenlemelerin yanısıra, sözvarlığına ait düzenlemeler de önem kazanmaktadır. Halliday ve Hasan, ortak bir göndergeye (referent) sahip olmaları nedeniyle birbirleriyle ilişkili sözlükbirimlerden (lexical item) birinin

diğerine gönderimde bulunmasını yineleme (reiteration) olgusu içinde ele almaktadır. Bu bağlamda, bir yineleme ögesinin (reiterated item) olduğu gibi yineleme (repetition), eşanlamlı (synonym) ya da yakın eşanlamlı (near-synonym) birim kullanma, bir genel sınıfın alt üyesi olma (superordinate) ya da bir genel sınıfı gösteren sözcük (general Word) olarak ortaya çıkma durumlarında belirlenebileceğini belirtmektedir. Kabaca, sözlüksel bağdaşıklığın temelinde yinelemedir.(Uzun,1995:64)

Sözcüksel bağdaşıklık aynı sözcüğün yinelenmesi, aynı kökten türeyen sözcüklerin birarada kullanımı, karşıt anlamlı sözcüklerin birarada kullanımı, yakın anlamlı sözcüklerin birarada kullanımı, aynı anlama gelen sözcüklerin birarada kullanımı gibi başlıklar altında incelenecektir.Bu çalışmada bu değerlendirmeler dikkate alınacaktır.

4.1.1.Aynı Sözcüğün Yinelenmesi

Metinde aynı sözcüğün yinelenmesi durumuyla sıkça karşılaşılmaktadır. Bu kimi kez, dizideki tümcelerde bir sözcüğün olduğu gibi yinelenmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Metinde sayıca daha fazla yer tutan bu tür yinelemelerin farklı düzenlemeler içerdiği söylenebilir.

Aynı sözcüğün yinelenmesi durumunda bir sözcüğün farklı çekimler içinde yinelendiği de görülmektedir.Sözlüksel bağdaşıklık oluşturan bu yinelemelerde bağdaşıklık sağlamanın ötesinde açık bir pekiştirme amacı gözlenmektedir.(Uzun,1995:77)

bölük

Fir'avn gelmedügidi benî İsrâ'ile ve hiç andan yavuzırağ melik olmaduğıdı bulara 'āzāb kııurdu ve kııullanırdı pes benî İsrâ'ili bölük bölük kııııııdı bir bölüğü îmārat yaparıdı(347)

(İsrailoğullarının başına Firavun'a kadar kötü bir hükümdar gelmemişti. Bunlara eziyet ediyordu sonrasında İsrailoğullarında iş bölümü yaptı bir kısmı yapım ve onarımdaydı)

boğazlamak

Fir'avn buyurdu kim genç oğlanı bir yıl kıııııırdı ve bir yıl kıııııırdı pes Hārūn ol yıl içinde doğdı kim boğazlamak yoğıdı pes diri kııııı ve Mūsā ās boğazlamak yılı içinde doğdı pes Hārūn anası Hārūnı āşikāre iminligile doğurdu (349)

(Firavun küçük çocukları bir yıl öldürülecek bir yılda korunacak diye buyurdu sonra Musa'nın doğduğu yıl öldürüldükleri yıl olduğu için Harunun annesi Harunu korundukları yıla denk geldiği için emin bir şekilde doğurdu.)

tābūt

Mūsā anası Mūsā yı gizlü doğurdu emzürdi andan bir tābūt eyletdi ve anuñ kilidi dilin daşıııııı kııııı ve Mūsā yı anuñ içine kııııı mukatil eyitti tābūtı eyleyen Hızbîl idi Fir'avn kıııııııııı bir îmā n getürmiş gişiyidi (349)

(Musanın annesi Musa'yı gizli doğurdu emzirdi sonrada Musa'yı korumak için bir sandık yaptırdı Mukatil bu sandığı yapan kişinin adının Hızbil olduğunu ve bu kişinin Firavun kavminden iman etmiş bir kişi olduğunu söyledi)

hadîş

İsiye imin oldı diledi kim ol oğlana ad vire pes anuñ hālına bakup aña Mūsā ad virdi ve Kıııııı luğatınca mū diyü suya eydürler sā diyü ağaca eydürler anuñçun kim Mūsā dağı suyuıa ağaç arasında bulındı habar virdi bize İbnü Fencūye ol dağı eyitdi hadîş kıııııı bize Muħalled bin Ca'fer ol eyitdi hadîş kıııııı bize Ğasan bin 'Aleviyye ol eyitdi hadîş kıııııı(351)

(Asiye emin olduğunda çocuğun haline bakıp Musa adını verdi ve Kıpti dilinde “mü” suya denir “sa” ise ağaca denir. Musa da su ve ağaç arasında bulunduğu haberini İbnü Fencüye verir o bize bu hadiseyi anlatır. Muhalled bin Caferde bize bu hadiseyi anlatır Hasan bin Aleviyye anlattı)

dürgār

353 *Mūsā anası Fir'avn uñ uşak oğlanı Becid istemegin gördi Mūsāyıcun 'āzīm korkdı pes tañrı ta'ālā anuñ gönline bırağdı kim anı bir tábüta koyup Nıl deñizine bırağa pes duru gelüğ Mışır ehlerinden Fir'avn kavmindan bir dürgār katına vardı andan bir kiçi tábüt şatun aldı dürger aña eyitdi işbu tábütü nidersin eyitdi (353)*

(Musa'nın anası Firavun'un küçük oğlunu gerçekte istemediğini görüp Musa için çok endişelendi sonra Tanrı ta'ala onu gönlüne bıraktı ki onu bir tabuta koyup Nile nehrine bırakıp sonra ayağa kalkıp Mısır halkından Firavun'un kavminden bir marangozdan bir gece yanına gidip sandık satın aldı marangoz ona bu sandığı ne yapacağını sordu)

nūr

İsiye ilerü geldi ve tábütde nūr gördi kim andan ayruğ hîç kimese ol nūr görmedi(354)

(Asiye ilerlediğinde sandıkta nur gördü ve ondan başkası onu göremedi)

Öldür-

Mūsā kağıdı ve anı katı dutdı ve Sāmīrî anuñ elinden kurtardı Kıbtî Mūsā yıla çekişdi pes Mūsā yumruğıla urdı anı öldürdi ammā öldürmek dilemezidi. (360)

(Musa kızıp onu sıkıca tuttu ve Samiri onun elinden kurtardı Kıpti Musa ile kavga tartıştı sonra Musa yumruk atıp onu öldürdü ama öldürmek istememişti.)

Eyit-

Ebu Ca'fer-i Bākīr eyitdi Mūsā ol sözi didügi vaqtın bir yarım ħurmā ya muhtācdı kaçan ol iki kız atalarına vardı eyitdi ne yavlağ tiz geldüñüz (364)

(Ebu Caferi Bakir anlatıyor Musa o sözü söylediği sırada bir yarım hurmaya muhtaçtı. Nasıl o iki kız babalarına varıp nasıl bu kadar çabuk geldiniz dedi)

āşā

cümle peygāmbarlaruñ āşāsı Şu'ayb katındaydı kaçan Mūsā eve girdi bir āşā segriyüp Mūsā eline geldi aluban Şu'ayb katına çığdı (367)

(Bütün peygamberlerin asası Şuayb'in huzurundaydı ne zaman ki Musa eve girdi bir asa sıçrayıp Musa'nın eline geldi Şuayb'in huzuruna onu alarak çıktı)

od

Ṭürdın yaña bir od gördi şandı kim oddur pes ehline eyitdi siz eglenü duruñ kim ben od gördüm varayın ola kim size biraz getüri virem yā dağı anda bir yola ħulağuzlayıcı bulam (372)

(Tur dağı tarafında bir ateş gördüğünü sandı ki ateştir sonra halkına söyledi siz eğlene durun ben ateş gördüm varıp ondan biraz getirmek için kılavuz bulayım.)

koynuñ

ol yılanuñ boğazın dutdı pes girü bayağı gibi 'aşā oldı andan tañrı eyitdi eliñ koynuña koyğıl pes Mūsā 'aşā yı koyup elin koynuña koydı. (374)

(O yılanın boğazını tuttu sonra eskisi gibi asa oldu ondan Tanrı buyurdu elini koynuna koy sonra Musa asayı bırakıp elini koynuna koydu)

cabbār

anı şol katı cabbār dutuşın dutdum kim ol cabbār kaçmaqlığıyla yir gök ve deñizler ve tağlar ve ağaçlar ve canavarlar kamu kaçadı. (375)

(Onu şu sert ve güçlü tuttum ki o güçlü haliyle gök, denizler, dağlar, ağaçlar ve canlılar hepsi hepsi kızdı.)

keleci

tañrı ta'ālā Mūsāya ol keret yüz biñ dağı on dört biñ keleci söyledi degme bir kelecide eydürdi (376)

(Tanrı taala o yüz bin defa dahi on dört bin sözü söyledi bir sözde şöyle dedi.)

Dön-

Mūsā ol tağa ağdı tañrısıla münacat kılmığıçun ol tağ ākik oldı kaçan girü indi tağ bayağı hālına döndi kaçan Mūsā ehlinden yana döndi.(376)

(Musa o dağa tanrısına yalvarmak için çıktı o dağ kıpkırmızı oldu ne zaman ki geri indi dağ o zaman eski haline döndü ne zaman Musa halkına döndü)

arşlan

ol gün arşlanlar suya gelesi günidi ol arşlanlar Fir'avnuñıdı (378)

(O gün arşlanların suya gelme günüydü arşlanlar Firavunundu.)

baru

Fir'avn evi bir şehir içindeyidi ve anun yitmiş kat barusı varıdı degme iki baru arasında bazarlar ve ırmak ve ekin yirleri varıdı (378)

(Firāvunun evi şehrin içindeydi ve onun yetmiş kat kale burcu vardı degme iki burç arasında pazarlar, ırmak ve ekin yerleri vardı)

korķu

ulularına varıdı eyitdi bugün bir söz işitdüm ve iki kişiden bir 'acab gördüm şol bu gün arşlandan degen korķudan baña ol söz korķularaķ ve katırağıdı.(379)

(Büyükerinin yanına varıp bugün bir söz duydum ve iki kişiden şaşılacak bir şey gördüm bu gün arşlandan korkusundan bana o sert sözleri söyledi)

boya-

ben dağı seni yiñi yigit eyleyem pes renk getirüp anuñ saķalın boyadı evvel saķal boyayan oldı (383)

(Ben bile seni yine yiğit olarak bileceğim dedi sonra boya getirip onun sakalını boyadı önceden sakalını boyayayan oydu)

cāzū

peygambarlar habarın bilen 'ālimler yitdiler kim Fir'avn la'ın Mūsā ve Hārūnuñ işin ve tañrı bulara virdügi nişānı ve hücceti cāzūlūğa kodı ve gendü kavmına eyitdi kim işbu iki gişi yavlaķ bilge cāzūlardur (384-5)

(Peygamberlerden haberdar olan âlimler yetiştiler ki lanetlenmiş Firavun Musa ve Harunun işini ve Tanrı bunlara verdiği alametleri ve delilleri büyücülere verdi ve kendi kavmine işte bu iki kişi kötü bilgili büyücülerdir dedi.)

melik

melik bize gişi viribidi katına kığırdı anuñıçun kim melige iki gişi gelmiş çerileri yok ve silâhları yok velâkin bir 'aşâları varımış (386)

(Hükümdar bize kişi verip gönderip huzuruna çağırıldı onun için hükümdarın huzuruna iki kişi gelmiş askeri ve silahları yok ama bir âsâları varmış.)

yılan

Mūsā eyitdi belkim siz öñdin birağun pes bir kezden iplerin 'aşâların bıraktılar şolok sā' at yılanlar oldu dereyi doldurdu birbirine binüp yürürdi pes Mūsānuñ nefisine korqu düşdi ve eyitdi va'l-lâhi işbu bularuñ elinde 'aşâyıdı ve şimdi cümle yılan oldu nitekim benim 'aşâm yılan olur. (387)

(Musa belki sizden önce bırakan kişiler sonra bir kez de iplerini ve âsâlarını bıraktılar şu saatte yılan oldular dereyi doldurdular birbirine binip yürüdüler sonra Musa'nın içini korku kapladı ve vallahi işte bunların elindeki âsâyıdı ve şimdi hepsi yılan oldu nitekim benim âsâm yılan olur.)

kaç-

Fir'avn kavımı sindi bir kezden kaçdılar ve birin birin basdılar hattâ kim ol gün içinde yigirmi biş biñ gişi basılıp ayak altında kaldı pes Fir'avn dahi korquyla kaç geldi (388)

(Firavun'un kavmi yenilip bir defa kaçtılar ve defalarca basıldılar hatta o gün içine yirmi beş bin ayaklar altında ezilip öldüler sonra Firavun dahi korkuyla kaçıp geldi)

hazîne³

Fir'avnuñ hazinedarıydı yüz yıl hazîne beklemişidi.(390)

(Firavun'un hazinedarıydı yüz yıl hazineyi beklemişti)

depele-

Fir'avn Hızbil 'avratın depeledi ve İsiye Fir'avnuñ köşki üstinde bir daracadan baka dururdi ve nice depelelügin ve nice 'azâb gördügin görürdi pes kaçan Fir'avn anı depeledi.(392)

(Firavun Hızbil'in karısını öldürdü ve Asiyeye Firavun'un köşkünün üzerideki terastan bakarken nasıl öldürüldüğünü ve nasıl acı çektiğini gördü sonra Firavun onu öldürdü.)

'azâb

Fir'avn buyurdi kim anı çarmîh eylediler andan ırılmadın 'azâb gördi tâ ölince nitekim tañrı eyitdi ve Fir'avna ve Fir'avn e zi'l-evtâ di habar virdi bize Şeybe bin Muhammed ol eyitdi habar virdi bize 'Alî bin Muhammed ol eyitdi hadîş kıldı bize Ahmed bin Naşır ol eyitdi hadîş kıldı baña Yusuf bin Bilâl Muhammed bin Merve andan Eklîbîden Ebî Şâliḥden İbnü 'Abbâsdan kim eyitdi Fir'avn -ı la'în 'avratı İsiyeyi dutdı ve 'azâb virürdi(393)

(Firavun buyurdu ki onu çarmıha gersinler ona ölünceye kadar eziyet edildi nitekim Tanrı öyle buyurdu ve Firavuna Firavne zi'el-evtadi haber verdi bize Şeybe bin Muhammed söyleyip

³ Hırılıtlı "h" sesinin işareti altında yay bulunan h şeklindedir ancak metinde belirtmek üzere işaretlenip kalınlaştırıldığında altında iki nokta olan h şekline dönüşmüştür.

bize haber verdi Ali bin Muhammed hadis aktardı bize Ahmed bin Nasır bize hadis aktardı bana Yusuf bin Bilal Muhammed bin Merve ondan Ekliden Ebi Salihden İbnü Abbas söyledi ki Firavun'un karısı Asiye lanetlenmiş ve acı çekiyor.)

ķamusı

Fir'avn ķerisinüñ üstine bıraķdı iki biñ ğişi anda depelendi ve ol işçiler kim anda işledi ķamusına ölüm irdi ve ol dūrgerler ve demürçiler kim anda işledi ķamusınuñ eli ķurudu (396)

(Firavun iki bin kişi öldürmek için orada askerlerini bıraktı o işçiler ki hepsine ölüm emri verdi ve o marangozlar ve demirciler onda işledi hepsinin eli kurudu)

su

İbnü 'Abbās eyitdi āyetüñ ilki tūfānıdı ve ol su-durur kim tañrı ta'ālā ğökden bularuñ üsdine yağdurdı Mukātil eyitdi su bularuñ egni üzere dūşdı(397)

(İbnü Abbas buyurdu ilk ayet tufandı ve o sudur ki Tanrı taala onu gökten bunların üstüne yağdırdı Mukatil su bunların sırt üzerine düşdüştü)

ķekürge

'arab dilinde ķekürgeye cerād dirler buğday bitine ķummal dirler Kelbî eyitdi cerād ol ķekürgedür (397)

(Arap dilinde çekirgeye cerad derler buğday bitine kummal derler Kelbi o cerad olan çekirgenin kanatı var kummal olan çekirgenin kanadı yok diye buyurdu.)

atlu

bir atlu Yemen ve bir atlu Şām ve bir atlu 'Irākā viribidi (401)

(Bir atlıyı Yemen'e bir atlıyı Şam'a bir atlıyı da Irak'a haber vermeleri için gönderdi)

ķeri

tañrıya senüñ ķullaruñdan ķeri dutunurvan tañrı ta'ālā ben dahı ğendü ğalkımdan ķeri dutmuşvan (402)

(Tanrı'ya senin kullarından askerim var Tanrı taala ben dahı kendi halkımdan asker tutmuşum)

ķurbağa

Mūsā eyle işledi pes aşığadan yoķarudan irākdan yaķından ün dartup biribirine ğabar idüp ķurbağa çıķdı deñiz mevc gibi yörüdi ķapusına ğirdi pes ańsuzın bularuñ evine ğirdi şoloķ sa'āt kapķaçak ve ta'am toptolu ķurbağa oldu (404)

(Musa şöyle dedi aşığıdan yukarıdan yakından uzaktan çağırıp birbirine haber verdiğinde kurbağa çıktı denizin dalgası yürüyerek kapısına ulaştı sonra ansızın bunların evine ğirdi şu saatte kap kaçak ve her yer kurbağa doldu)

şenbe

yidi ğün tamām bir şenbeden şenbeye değin durmuşiken andan şoñra yine bir ay 'āfiyet içinde oldılar. (405)

(Yedi ğün bir cumartesiden bir cumartesiyeye kadar durdular ondan sonra yine bir ay afiyet içinde oldular)

kıgır-

Mūsā örü durdı tañrıya and virüp kıgırdı kim her kim Yūsufuñ gürin yirin bulırsa baña eyitsün ve her kim bilmezise benüm ünüm anuñ ķulağına girmesün pes çeri içine girüp kıgırurdu (411)

(Musa ayağa kalkıp bağırarak yemin etti ki her kim ki Yusuf'u yerini bulursa bana söylesin ve her kim bilmezse benim adım onun kulağına gelmesin sonra askeri içine girip bağırarak bunları söyledi.)

deñiz

tañrı vahiy kıldı kim eni'zrib bi'aşāke'l-bahre ya'nî 'aşāñıla deñizi ur pes Mūsā 'aşāyıla deñizi urdı (413)

(Tanrı taala enizrib biasakel bahre diye buyurdu yani âsâ ile denize vur sonra Musa asası ile denize vurdu)

güneş

Sa'îd bin Cübeyr eyitdi Mu'āviye İbnü 'Abbās gişi viribidi sordı ol yirden kim güneş aña bir kezden artuk doķınmadı İbnü 'Abbās yazdı kim ol ol yirdür kim deñiz yarıldı ve aña güneş doķındı (413)

(Said bin Cübeyr Muaviye İbnü Abbas'ı gönderip sordu bulunduğu yerde güneş ona bir kez bile dokunmadı İbnü Abbas o deniz yarıldığı yerde güneş ona dokundu.)

dīvār

beni İsrā'îl on iki ķabileyidi on iki yoldan girdiler ve aralıķları ķatı ķağ gibi dīvār dīvār olmışıdı.(414)

(İsrailoğulları on iki kabileydi on iki yoldan girdiler ve ayrıldıklarında araları dağ gibi çok sert duvar olmuştu.)

müşebbek

ķamusı ķorķdılar ve eyitdiler bayık ķardaşlarumuz helāk oldılar dip ķayğurdılar tañrı ta'ā la vahiy kıldı ol sudan ķağlar kim müşebbek ve daraca oluñ pes su müşebbekler oldı.(414)

(Hepsi korkup kardeşlerimizin hepsi helak oldu diye bağırıldılar Tanrı taala o sular dağlar gibi yükseldi ve her yer o yükselen suyun altında kaldı diye buyurdu)

şanem

Mūsāya eyitdññüz kim biz tañrı idi vir nitekim şaneme dapıcılaruñ şanemi var (417)

(Musa şöyle buyurdu bizim Tanrımız vardır ve nitekim putperestler putlara taparlar onların putları vardır dedi)

oruç

tañrı buyurdı kim yā Mūsā otuz gün oruç dut andan ğusul ķıl ve tonuñ yu ve Tūr ķağına gel kim saña söyleyem ve ol ķitābı indürem pes Mūsā otuz gün oruç dutdı (418)

(Tanrı buyurdu ki ya Musa otuz gün oruç tut, gusül al, kıyafetlerini temizle, tur dağına gel ki sana söyleyim ve o kitabı indireyim dedi Musa otuz gün oruç tuttu.)

tecellî

imdi şol ķağ baķğıl ve ol Medyende bir ulu ķağıdı aña Zübeyr dirleridi ķaçan ķağlar bildiler kim tañrı ta'ālā bulardan bir ķağ tecellî ķılısar pes cümlesi ol tecellî ümîzine yükseldi (419-420)

(Şimdi o dağa bak ve Medyen ülkesinde bir yüce dağ vardı ona Zübeyr derlerdi ki Tanrı taala bu dağa görüldüğükten sonra herkes görmek istedi)

tar

gökler kamu saña tar ola ve yerler bu giñliğile saña tar ola ve benüm aduma yalan yire and içmegil (426)

(Bütün gökler sana dar olsun ve yerler bu genişlikle sana dar oldun ve benim adıma yalan yere yemin etme)

tanuķ

benüm adımı ululamaya ve tanuķluk virmegil gözüñile görmeyüp ve kulağıñıla işitmeyüp ve göñliñile añlamayınca kim ben tañrı kıyāmet gününde tanuķlar durursarvan (426)

(Benim adımlı yüceltmeye ve şahitlik etmek için gözün ile görmeyip ve kulağımla işitmeyip ve gönlünü almadığında Tanrı kıyamet gününde şahitlik ettiğinde sorarsan.)

nefsün

benüm katumda ulu düşmanlık ol-durur ve nekim gendü nefsün için seversin ādemilere daħı anı sevgil ve nekim gendü nefsüne yigrenürsin ādemilere daħı anı yigrenil benüm rızāmda olasın. (426)

(Benim huzurumda büyük düşmanlık o dur ki ve ne kendi nefsim için seversen insanları da o yüzden sev ve kendi nefesine öğrenirsen insanlara da onun gibi öğrensin benim isteğim budur.)

ümmet

tañrı indürdügi kitāb içinde bulduñ mı kim Mūsā tevrît içine baķdı ve eyitdi ben bir ümmet buldum kim kamu ümmetün yigregidür (428-9)

(Tanrı'nın indirdiği kitabın içinde buldun mu ki Musa Tevrat'ın içine baktı ve söyledi ben bir ümmet buldum ki bütün ümmetlerden daha iyidir.)

şadaķa

Mūsā tevrîte baķdı ve eyitdi iy rabbi ben bir kavm bulurın kim şadaķaların ve kurbānların gendüleri yir ve evvelkilerün kurbānın od yirdi meġer Mūsā kavmı kim bularuñ şadaķasın Mūsayā direridi. (429)

(Musa Tevrat'a baktı ve şöyle dedi ey Rabbim ben bir bulurum ki sadakaların ve kurbanların kendileri yer ve kendinden önceki kurbanları da ateşe verirdi meġer musa'nın kavmi ki bunların sadakasını Musa'ya verirlerdi)

dānişmen

ya Mūsā ol Muħammed ümmetidür pes cuhūdlar dānişmeni eyitdi Ka'bu'-Aħār belî şöyle kim dirsın kitāb içinde buldum andan yine Ka'b eyitdi ol tañrı ħaķķı için hîç gökden inen kitāb içinde bulduñ mı kim Mūsā tevrîti baķdı ve eyitdi ben bir ümmet buldum kim kaçan bir iş işlemek dileseler eydürler işleyevüz inşā'a'llah anı benüm ümmetüm kılğıl tañrı eyitdi ol Muħammed ümmetidür ol dānişmen eyledür (429)

(Ey Musa o Muhammedin ümmetidir sonra Yahudilerin danışmanıydı. Haberlerini böyle kabul etti. Toplanan kitabın içinde buldum yine Kab Tanrı hakkı için gökten inen kitabın içinde hiç buldun mu? Musa Tevrat'a bakıp ben bir ümmet buldum ki ne zaman bir iş görmek istediklerini söyledi inşallah onu benim ümmetim yap Tanrı şöyle dedi o danışman ümmet Muhammedin ümmetidir.)

ķuluñ

Mūsā eyitdi ya rabbi ķankı ķuluñ saña sevgülüdür tañrı eyitdi ol kim beni aña dura hiç unutmaya eyitdi ķankı ķuluñ 'ādilirekdür tañrı eyitdi ol kim haķ buyura ve hevāsına uymaya (431)

(Musa ya Rabbi hangi kulun senin sevgili kulundur tanrı o ki beni hiç unutmayandır dedi hangi kulun daha adildir hakkı söyleyen ve nefsine uymayandır.)

Sıgın-

Mūsā eyitdi yā rabbi benüm geķen ve gelesi yazuğum yarlığa ve ol yazuğı kim sen bende bilürsin sıgındum sen tañrıya nefsüm vesvesesinden ve sıgındım (431)

(Musa ya Rabbi benim geķmiş ve gelecek günahlarımdan sana sığınırım)

sücüd

bir kezden bir yañakları üzere sücüd kıldılar kim ol tağa üstümüze düşe mi diyü baķalar pes ol cuhūdlar içinde sünnet ķaldı kim sücüdü yüzlerinüñ yarsı üzere kıllurlar. (432)

(Bir kez olsun alnını secdeye koyduysa ki o dağ üstümüze düşecek diye bakacaklar sonra o Yahudiler içinde sünneti ihya ettiler ki yüzlerinin yarısı secdedeydi)

sıgır

kim sıgıra daparlarıdı ve anuñ göñline ol sıgır sevgüsü tolmuşıdı. (434-5)

(Bir halktandı ki sıgıra tapardı ve onun içine sıgır sevgisi dolmuştu)

bezek

Hārūn şandı kim ol bezekdendür eyitdi biraķ pes Sāmırî ol toprağı ol çukurdağı bezek üstine bıraķdı (435-6)

(Harun o süslü şeylerden sanıp bırak dedi sonra samiri o toprağı o çukurdaki süsün üzerine attı)

dap-

benî İsrā'îl dağı Mūsā gelince ivdi azğunları ol bızağuya dapdı Ḥasan-ı Başrî eyitdi ol benî İsrā'îl dapduğı bızağunuñ adı Behmüt idi (437)

(İsrailoğulları da Musa gelince hızlı br şekilde azgın olan buzağılara taptılar Hasan Basri şöyle dedi İsrailoğulları'nın taptığı buzağının adı Behmut'tur)

savaş-

bularuñıla savaşasımı pes Hārūn eyitdi iy anam oğı benüm saçum saķalum dutma kim ben andan ķorķdum ve bularuñıla iki bölük olup savaşmadum. (439)

(Ben bunlarla savaşıyım sonra Harun şöyle dedi. Ey anamın oğı benim saçımı ve sakalımı tutma ki ben ondan korktum ve bunlara cephe alıp savaşmadım)

şefkat

Mūsānuñ şefkatı deprensün didügi olurıdı anuñ için kim ananuñ şefkatı çok durur. (440)

(Musa çok şefkatli olduğundan her istediğı oldu onun için ki annesinin şefkati çoktur.)

tevbe

Mūsā eyitdi iy ķavm siz nefsünüze zulum eyledüñüz bızağuya dapmağunuzıla bular eyitdi nite ķılalum ve çāre ne-durur Mūsā eyitdi tevbe ķıluñ tañrıya dönüñ eyitdi tevbe nite ķılalum (440)

(Musa kavmine şöyle seslendi siz buzağıya tapmakla nefsinize zulüm ediyorsunuz bunun çaresi tövbe edip Tanrıya dönmektedir)

koça

Mūsā yitmiş gişi ürdi tañrı buyurduğunlayın ve tañrı kocalara buyurmuşıdı pes altmış koca ürüندی bulundi. (442)

(Musa yetmiş kişi seçti Tanrı buyurduğuyla ve Tanrı yaşlılara buyurmuştu sonra seçilmiş altmış yaşlı hazır bulundu)

münāfık

benî İsrā'îl içinde tevrîti andan yig okur yogudı velâkin tañrınıñ düşmanı idi münāfık olmuşıdı nitekim Sāmîrî münāfıkıdı (444-5)

(İsrailoğulları içinde Tevratı ondan iyi okuyan yoktu lakin Tanrının düşmanıydı ve iki yüzlüydü Samiri de iki yüzlüydü)

dil

Ķārūn her kaçarcu gitse hazîneler dilin bile getürdürdi ve diller demürdendi (445-6)

(Karun ne zaman gitse anahtarıyla giderdi ve anahtarlar demirdendi)

kîmiyâ

aña ne sebebile dirgendi eyitmişlerdür kim anuñ katında kîmiyâ 'ilmi varıdı Sa'îd ibni Müseyyeb eyitdi Mūsā as kîmiyâ bilüridi (446)

(Ona ne sebeple direndi dediklerinde onun huzurunda kimya ilmi vardı Said İbnü Müseyyeb Musa as kimya bilirdi dedi)

îbâdet

Ķārūn bir tağda kırk yıl îbâdet kılmakda kamu benî İsrā'îl gâlibi pes iblîs Ķārūna şeytâ nların viribidi azdurımadılar eyle olsa iblîs gendü Ķārūna geldi girürüp anuñıla îbâdet kıldı (446)

(Karun bir dağda kırk yıl ibadet ettiğinde bütün İsrailoğulları'nın içinde en üstün oldu sonra şeytan Karun'a şeytanların hepsini başına gönderdi ama yoldan çıkaramadılar öyleyse şeytan kendisi gelip Karun'la ibadet etti)

ķurbān

Mūsā benî İsrā'îl deñizi yarı virüp buları geçürdi ķurbān re'îsliğin ve ķurbān evin Hārūna virmişıdı (449)

(Musa İsrailoğulları'nı denizi yarıp geçirdi Harun'a hem kurban başlığını hemde evini vermişti)

zinā

benî İsrā'îl kim uğurlık kılırsa elin kesevüz kim biregü yalan yire zinā yaparsa seksen ağaç vuravuz kim zinā kılırsa ve anuñ 'avrati olmazısa yüz ağaç uravuz (451)

(İsrailoğulları kim hırsızlık yaparsa onun elini keseriz ki bunun yanında yalan yere zina yaparsa seksen sopa vururuz karısı olmayıpta zina yaparsa yüz sopa vururuz)

ķatında

İbnü 'Abbās ķatında otururdum ve anuñ ķatında kitāb ehlinden bir bölük kavm varıdı. (454)

(İbnü Abbas'ın huzurunda otururdum ve onun huzurunda ilim ehli bir grup insan vardı)

ķavm

İbnü 'Abbās katında otururdum ve anuñ katında kitāb ehlinden bir bölük ķavm varıdı ol ķavmuñ bir nicesi eyitdi. (454)

(İbnü abbas huzurunda otururdum ve onun huzurunda ilim ehli bir grup insan vardı o insanlardan bi kısmı konuştu)

ālimıraq

Beni İsrā' il Mūsası tañrıdan diledi ve eyitdi yā rabbi eger ķullaruñda benden ālimıraq varıdı beni aña ķulağuzlağıl pes tañrı eyitdi ķullarum içinde senden ālimiregi vardur (454)

(İsrailoğulları Musa Tanrı'dan ya Rabbi kullarının içinde benden daha bilgisi varsa beni onlarla görüştürüp kılavuzum olsunlar Tanrı benim senden daha bilgili bir kulum vardır dedi)

balık

Ubey bin Ka'b rivāyet kıldı tañrı resūlından sav kim su balık yolına delindi pes bir daraca oldı kim hıç yapılmaz pes Mūsā soyınca girdi gördi kim Hızır anda İbnü 'Abbās eyitdi balık kanda izini deñize girince balçık üzere ķomışıdı (456)

(Ubey bin Kab şöyle dedi Tanrı resulü (sav) ki su balığın gittiği yönde açıldı bir derece de yükseldi ki normalde böyle bir olay olmaz sonra Musa soyununca girip gördü ki Hızır onda İbni Abbas şöyle dedi balık nerede denize girince balçık üzerine koymuştu)

atası

mu'allim sanurıdı kim atası menzilindedür ve atası sanurıdı (458-9)

(öğretmen sanırdı ki babası onun yolundadır ve babası onun huzurunda sanıyordu)

āhiret

tañrı senden dünyā ve āhiret şerrin döndürsün eger benüm sırrum açarsañ tañrı saña dünyā da ve āhiretde āzā b kılsun (459)

(Tanrı senden dünyada ve ahirette seni şerrinden korusun eğer benim sırrımı açığa çıkarırsan Tanrı sana dünyada ve ahirette azap versin)

'ayāl

Hızır eyitdi ol benüm elimde degüldür tañrı elindedür kim dilerise 'ayāl virür andan Hızruñ 'avratın kığırđı ve ol daħı cevāb Hızırlayın virdi pes bir zamān atası küydi andan Hızra eyitdi dilerven kim işbu 'avratuñı boşayasın kim saña doğurıcı 'avrat alı virem ola kim tañrı andan 'ayāl rüzî kıla Hızır ol işi kerāhiyyet gördi (460)

(Hızır şöyle dedi o benim elimde değildir Tanrı'nın elindedir o dilerse çocuk verir ondan Hızır'ın karısını çağırđı ve Hızır'a verdiği cevaba benzeyen bir cevap verdi o zaman babası bekledi ondan Hızır'a şöyle dedi ki eğer istersen bu kadını boşa sana çocuk verebilecek bir kadın alalım Tanrı ona da çocuk verse Hızır onda kötülük gördü)

sırrın

avrat kim Hızruñ sırrın beklemişıdi anda-durur ve odın dirüp gelüyörür ve bir odun elinden düşdi pes eyitdi bi-smi'l-lāhi ol er işitdi eyitdi sen kimsin eyitdi ben Hızruñ evvelki 'avratı-van kim sırrın bekledüm (462)

(Kadın ki Hızır'ın sırrının ne olduğunu öğrenmek için bekliyordu ve odun elinden düşti sonra "bismillahi" o kişi duydu sen kimsin dedi ben Hızırın önceki karısıym sırrının ne olduğunu öğrenmek için bekliyorum)

oğlan

Fir'avn 'avrata eyitdi dînüñden dönesin yoksa seni ve oğlanlaruñı pes ol işbu kazana kaynadam 'avrat dînüñden dönmeğe rāzî olmadı pes ulu oğlanı bırağdılar (462)

(Firavun karısına şöyle dedi inandığın dinden dön yoksa seni çocuklarına birlikte işte bu kazanda kaynatayım kadın dininden dönmek istemedi sonra büyük oğlunu bıraktılar)

yıyı

peygāmbar mi'rāca ağıdı ve ol yıyı kim buldı bularuñ yıyısıdı (463)

(Peygamber Miraca yükseldi ve o kötü koku bunların kokusuydu)

da'vî

Ürdün ehlinden bir kavm ol kuyu yirin İbrāhîmden da'vî kıldılar pes İbrāhîm buları ol da'vîcün Zü'l-Ķarneyne iletdi. (463-4)

(Ürdün halkından bir kavim o kuyu yeri için İbrahimden davacı oldular sonra İbrahim bunları o dava için Zülkarneyne iletti)

gemi

Ubey bin Ka'b eyitdi tañrı resûlından sav kim ol iki deñiz kıyına düşüp gitdiler pes gemiye şataşdılar gemiye binelüm diyü ol kavma söylediler (468)

(Ubey bin Kab şöyle dedi Tanrı resulü sav ki o iki denizin kıyısına gitmek için yola koyuldular sonra gemiye rastladılar halkına gemiye binelim dedi)

konuk

ol köye irdiler ve anuñ ehlinden ta'ām dilediler ve konuk olmak istediler ol kavm buları konuk idinmeğe rāzî olmadılar (470)

(O köye ulaştılar ve onun halkından yemek istediler ve konuk olmak istediler o kavim bunları konuk olarak ağırlamak istemedi)

miskîn

İbnü 'abbāsa eyitdüm şol āyet ma'nisiden kim ol gemi yoksullar ve miskînleriñidi didi eyitdüm nite miskînler olur kim gemi biñ altuna degürdi(472)

(İbni Abbas'a şöyle dedim şu ayetin manasından ki o gemi yoksular ve miskinler içindi dedi o miskinler olur ki gemi bir altına değiştirildi)

köşk

Cebābî eyitdi anuñ adı Hedded bin Nededidi ve eyitmişlerdür kim bu meligüñ üç yüz altmış köşki varıdı değme köşkte bir 'avratı varıdı. (473)

(Cebabi akatardı onu adı Hedded bin Nedediydi ve bu hükümdarın üç yüz altmış köşkü vardır diye buyurmuşlardır)

kaza

tañrınuñ emrine ve kazasına rāzî oldılar kim tañrınuñ kazası ve hükmi bir işde kim kul anı kerāhiyyet görür (474)

(Tanrı'nın emrine ve kazasına razı oldular ki Tanrı'nın kazası ve hükmü bir işte ki kul onu yasak olarak bilir)

sakla-

ol iki oğlanuñ atası anası şāliħidi pes ol iki oğlan saklandı ve ol māl bularuñ için saklandı. (474)

(O iki oğlanın babası ve annesi iyi kişilerdi iki oğlan saklandı ve o hayvan bunların için saklandı)

şâlih

atalar şâlihliğinden ötürü ve ammâ bularuñ doğduq ataları şâlihliği zikir olunmadı (475)

(Babalar iyiliklerinden dolayı ama bunlar doğduğunda babalarının iyiliği hiç anılmadı)

ötrü

ol kaçan oğlını görse eydürdi iy oğlum senden ötrü namâzumı ötrürven ol ümîz kim sen mahfûz olasın (475)

(O ne zaman oğlunu görse şöyle der ey oğlum senden dolayı namazımdan dolayı senin korunmanı ümit ederim)

renc

tañrı ol rencüñi giderdi pes indüm uş saña geldüm ve ol rencüm dahı gitdi (477)

(Tanrı o hastalıkları giderdi sonra işte inip sana geldim o hastalıklarda gitti)

bâzâr

Hızır benî İsrâ'îl bâzârlarından bir bâzâr içinde yürüdi (478-9)

(Hızır İsrailoğulları'nın pazarlarından bir pazarın içinde yürüdü)

meşakkat

Hızır eyitdi belî inşâ'a'l-lâh amâ baña bir iş buyurgıl ol eyitdi baña hoş gelmez ki saña meşakkat eyleyem Hızır eyitdi ol bana meşakkat degül. (479)

(Hızır evet inşallah ama bana bir iş buyur o bana güzel gelmedi ki sana zorluk çıkarayım Hızır o bana zor değildir dedi)

ķabile

benî İsrâ 'îlüñ bir mescidi varıdı on iki kapulu degme kapu bir kabîlenüñidi pes bir kabîle kapusunda ol ölü bulundı. (481)

(İsrail'in bir mescidi vardı on iki kapılı her bir kapı bir kabilenindi sonra bir kabile kapısının önünde ölü bulundu)

incü

benî İsrâ 'îl içinde bir er atasına eylük kılıcıydı anuñ eylügeni şuña irmişidi kim bir gişi aña incü getürdi şatdı elli biñ akçaya ve ol incü aşşılardı (482)

(İsrailoğulları'ndan bir kişi babasına iyilik ederdi onun iyiliği için şunları yapmıştı bir kişi ona inci getirip elli bin akçeye sattı ve o inci çok faydalıydı)

görk

Mūsâ eyitdi tañrı eydür kim ol bir şaru sığırdur kim anuñ rengi bakıcıları şâd kılar görkinden ve şafâliğinden anuñ için kim göz kaçan görklü nesneye baksa şâd olur . (486)

(Musa şöyle dedi Tanrı buyurdu ki o sarı bir sığırdır onun rengi bakıcılarını mutlu eder güzelliğinden, saflığından onun için ki gözü ne zaman güzel nesneye baksa mutlu olur)

şukka

ol mescide şukka ve serâperde kıla ol şukkanuñ yüzi aşdarı ķurbân derisinden ola ve ol kenefler kim anuñıla şukkayı çekerler (487)

(O meşid için çadır ve örtü çekmek için çadırın yüzünün astarı kurban derisinden olsun o iplerle o çadırları çekerler)

honça

her honçanuñ giñligi dört arşun ola dört arşun içinde ve her bir honçanuñ gümüştenden dört ayağı ola. (488)

(Tepsinin genişliği dört arşın içinde her bir tepsinin gümüşten dört ayağı olsun)

buyruk

Bel'am eyitdi imdi şabr eyleñ tã kim tañrımdan buyruk var mı göreyin ve tañrıdan buyruk olmayınca nesne üzere duã kılmazdı (493)

(Belam şöyle dedi sabret Tanrı'dan emir var mı bakayım Tanrıdan emir olmadığında nesne üzerine dua olmazdı)

harbe

demürden bir harbesi varıdı eline aldı gelüp Zamrã bin Şalum kubbesine girdi ve ol ikisi bile yatmışıdı pes ikisi bile urup harbesine dizdi (495-6)

(Demirden bir mızrağı vardı eline alıp geldiğinde Zamra bin Şalum kubbesine girdi ve o ikisi de yatmışlardı sonra ikisi birlikte vurup mızrağına dizdi)

üzüm

Müsãdın yaña döndiler bularuñ üzümünden bir dãne üzüm kim bir er yükidi bile götürdiler. (502)

(Musadan tarafa döndüler bunların üzümünden bir tane üzüm ki bir erkek tarafından götürdüler)

göç

her gün gitmek kaçına kim Mısıra varalar göçerleridi ve dürişürleridi kaçan irte olsa bayağı göçdükleri yirde bulınurlardı. (505)

(Hergün gitmek amacıyla Mısır'a göç ettiler ve çabaladılar her zaman göçtükleri yerde ertesi güne kadar dururlardı)

bulut

Müsã ya eyitdiler bizi helak kıldıñ ve îmãratlardan çıkarup uş yazıya getürdün kim gölge ve örtü yok pes tañrı ta'ãla bularuñ üzere bir aķ yufķa bulut viribidi yağmur buldı degüldi (506)

(Musa'ya bizi helak ettin evlerimizden çıkarıp işte bu ovaya getirdin gölge ve çadır yok sonra Tanrı bunların üzerine beyaz bir bulut verdi yağmur bulutu değildi)

don

Ebũ Hüreyre tañrı resülından sav kim eyitdi benĩ İsrã'ıl donların yalıncaķla yurlardı birbirinüñ ävretine baķarlarıdı ve Müsã bularuñıla donın yumazıdı (509)

(Ebu Hüreyre Tanrı resulünden (sav) aktardı İsrailoğulları kıyafetlerini çıplakken yıkarlardı. Birbirlerinin haram olan yerlerine baķarlardı Musa bunlarla birlikte kıyafetlerini yıkamazdı)

ağaç

Müsã Hãrũnı alup ol tağdın yaña gitdi pes varup bir ağaca uğradılar kim anuñ gibi ağaç hergiz görmüş. (511)

(Mūsā Hārūn'u alıp o dağın yanına gitti sonra bir ağaca uğradılar ki onun gibi ağaç hiç görmediler)

ev

Mūsā Hārūnı alup ol tağdın yaña gitdi pes varup bir ağaca uğradılar kim anuñ gibi ağaç hergiz görmüş degülleridi ve anuñ ortasında bir ev yapılmış ve ol ev içinde bir taht üzere döşekler görklü yuyılar üolmuş (511)

(Musa Harun'u alıp o dağın yanına gitti sonra bir ağaca uğradılar ki onun gibi ağaç hiç görmediler ve onun ortasına bir ev yapılmış ve o ev içinde bir taht üzerinde döşekler güzel kokular dolmuştu)

mağāra

Tîh içinde mağāralardan bir mağāraya vardılar (511)

(Tih içindeki mağaralardan brine girdiler)

gūr

Mūsā buları alup Hārūn gūrı üzere vardı kığırdı kim yā Hārūn pes gūrından çıktı. (512)

(Musa bunları alıp Harun'un mezarının başına varıp çağırdı ya Harun sonra mezarından çıktı)

4.1.2.Aynı Kökten Türeyen Sözcüklerin Kullanımı

Aynı kökten türemiş ad ve eylemlerin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Em-/emzür-

İsiye yöredeki 'avratları kığırup aña sūdlerin 'arz eyleridi kim dāyalıķ için ihtiyar kıla pes her 'avrat kim anı alup emzürmege kaçd eyleridi Mūsā kabūl kılmazıdı hattā kim Fir'avn 'avratı anı sūd almaduğından ötrü esirgedi ve öle diyü kayurdi ve buyurdi kim anı bāzara çıkarup çok dirñek içinde koyup 'avratlar sūd virsün didi Mūsā hiç bir 'avratı emmedi (355)

(Asiye o civardaki kadınları çağırıp süt anneleri çağırıp bakıcılık için seçmek istedi ama Musa bu süt annelerinden hiçbirini emmeyi kabul etmedi. Firavun'un karısı onu süt içmediği için korudu ve ölecek diye kayırdı ve onu pazara çıkarıp topluluğun içine bırakın kadınlar süt versin dedi Musa hiçbirini emmedi)

çaķ-/çaķmak

kış dūni vaķtın sovuķ ve karañu olmışıdı gök gürlep yıldırım şakıp yağmur yağardı pes 'avratın dahi oğlan ağrısı dutdı Mūsā çaķmağın çaķdı (371-2)

(Kış gecesi hava soğuktı ve karanlık olmuştu, gök gürleyip şimşek çakıyordu yağmur yağıyordu sonra karısını dahi oğlan acısı tutmuştu Musa çakmağını çaktı)

ķapu/ ķapucı

Fir'avn ķorķdı ve eyitdi işbu vaķtın ķapu uran kimdür ķapucılar varup söyledi (379-80)

(Firavun korktu ve şöyle dedi işte bu vakitte kapıyı vuran kimdir kapıcılar bakıp söyledi)

İş/işle-

Mūsā eyitdi gerçeksın ben ol iş işledüm öldürmege ķasum yoğıdı benden haķā oldı.(381)

(Musa şöyle dedi gerçekten ben o işi yaptım öldürmeye teşebbüs etmedim benden yanlış yaptı)

Sevgü/sevgülü

Muhammed sevgüsü üzere olasın Mūsā eyitdi yā rabbi Muhammed nedür tañrı eyitdi ol Ahmeddür kim anuñ adını arşum üstinde şābit kıldum yir gök yaratmağdan öñ bin yıl öñ ve ol benim peygāmbarum ve şafımdür ve halkumdan gendüzüm için ürdüğümdür ve ol baña kamu halkumdan ve kamu ferishtelerümden sevgülüdür. (427)

(Muhammed sevgisi onun üzerine olsun Musa ya Rabbi Muhammed nedir Tanrı şöyle dedi o Ahmettir ki onun adını arşın üzerine yazdım yer ve gök yaratılmadan bin yıl önce o benim peygamberimdi. Halkın içinden seçtiğimdir o bana bütün yarattıklarım ve meleklerimden daha bağlıdır)

Dara-/darağ/darağcı

yā cebra' il işbu ne görklü yıyudur eyitdi bu Fir'avn kızının darağcısı ve anuñ oglancuqlarıdur kim bir gün Fir'avn kızınıñ başın darariken darağ elinden düşdi (391)

(Ya Cebrail bu ne güzel kokudur dedi. Firavun'un kızının saçını tarayan kişi ve onun evlatlarıdır ki bir gün Firavun kızının saçını tararken tarak elinden düştü)

Ağla-/ağlat-

Reşid bin Sa'îd bin 'Abdu'r-raḥman atasından kim Ka'bül-Aḥbār gördi kim bir cuhūdlar dānişmeni yavlağ ağlar pes ey tdi seni ne ağlatdı. (428)

(Reşid bin Said bin Abdurrahmana babasından haber geldi Yahudilerin danışmanı çok ağlar sonra seni de ağlattı.)

ķazan-/ķazanç

Benî İsrā' illüye meşakḫat-durur Ķārūn eyitdi ne kılmak gerek iblīs eyitdi cumā gün ķazanç eyleyelüm ayruğ günlerde ibādet kılalum pes eyle kıldılar andan iblīs eyitdi aylak işbuña rāzî olalum Ķārūna eyitdi ne rāy virürsin iblīs eyitdi bir gün ķazanalum biz daḫı yiyelim. (447)

(İsrailoğullarına bu zordur Karun ne yapmak gerek dedi iblis Cuma günü kazanç sağlayalım diğer günler ibadet edelim dedi sonra öyle yaptılar iblis bu ücretsiz işe razı olalım Karun'a böyle dedi sen ne düşünüyorsun iblis bir gün kazanıp biz de yiyelim)

Öğren-/öğred-

Mūsā Hızıra eyitdi uyayım saña şunuñ üzere kim sen öğrendüğün 'ilimden baña öğredesin (467)

(Musa Hızır'a sana tâbi olayım sen de bana öğrendiğin şeyleri öğret)

Nite/nitelik

sen bilmediğün neseneğe nite katlanubilesin Mūsā eyitdi inşā'a'l-lāhu beni şaburlu er bulasın ve senün işünde saña 'āsî olamayam Hızır eyitdi eger baña uyarsañ benden eyü yavuz nesne kim göresin sormağıl tā ben anı saña eyitmeyince ve niteliğin beyān kılmayınca pes böyle dişüp gittiler. (467)

(Sen bilmediğin nesneye nasıl katlanabilirsin Musa beni sabırlı bir kişi bulsun ve senin işinde sana âsi olmayayım Hızır bana uyarsan benden daha iyi bir kişi göreceksin sakın sorma tâ ki ben onu sana anlatıncaya kadar sonra birlikte gittiler)

ayruğ/ ayrılmağ

'Alî bin Ebî Tālibden yā andan ayruğdan rivāyet kılındı kim kaçan Mūsā Hızırdan ayrılmağ diledi. (478)

(Ali bin Ebu Talip ondan başka rivayetlerde bulundu ne zaman Hızır'dan ayrılmak istedi)

Dile-/ dilenci

haber vireyin saña kim ben Hızırvan bir dilenci tañırım yüzünçün benden şadağa diledi (480)

(Sana haber vereyim ben Hızırım Tanrı dilenci olarak benden sadaka istedi)

Ört-/örtü

anı yidi kat örtüyile örteler (488)

(Onu yedi kat örtüyle örtünler)

Su/susa-

Tih içinde susadılar pes Mūsāya eyitdiler içesi su bize kandan ola Mūsā bularuñ için tañrıdan su diledi. (508)

(Tih içinde susadılar sonra Musa'ya şöyle dediler su içeri bize kandan olsun Musa bunların için Tanrı'dan su istedi)

Öl-/öldür-

Mūsāya eyitdiler Hārūn kanı eyitdi öldi eyitdiler yalansın velākin sen anı öldürdüñ biz anı severdük. (512)

(Musa'ya Harun öldü dediler yalan söylediler ama onu sen öldürdün biz onu severdik)

4.1.3.Karşıt Anlamlı Sözcüklerin Kullanımı

Metin içinde karşıt anlamlı sözcüklerin kullanımıyla da sıkça karşılaşılmaktadır. Karşıt anlamlı sözcüklerin kullanımıyla, kimi zaman, birbirini izleyen iki durumun kendi içinde kurduğu bütünlüğe dayalı metin dışı değerler, metin çözücüye doğrudan aktarılmaktadır.(Uzun,1995:80)

ķarañu/ aydıñ

ķaçan Mūsā dünin yazıya girse ve ay ķarañu olsa anuñ ol iki budağı iki meş'ale gibi göz irim yir aydıñ virürdi (369)

(Ne zaman Musa geceleyin ovaya gitse ve ay karanlığı olsa onun o iki dalı iki meşale gibi yer gözüne aydınlık verirdi)

şol/sağ

Şuāyb 'as Mūsā ya kızın virdi ve koyunun dağı ismarladı eyitdi işbu koyunları alup gitgil kaçan yol ayırđına irse şoldın yaña sürgil sağdın yaña sürmegil (369-70)

(Şuayb as Musa'ya kızını verip koyununu ona ismarlayıp şöyle dedi işte bu koyunları alıp git ne zaman yol ayırımına gelirsene sol tarafa sür sağ tarafa sürme)

Bay/yoksul

ben andan ve ayruķ halkdan bayvan münezzehven baylık bana lāyıkdur kim ben bayı ve yoksulı yaradavan (376)

(Ben ondan ve başka insanlardan zenginlikten münezzehim zenginlik bana layıktır ki ben zenginliği ve yoksulluğu yaradım)

Az/çok

ol kamu yılanları bir bir yudarđı hattā kim derede azdan çokdan hiç yılan gözükmez oldı. (388)

(O bütün yılanları bir bir yutardı hatta o derede az ya da çok hiç yılan gözükmezdi)

Müzd⁴/ yazuk

Mūsā tevrīte baqđı pes eyitdi bir ümmet buldum kim kaçan bulardan biregü bir müzd işlemege eylese işleyümeşe aña bir müzd yazılır eger işlerise on müzd yazılır tā yidi yüze değın kaçan bir yazuğa kaşd eylese ve işlemese aña yazuk yazılmaz. (430)

(Musa Tevrat'a baktı sonra bir ümmet buldum ne zaman bunlarla birlikte bir sevap kazanmaya çalışsa ama işlemese sevap yazılır eğer işlerse ona sevap yazılır ta yedi yüze kadar ne zaman bir günah yapmaya çalışsa ama yapmasa ona günah yazılmaz)

yigrek 'amel/ yavuz 'amel

yā rabbi kañkı kuluñ yigrek 'amellüdü tañrı eyitdi ol kim dili yalan söylemeye ve gönli kin dutmaya ve ferce zinā kılmaya görklü ħulku mü'min ola eyitdi yā rabbi kañkı kuluñ yavuz 'amellürakdur eyitdi. (431)

(Ya Rabbi hangi kulun en iyi amellidir Tanrı şöyle dedi o ki dili yalan söylemesin, gönlü kin tutmasın, zina yapmayı güzel yaratılmışlı mümin olsun dedi ya Rabbi hangi kulun kötü amellidir dedi)

uçmak/ tamu

Mūsā uçmak ehli Fir'avn tamu ehli (434)

(Musa cennet halkından Firavun ise cehennem halkındadır)

tañrınıñ düşmanı/müsülmānlık

aña Sāmire dirleridi velākin münāfık ve tañrınıñ düşmanıydı Saīd bin Bace eyitdi ol Kirmān ehlinden bir er idi bulardan ğayrı ulular eyitdiler ol bir kuyumcı erdi yā çeri ehlinden İbnü 'Abbas eyitdi anun adı Mūsā bin Zāfer idi münāfıkdı velākin müsülmānlığın āşikāre kılmışdı. (434)

(Ona Samire derlerdi ama Tanrıya inanmaz ve Tanrıya düşmandı Said bin Bace şöyle dedi o Kirman halkından bir kişiydi bunlardan başka büyüklerdi. O bir kuyumcuymuş asker halkından onun adı Musa bin Zaferdi ve münafıktı ama müslümanlığı açıkça yaşardı)

şark/ğarb

bir mağāra içinde yatan Mūsā tahtalarınıñ pāreleridür şarkdan ve ğarbdan hiç bulut anuñ üstüne gelmez illā kim anuñ üstüne arıdıcı birağur. (439)

(Bir mağara içinde yatan Musanın tahtalarının parçalarıdır batıdan ve doğudan hiçbir bulut onun üstüne gelmez illa ki onun üstüne temizleyici bırakır)

geçmiş /gelesi

tañrı resülindan sav Ubey bin Ka'b ħadīs içinde kim Mūsā bin 'İmrān anı istemeğe ve andan ilim öğrenmege buyrulduğı ğişi Hızırdu ve tañrı resülü geçmiş ve gelesi işe cümle ħalkun bilgeregidür. (464)

(Tanrı'nın elçisi (sav) Ubey bin Kab şöyle buyurdu Musa bin İmran onu istemeye ve ondan ilim öğrenmek istediği kişi hızırdır ve tanrının elçisi geçmiş ve gelecek işlerin bilgilerini ona vermiştir)

şat/ al

anası eyitdi sen yoqsulsın māluñ yoğ gündüzün odun dartup dünin namāz kılmak saña ağırdur varğıl işbu sığırı şatğıl bahasın alğıl yiğit eyitdi neçeye şatayın eyitdi. (485)

⁴ "müzd" kelimesinin asıl anlamı gelir, maaş, kira ücreti demektir ama burada yer aldığı anlamı "sevaptır"

(Anası sen yoksulsun malın mülkün yok gündüzün odun taşımakla gecen namaz kılmakla geçer bu sana ağır gelir var git işte bu sığırı sat parasını al yiğit nasıl satayım dedi)

Gök/yir

Muḳātil eyitdi ol Eyleyā ve Beytu'l-Muḳaddisdür 'Abdu'l-lāh bin 'Ömer eyitdi Ka'be ḫaremi şol yir kadar nice tā göklar üstine ve yirler dibine deĝin ḫürmetlüdür. (490)

(Mukatil şöyle dedi Beytül Mukaddestir. Abdullah bin Ömer şöyle dedi Kabe'nin haremi şu yer kadar nasıl ta göklerden ve yerlerin dibine kadar saygılıdır)

4.1.4.Yakın Anlamlı Sözcüklerin Bir Arada Kullanılması

Anlam açısından birbirinin yerine geçebilecek kadar yakın anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılması sonucunda oluşmuştur.

fazl / ni'met / naşîb

benüm fazlumdan ve ni'metlerümden naşîblerin tamām alalar ve bilgil kim dünyā içinde zāhidlikden gönli bezek yoḫdur dostlarumuñ ve eyülerüñ bezegi oldur eyitmişlerdür. (376)

(Benim faziletimden, nimetlerimden, ve verdiğim kısmeterimden tamamını alsınlar ve bil ki dünya içinde zahidlikten gönü süslü başka bir şey yoktur ve iyilerin süsleri odur demiştir)

Altun/ gümüş

Fir'avn kavmı ḫamusın nekim altun ve gümüş ayı varıdı benî İsrā 'il kavmına 'āriyete virdiler bu işden tañrınıñ dileĝi oldı kim Mūsāya ve anuñ kavmına düşmanı mālın savaş kılmadın ve at segirtmedi ĝanımet kıla gendü luûfindan ve fazlından pes ḫamu māl ve dürlü cevher Mūsā kavmı eline girdi (408)

(Firavun halkının tamamı altını ve gümüşü vardı İsrailoğulları kavmine ödünç verdiler bu işten Tanrının dileği oldu Musa'ya ve onun kavmine düşmanı mal için savaştırmadın ve at koşturmadı ganimeti kendi isteğinden ve faziletinden sonra bütün mal ve türlü mücevherleri Musa'nın kavminin eline geçti)

ṭāzî/ ak kısrak

Mūsā mekri ola helāk olavuz Fir'avn boyun virmede pes ṭāziye binüp depindi kim gire ṭāzî girmede cebra'îl bir ak kısrak binüp geldi (415)

(Musa hile yapsa helak oluruz Firavun boyun vermedi sonra ata binip tepindi ki geri at girmede Cebrail bir ak ata binip geldi)

ni'met / rızık

ādemilere ben gendü fazlumdan virdüĝüm ni'meti ve rızkı günilemege kim ḫasūd ĝişi benüm ni'metümüñ düşmanıdır (426)

(İnsanlara ben kendi faziletimden verdiğim nimetleri ve rızkı kıskanmaya ki hased kişi benim nimetimin düşmanıdır)

peşîmān bilüp istiĝfār getir-/ tevbe kıl-

benî İsrā'îl bildi kim bızaĝuya dapmaḫlıĝıla azdılar peşîmān bilüp istiĝfār getürdier nitekim tañrı eyitdi ve lemmā sukıta fî eydihim ve raev ennehum kad zallü ḫālū le'in lem yerḫamnā rabbunā ve yagfirlenā lenekūnenne mine'l ḫāşirine pes Mūsā eyitdi iy kavm siz nesüñüze ôulum eyledüñüz bızaĝuya dapmaĝuñuzıla bular eyitdi nite kılalum ve çäre ne-durur Mūsā eyitdi tevbe kılun (440)

(İsrailoğulları ki buzaĝıya tapmakla sapkınlığa uğradılar pişman olup istiğfar ettiler nitekim Tanrı ve lemma sukita fî eydihim ve raev ennehum kad zallu kalu lein lem yerhamna rabbuna ve

yagfirlena lenekunenne minel haşirine diye buyurdu sonra musa ey halkım siz kendinize zulm ettiniz buzağıya tapmakla bunlar şöyle dedi ne yapalım Musa tevbe edin dedi)

mü'mine/ şâliha

tañrı ta'âlâ ol ikiye anuñ bedelin bir kız rüzi kıldı mü'mine şâliha Yunus bin Mata ulaşdı. (473)

(Tanrı taala o ikiye onun bedelini bir kıza nasib etti mümine ve salihâ Yunus bin Mata ulaştı)

metâ' / nesne

size bir mekir ve fitne başaru vireyin variñ görklü 'avratları bizeñ ve bulara metâ' nesne virüñ (495)

(Size bir hile ve fitne çıkarayım gidip güzel kadınları bize ve bunlara nesne olarak verin)

4.1.5.Aynı Anlama Gelen Sözcüklerin Bir Arada Kullanılması

Aynı dil içerisinde ya da farklı dillerde de aynı anlama gelen sözcükler bir arada kullanılabilir.

Söyle-/ eyt-

tañrı ta'âlâ Mūsā ya ol keret yüz biñ dañı on dört biñ kelecı söyledi degme bir kelecide eydürdi yā Mūsā katelte nefsen bigayri haqqin ya'nî yā Mūsā haqsuz yire adem öldürdüñ rivāyet kıldı. (376)

(Tanrı taala Musaya yüz bin defa dahi on dört bin sözü söyledi bir sözünde şöyle dedi ya Musa katelte nefsen bigayri hakkin yani haksız yere adam öldürdün buyurdu)

Muştıla-/ habar vir-

tañrı ta'âlâ Hārūna vahy kıldı qarındaşı Mūsā ya geldügin muştıladı ve habar virdi kim seni aña vezîr kıldum (377)

(Tanrı taala Haruna vahiy indi kardeşi Musaya geldiğinin müjdesini haber verdi seni ona vezir yaptım)

Azu/ diş

ayaqlarıyla katı kayaları sırdı ve evlere ve dıvârlara nefesiyile od saçardı ve iki gözinden od yanardı ve burın deliginden semüm çıkarıdı ve yilisinüñ degme kılı bir süñü kadarıydı ve ağızınıñ giñliğı oniki arşınıdı ve anuñ azuları ve dişleri çıkarıdı. (388)

(Ayaklarıyla sert kayaları parçaladı ve evlere , duvarlara nefesiyle ateş saçardı ve iki gözünden ateş çıkarırdı ve burun deliğinden rüzgar çıkardı ve yelesinin bir kılı süngü gibiydi ve ağzının genişliği oniki arşındı ve onun azıları ve dişleri çıkardı)

kızlık/ yimiş eksükligi

Fir'avn ve kavmı mübtelâ oldı ve dañı kızlık ve yimiş eksükligi nitekim tañrı eyitdi (397)

(Firavun'un kavmi mübtela oldu ve kıtlık ve yiyecek eksikliği vardı)

Kitâb/ tevrît

Ka'b eyitdi and virürin saña kim tañrı indürdüdi kitâb içinde bulduñ mı kim Mūsā tevrît içine bağıdı. (428)

(Kab yemin ederim ki Tanrı'nın sana indirdiği kitabı içinde buldun mu ?Musa tevratın içine baktı)

İlerüki/ soñrağı

Mūsā tevrît içine baqdı ve eyitdi ben bir ümmet buldum kim kamu ümmetüñ yigregidür kim çıkasidur eyü işe buyurup yavuz işden yığasidur ve ilerüki ve soñrağı kitāba inanalar ve küfür ve zalālet ehli birle savaşalar hatta kim deccāl a'verile savaşalar. (429)

(Musa Tevratın içine baktı ve ben bir ümmet buldum ümmetlerin içinde en iyisidir iyi işlerle uğraşıp kötü işten uzaklaşır ve sonraki kitaba inananlar küfür ve delalet halkı ile savaşırlar hatta tek gözü kör deccalle savaşırlar)

tañrı ta'ālā / yā rabbi

'Abdu'l-lāh İbni Mes'ūd eyitdi kaçan tañrı ta'ālā Mūsāyı Tūr-ı Sīnāya yakın iletđi 'arş gölgesinde bir kul gördi kim oturur eyitdi yā rabbi işbu kimdür tañrı eyitdi bu bir kuldur. (431)

(Abdullah İbni Mesud şöyle dedi ne zaman Tanrı taala Musayı turı sinaya yakın br yere çağırđı arşın gölgesinde bir kul gördü oturur ki ya Rabbi işte bu kimdir Tanrı bu bir kuldur)

'acl /bızağı/ivme

'Alī bin Ebī Tālib eyitdi 'acl diyü anuñ için eydildi kim 'Arab bızağıya ve dağı ivmege 'acl dir (437)

(Ali bin Ebu Talib şöyle dedi onun için Arapçada buzağıya ivme ya da acl der)

ho⁵/gendü

Hārūn bulara eyitdi siz ho fitne olduñuz ammā sizüñ tañrıñuz raħmandur imdi baña uyuñ ve buyruğuma muñf' oluñ nitekim Qur'an-ı mecid içinde eyitdi ve inne rabbukumu'rrahmānu fettebe'ünî ve eñf'ū emrî bular eyitdiler biz şuna dapmağdan ırılır degülüz tā Mūsā bize girü gelmeyince pes Hārūn gendüye uyan müsülmānlarla durdı (437)

(Harun bunlara şöyle dedi siz kendinize fitne çıkardınız ama sizin Tanrınız rahmandır şimdi bana uyun ve buyruğuma itaat edin Ku'rân-ı mecid içinde eyitdi ve inne rabbukumurrahmanu fettebeunı ve etiu emri bunlara şöyle dedi biz şuna tapmaktan uzak değiliz ta ki Musa bize geri gelmeyinceye kadar Harun kendine uyan Müslümanlarla durdu)

Yandur-/göyündür-

ol bızağıyı getüreler ve igile igleyeler andan yandurup kül eyleyeler andan Nîl içine savuralar her kim bızağıya dapanlardan anuñ suyından içerişe yüzi şarara ve dudakları qarara ol anuñ yazığınun nişāni ola pes Mūsā bızağıyı götürüp igeledi andan göyündürüp külinşürdi. (441)

(O buzağıyı getirsinler onu yakıp kül etsinler onu Nil'e savursunlar her kim ki buzağıya tapanlardan onun suyunu içtiklerinde yüzü sararıp dudakları kararsın o onun güahının belirtisi olsun sonra Musa buzağıya götürüp yakıp kül etti)

Fāriğ/ayruğ

ben ol tañrıvan kim benden ayruk tañrı yok ben Ka'be issiven sizi Mısır çıkardum pes baña dapuñ benden ayruğa dapmañ kaçan Mūsā keleciden fāriğ oldı açıldı (443)

(ben o Tanrı'yım benden başka Tanrı yok ben Ka'be'nin sahibi sizi Mısır'a götürüyüm sonra bana tapan bana tapmayan ne zaman Musa söylese ayrı olurdu)

⁵ "ho" sözcüğü "hod"un karşılığıdır. Kendi anlamına gelir.

Zekvet/zekāt

tañrı ta'ālā Mūsāya zekvet indürdi kaçan bularuñ üzere zekvet vācib eyledi pes Kārūn Mūsāya geldi zekātın şulh eyledi (450)

(Tanrı taala Musaya zekat verdi ne zaman bunların üzerine zekat zorunluymdu sonra Karun Musa'ya gelip zekatını verdi)

'ayne'l- hayāt / dirlik suyu

Heyle bin Ziyād eyitdi ol ol taşdur kim Zeyd ırmağınuñ ardındadır ve ol taş katında bir bınar var aña 'ayne'l- hayāt dirler ya'nî dirlik suyu ve ol su neye degürse diri olur. (456)

(Heyle bin Ziyad şöyle dedi o taştır ki Zeyd ırmağının arkasındadır o taş huzurunda bir pınar var ona aynel hayat suyu derler yani hayat suyu ve o su neye değerse canlı olur)

Sefer/ savaş

dördünci harp seferi ya'nî savaş kim cabbārlar şehrine vardı. (457)

(Dördüncü harp seferi yani savaşında cabbarlar şehrindeydi)

oğlan andan vücūda gel-/ oğlan doğ-

tañrı ta'ālā ol oğlan bedeli bir kız rūzi kıldı kim yidi oğlan andan vücūda geldi Katāde eyitdi anası ol oğlan doğucağ sevindi. (473)

(Tanrı taala o oğlanın karşılığında bir kız verdi yedi oğlan ondan vücuda geldi Katade annesi o oğlan doğacak diye sevindi)

Mekir/ hîle kılmak

uş şimdi benden dünyā ve āhiret gitdi pes kalmadı illā mekir ve hîle kılmak. (495)

(İşte şimdi benden dünya ve ahiret gitti sonra illa ki hile yapmak gerekiyor)

Yiñi/ taze

tañrı ta'ālā bularuñ üstindeki ÷onların şöyle kıldı kim gün geldükçe ve zamān geçdükçe yiñi ve tāze olurıdı. (510)

(Tih içinde kanlı bir kıyafet bulundu Tanrı taala bunların üstündeki kıyafetleri şöyle günler gelip geçtikçe yeni ve taze olurdu)

Eskimez/çürümez

tañrı ta'ālā bularuñ üstindeki ÷onların şöyle kıldı kim gün geldükçe ve zamān geçdükçe yiñi ve tāze olurıdı ve hiç eskimez ve çürümezidi. (510)

(Tih içinde kanlı bir kıyafet bulundu Tanrı taala bunların üstündeki kıyafetleri şöyle günler gelip geçtikçe yeni ve taze olurdu hiç eskimez ve çürümezdi)

5. Sonuç

Aynı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşanlar

Toplam	99		
Türkçe kelime tekrarı	48	347,349,360,364,372,374,376,378,379,383,387,388,392,396,397,401,402,404,411,413,426,431,434,435,437,439,442,445,454,456,458,462,463,468,470,474,475,482,486,493,502,505,506,509,511,	Kün, su
Arapça kelime tekrar	38	349,351,354,367,375,376,384,386,390,393,414,417,419,426,428,429,432,440,444,46,449,451,454,459,460,462,463,472,474,475,479,481,487,495,511	Kabile/miskin
Farsça kelime tekrarı	11	353,378,405,414,418,429,473,477,478,488,512	Gur,köşk..
Fiil kökenliler	18	347,360,364,376,379,383,388,392,411,426,429,431,435,437,439,470,474,493,	Eyitti,depele
İsim kökenliler	70	349,351,353,354,367,372,374,375,376,378,383,384,386,387,390,393,396,397,401,402,404,405,413,414,417,418,419,426,428,429,432,434,440,442,444,445,446,449,451,454,454,456,458,459,460,462,463,463,468,472,473,474,475,475,477,478,479,481,482,486,487,488,495,502,505,506,509,511,512	Mağara,davi
Zarf görevinde	3	347,375,414	Bölük bölük
Deyimleşmiş iş	2	418,393	Oruç tut
Birleşik yapı	13	347,349,351,414,419,426,432,440,444,446,451,463,470	Divar ol-

Aynı Kökten Türemiş Kelimeler

Toplam	15		
Türkçe olanlar	15	355,371,379,381,391,428,427,447,467,478,480,488,508,512	Su-susamak
İsim kökenliler	5	379,381,467,478,508	İş-işle
Fiil kökenliler	10	355,371,391, 427,428,447,467,480,488,512	Öl-öldi
Ekle türeyenler	15	355,371,379,381,391,428,427,447,467,478,480,488,508,512	İş-işlemek
İsim tamlaması	2	371,381	Çakmağın çakdı

Zarf görevinde	1	391	Başın dararken
Vasıta	1	488	Örtüyle örtün

Karşıt Anlamlı Sözcüklerin Bir Arada Kullanılması

Toplam sayı	12		
İsim kökenliler	10	369,370,376,388,430,431,434,439,490	Gök-yir/az-çok
Fiil kökenliler	2	485,464	Geçmiş-gelesi/algıl-satgıl
Türkçe kelimelerden oluşan karşıtlık	9	369,369,376,388,431,434,464,485,490	Yir-gök/az-çok
Türkçe-farsça kelimelerden oluşan karşıtlık	1	430	Müzd-yazuk
Arapça kelimelerden oluşan karşıtlık	1	439	Şark-garp
Türkçe-arapça kelimelerden oluşan karşıtlık	1	434	Tanrı düşmanı-müslüman
Sıfat	4	369,376,431,464	Karangu-aydın
Yer-yön	1	369	Sol-sag
Miktar zarfı	1	388	Az-çok
Emirle oluşan kelimelerin karşıtlığı	1	485	Algıl-satgıl
İsim tamlaması	1	,434,434	Uçmak ehli-tamu ehli

Zaman ekleriyle karşıtlığın oluşması	1	464	Geçmiş-gelesi

Yakın Anlamlı Sözcükler

Toplam	7		
İsim kökenliler	7 tane isim kökenli madde vardır	376,408,415,426,440,473,495	Altın, gümüş, mal
Fiil kökenliler	-		
Arapça yakın anlamli sözcükler	4	376,426,473,440	Saliha-mümine
Arapça Türkçe yakın anlamli sözcüklerin bir arada bulunması	2	408	Ganimet-altın ve gümüş/ Meta-nesne
Türkçe- Farsça	1	415	Tazı-kısrak
Birleşik yapıli fiil	2	408,440	Tevbe kıl-

Aynı Anlama Gelenler

Toplam sayı	18		
İsim kökenliler	7	388,397,428,443,450,457,510	Diş-azı
Fiil kökenliler	4 tanedir	376,377,441,510,	Söyle-eydür
Türkçe kelime tekrarları	5	376,388,429,510,441	Eski-çürümek/ Yanmak-köyün
Biri Türkçe biri Farsça olanlar	1	510,	Yini-taze
Biri Arapça biri Türkçe olanlar	6	437, 443,457,437,397,377,	Sefer-savaş/ Ayrık-farig
İsim tamlaması	1	456,	Aynel hayat/dirlik suyu (yaşam suyu)

Zamirin tekrarı ile	1	437	Ho>farsça Kendü>Türkçe
Zarf görevinde	1	510	Taze ve yini olur
Sıfat görevinde	1	429	ilerüki ve soñrağı kitaba
Birleşik yapıli fiil	2	443,495	Ayrık ol

1)Sözcüksel bağdaşıklığın temelini sözcük tekrarı oluşturur.

2)Semantik açıdan beş farklı başlıkta incelenmiştir.(sözcük tekrarı, aynı anlama gelen sözcükler, karşıt anlamlı sözcükler, yakın anlamlı sözcükler, aynı kökten oluşmuş sözcük tekrarı)

3)Semantik açıdan yapılan tasnifin yanı sıra köken, yapı ve görev açısından incelemesi de yapılmıştır. Bu incelemede sözcüklerin bağlama göre farklı görevler üstlendiklerini görüyoruz.(zarf, sıfat, birleşik yapı....)

4)Aynı sözcüğün tekrarı ile oluşanlar başlığı altında bulunan kelimelerden

- 70 tane isim kökenli sözcük tespit edilmiştir.metinde isim kökenli sözcükler fiil kökenli sözcüklerden fazladır. Bunun sebepleri ise eserin dini içerikli olması yani dini terimlerin fazlaca kullanılması bir diğer sebep ise eser peygamber hayatlarını konu edindiği için şahıs isimleri fazlaca yer tutar.

- Arapça kökenli sözcükler ise Türkçe kadar olmasa da azımsanamayacak sayıda Eserin dini içerikli olması, aslında Arapça olması eserde kullanılan Arapça sözcük sayısının artmasına sebep olmuştur.

5)Aynı kökten türeyen sözcüklerin bir arada bulunması başlığı altında tespit edilen sözcüklerin

- Tamamı Türkçe'dir.
- Bu sözcüklerin çoğu fiil kökenlidir çünkü Türkçe fiil dilidir.
- Türeme şekli olarak yapım eki getirilerek sözcük oluşturma kullanılmıştır.Türkçe eklemeli dil olduğu için türeme ve türetme yollarını etkin kullanmaktadır. Eserde de bu özelliği görmek mümkündür.

6)Karşıt anlamlı sözcüklerin bir arada bulunması başlığı altında tespit edilen sözcüklerden

- Türkçe kökenli sözcüklerin sayısı oldukça fazladır.
- Zıtlığı oluşturan sözcüklerin kökenleri farklı dillerden olanları mevcuttur. Türkçe-Arapça/Türkçe-Farsça...

- İsim kökenli sözcüklerin çokluğu burada da dikkat çeker.

7)Yakın anlamlı sözcükler kategorisinde bulunan sözcüklerde

- Arapça kökenli sözcükler çoğunluktadır.
- İki dilli sözcükler de tespit edilmiştir. Türkçe-Arapça vb.

8)Aynı anlama gelen sözcüklerin bir arada bulunması kategorisinde

- Arapça-Türkçe sözcükler birarada bulunduğu sözcüklerin sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir.

- Türkçe aynı anlama gelen sözcüklerin bir arada bulunması da söz konusudur. Bu da Türkçe söz varlığının genişliğini gösterir. Örneğin: Ali Şir Nevayî Muhakemetü'l Lügateynin de ağlamakla ilgili 15 farklı terim olduğunu ve bunun Farsça'da bulunmadığını söyler. Bu demek

oluyor ki Türkçe diğer dillere nazaran daha zengindir. Bir duygu, durum, hareketi ifade etmek için birden fazla kelime kullanılır.

Bu çalışmada yapılan incelemeler doğrultusunda sözcük tekrarının asıl amacının sözcüğün metin içindeki anlamını pekiştirmek olduğu söylenebilir.

KISALTMALAR

Aleyhisselam→ (a.s)
Azze ve Celle →(a.c)
Hazret→(Hz.)
Sallallahü Aleyhi ve Sellem→(sav)

KAYNAKÇA

- AKBAYIR, Sıddık, *Cümle ve Metin Bilgisi*, 5. Baskı, Ankara: Pegem A Yayınları, 2007
- AKSAN, Doğan, *Anlambilim*, Ankara :Bilgi Yay, , 2016
- BALYEMEZ, Sedat, “Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikayelerinde Bağdaşıklık Görünümleri”, *Turkish Studies Dergisi*, 2010
- CAN, Remzi, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarında Paragraf Düzeyinde Bağdaşıklık ve Tutarlılık*, Doktora Tezi, Ankara :Gazi Üniversitesi, , 2012
- COŞKUN, Eyyub, “cohesion in compositions of turkish and immigrant students”,*Kuram ve Uygulamada Eğitim bilimleri*,Hatay,2011
- COŞKUN, Eyüp, *İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri*. Doktora Tezi., Ankara :Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,2005.
- DEMİR, Nurettin, Emine YILMAZ ve Murat KÜÇÜK, *Kıssa Enbiya*, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013(incelenen metin)
- GÜNAY, Doğan, *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Papatyabilim Yay, 2. Baskı İstanbul,2008
- GÜNAY, Doğan, *Metin Bilgisi*. Multilingual Yay., İstanbul.2007
- GÜVEN, Ahmet Z., “Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Bağdaşıklık ve Tutarlılık”, *International Journal of Language Academy dergisi*, 2014
- Halliday, M. a. *Cohesion in English*. Londra: Longman Group UK Limited, (1976).
- KALSIN, Şirvan, “Kutadgu Biligde Bağdaşıklık” ,*Folklor dergisi*.,2016
- KARAHANCI, İbrahim, “Şarkı Sözlerinden Hareketle Dilde Bağdaşıklık Sorunları”, *Turkish Studies*, 2014
- MANTI, Melda İ., *Türkçe Öğrenen Mısırlı Öğrencilerin Yazılı Anlatım Çalışmalarında Bağdaşıklık (Kahire Örneği)* , Yükek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, , 2017
- ONURSAL, İrem, *Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık*, İstanbul :Multigual Yayınları,2003
- PARLATIR,İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* , Ankara :Yargı Yayınları., 5. Baskı, , 2012
- ŞAHİN, Sümeyye, *5-6 Yaş Çocuklarının Sözlü Anlatımlarında Bağdaşıklık Araçları ve Fiilimsilerin Kullanılması*,Yüksek Lisans, Hatay :Mustafa Kemal Üniversitesi, , 2015

- UZUN, Leyla S. , *Orhon Yazıtlarının Metin Dilbilimsel Yapısı* . Ankara: Simurg Yayınları, 1997
- YILDIRIM, Sezgi, *B1 Düzeyinde Türkçe Öğrenen Yabancıların Yazılı Anlatımlarının Bağdaşıklık Düzeyleri*, Yüksek Lisans, Ankara :Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, , 2016
- YILMAZ, Ömer, *11. Sınıf Öğrencilerine Ait Öyküleyici Metinlerin Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans tezi, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, 2012
- <https://eodev.com/gorev/10678186>
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=310210>
- <http://m.nisanyansozluk.com/>

ATABETÜ'L HAKAYIK'TA AD AKTARIMI

Handenur URGANCI*

Öz

Karahanlı Türkçesi Dönemi eserlerinden biri olan Atabetü'l Hakayık "Hakikatların Eşiği" anlamlarına gelmektedir. Bu çalışmada Atabetü'l Hakayık üzerinde ad aktarması örnekleri incelenmeye çalışılmıştır. Ad aktarımı konusu hakkında ortaya çıkan görüşler ışığında anlamsal açıdan tasnif yapılmıştır. Ad aktarması, bir kelimenin gerçek manasından uzaklaşarak, aynı anlamı vermek amacıyla bir başka kelimenin yerine kullanılmasına denir. Bu bakış açısıyla metin içerisinde tespit edilen aktarımlar, parça-bütün ilişkisi, deyimsel aktarım, genel-özel ilişkisi, benzetme ilişkisi, soyut-somut ilişkisi olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir.

Çalışma üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde eser, yazar hakkında çeşitli kaynaklardan yararlanılarak bilgiler sunulmuştur. Çalışılacak konu hakkında bilgi ve görüşlere yer verilmiştir. İkinci bölümde metin içerisinde tespit edilen kelime ve kelime gruplarının metin içerisindeki şekliyle tasnifi yapılmış ve aktarım olarak ele alınan kelimelerin aktarım şekilleri üzerinde durulmuştur. Son olarak sonuç başlığı altında, metin içerisinde tespit edilen kelime ve kelime grupları tablo haline getirilerek, sayısal veriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atabetü'l Hakayık, Ad Aktarması, Mecaz-ı Mürsel, Metafor, Metonimi, Sinekdoka.

NAME TRANSFER IN ATABETÜ'L HAKAYIK

Abstract

The work of Atabetü'l Hakayık one of the works of Karakhanid Turkish period, means "Hakikatın Eşiği". In this work, examples of metonym on Atabetü'l Hakayık were made to observe. In consideration of opinions emerging about the metonym are semantically classified. Metonym is a substitute of another word to give the same meaning, away from the real meaning. From this point of view, the transpositions identified in text are analysed under five title: meronymy, idiomatic transfer, relation of general specific, relation of metaphor, relation of abstract concrete. The work is occurred three main section. In the first chapter, information about the author, the work is presented by using various sources. About the topic to be worked on, informations and opinions are mentioned. In the second chapter, the word and groups of word found out in the text are classified with form in the text and transposition forms of the words considered as transfer are emphasized. Finally, under the title of the result, the word and groups of word detected in the text are presented numeric data in case of table.

Keywords: Atabetü'l Hakayık, name transfer, metonym, metaphor, sinekdoka.

Giriş

Eser ve Yazar Hakkında

XII. yüzyılda yaşadığı düşünülen şair hakkında bilinenlerin çoğu kendi eseri *Atabetü'l-Hakâyık*'a dayanmaktadır. Belirttiğine göre adı Edîb Ahmed'dir. Metnin sonundaki Emîr Arslan Hoca Tarhan'a ait manzumede ise onun -bugün Türkistan'nın (Yese) 15-17 km. kuzey-batısında bulunan- Yüknük (Jüyne) te (Uysal 2007: 1198) doğduğu, babasının adının Mahmûd-ı Yüknükü olduğu ve gözlerinin de doğuştan görmediği bildirilmiştir. Alî Şîr Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe*'sinde ise Edip Ahmet'in Türk, dindar ve zeki bir insan olarak tanındığı, Arapça ve Farsça

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

bildiği, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimleri tahsil etmiş fazıl bir âlim olduğu belirtilmektedir. Edîb Ahmed'in zahirde gözü görmese de gönül gözünün açık olduğuna, Bağdat'ın dışında uzak bir yerde oturmasına rağmen her gün yürüyerek gelip İmâm-ı Âzam'dan (öl. 150/767) ders aldığına ve hocası tarafından takdir edildiğine değinilmiştir. Tarihî kronoloji göz önünde bulundurulduğunda gerçek olamayacağı anlaşılan bu rivayet, halk arasında Edîb Ahmed'e yüklenen dinî vasfın derecesinin yüksekliğini ve şairin adının 15. yüzyıla kadar unutulmadığını göstermektedir (Gülensoy 1994: 421).

Aruzun *fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl* kalıbıyla kaleme alınan ve on dört bâb üzerine düzenlenen eserin girişinde, sırasıyla bir tevhid, bir na't, dört halifenin övgüsünün yapıldığı bir manzume, sunulduğu Emîr Sipehsâlâr'ın övüldüğü bir gazel ve yazılış nedeninin anlatıldığı bir manzume bulunmaktadır. Metnin sonraki kısmı toplam 101 dörtlükten oluşmaktadır. Buradaki ilk 8 bölüm, farklı başlıklar altında bilginin yararı ile cahilliğin zararları, cömertliğin övgüsü, cimriliğin yergisi, dünyanın geçiciliği, alçak gönüllülüğün erdemleri, kibirliliğin kötülükleri vb. ahlakî yanı ağır basan didaktik konulara, 9. bölüm ise kitap sahibinin özür beyan etmesine ayrılmıştır. Dolayısıyla *Atabetü'l-Hakâyık*, dinî-ahlakî nitelikli didaktik bir eserdir. Hatta onu, manzum bir vaaz kitabı sayanlar da olmuştur. Dil bakımından *Kutadgu Bilig'e* göre *Atabetü'l-Hakâyık'ta* Arapça, Farsça kelime sayısı daha fazladır. Bu durum eserin dinî içeriğiyle ilgilidir. Halka hitap etmek amacıyla kaleme alınan eserde konu ve düşünce kurgusu diğerine göre daha basittir. Eser ilk olarak, bir nüshasını Ayasofya Kütüphanesi'nde bulan Necîb Âsım (Yazıksız) tarafından 1906 yılında bilim dünyasına tanıtılmış, daha sonra da yayımlanmıştır (1334). *Atabetü'l-Hakâyık'ın* Ayasofya Kütüphanesi'nde yer alan Uygur harfli diğer nüshası ise Kilisli Rifat (Bilge) tarafından tespit edilmiştir. Kitabın bir nüshası da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde kayıtlı olup Arap harfleriyle yazılmıştır. Arat, manzumenin Uygur-Arap, Uygur ve Arap harfli üç nüshasını karşılaştırarak edisyon kritikli metin halinde yayımlamıştır (1951). Manzumenin Türkiye Türkçesine çevirisinin de yer aldığı bu çalışmanın önsözünde *Atabetü'l-Hakâyık'ın* nüshaları tanıtılmış ve üzerinde yapılmış araştırmalardan söz edilmiştir. Eserin altı nüshası belirlenmiştir. Son yapılan çalışmalar ışığında Dr. Serkan Çakmak Hollanda'da bulduğu nüsha ile yediye nüsha sayısını çıkarmaktadır.

Edîb Ahmed, Karahanlı Türkçesi (Kâşgarî til) ile büyük ölçüde *Kutadgu Bilig'in* tesirinde kalarak kaleme aldığı *Atabetü'l-Hakâyık'ı* İslâmî bilgileri öğretmek maksadıyla didaktik bir üslupla nazmetmiştir. Onun sözlü gelenekte yayılan şiirlerinde de hikmetin ön planda olduğu görülmektedir. Türk edebiyatının İslâmî inançları telkin eden ilk ve günümüze ulaşan en eski eserlerinden olması dolayısıyla Türk dili tarihi, Türk tarihi ve edebiyatı için önemli bir metin konumundaki *Atabetü'l-Hakâyık'ın* asıl metninin dörtlüklerden meydana gelmesi Edîb Ahmed'in millî şiir zevkini sürdüren bir şair olduğunu göstermektedir. Sonuna eklenen manzum parçalar da *Atabetü'l-Hakâyık'ın*, müellifine saygı duyularak okunan ve yararlanılan bir kitap olduğunun kanıtıdır. Nitekim yine manzumenin sonunda yer alan ve Edîb Ahmed'i takdir etmek amacıyla kaleme alındığı anlaşılan Timur dönemi emirlerinden Emîr Seyfeddîn'e ait dörtlükle Emîr-i Kebîr Arslan Hoca Tarhan'ın manzumesinde de şairin eseriyle kazandığı saygıdan ve gördüğü ilgiden söz edilmektedir. Dolayısıyla bunlardan Edîb Ahmed'in -edebî açıdan çok güçlü bir şair olmasa bile- *Atabetü'l-Hakâyık'ı*yla ilgi çekmeyi başardığı anlaşılmaktadır.

Genel Özellikleri:

- Konusu din ve ahlaktır.
- Didaktik (öğretici) bir eserdir.

- Gazel ve kaside denilebilecek tarzda şiirler vardır. Eser mesnevi tarzında yazılmıştır.
- 46 beyit ve 101 dörtlükten oluşmaktadır.
- Aruz ölçüsüyle yazılmıştır.
- Eser 14 bölümden oluşur. Baştaki beş bölüm giriş, şairin “nevi” adını verdiği sekiz bölüm asıl konu, sondaki bir bölüm de bitiriş bölümüdür.
- Giriş bölümleri kaside biçimiyle (aa ba ca da...), asıl konu ile ilgili bölümler ve bitiriş bölümü dörtlüklerle (aaba) yazılmıştır. Giriş bölümünde 40 beyit, asıl konu ve bitiriş bölümlerinde 101 dörtlük vardır. Eserin tamamı 484 dizeden oluşur.
- Eser geçiş dönemi edebiyatı ürünüdür.
- Hakaniye Türkçesiyle yazılmakla beraber, geç dönemde istinsah edilmesiyle Çağatay Türkçesi özellikleri de görülür.

Ad Aktarması

Ad aktarması, edebiyat kaynaklarında Mecaz-ı Mürsel olarak geçmektedir. Mecaz-ı mürselde hakikî anlamdan mecazî anlama geçişi sağlayan alâkaları şöyle sıralayabiliriz:

- 1.Bütün-parça ilişkisi (cüz'iyet-külliyet)
- 2.Sebep-sonuç ilişkisi
- 4.Genel anlam-özel anlam (umum-husus) ilişkisi
- 5.Âlet olma ilgisi
- 6.Öncelik-sonralık ilişkisi (Saraç, 2001:102-103).

Dil biliminin gelişmesiyle ortaya metonomi, metafor, sinekdoka gibi kavramlar çıkmıştır.

Metafor, bir kavramın bir başka kavramla algılanma ifadesi olarak söylenmesidir, bu iki kavram arasında benzerlik ve bağ mevcuttur. (Lakoff, 1987:219)

Metaforlar insanın dünyayı nasıl algıladığının, nesnelere, olaylar, hareketler vb. hakkında ne düşündüklerinin açık ifadesidir. (Kemal 2003: 1) Metafor klasik görüşte bir söz sanatı, modern görüşte kavramsal sistemin bir parçası olarak, dilin ve düşüncenin vazgeçilmez esasıdır. Metafor bir dildeki nesne isimlerinin anlam yönünden genişleyerek, esas anlamına yakın ya da bazı özellikleri yönünden bir benzerlik mevcut olan diğer bir nesneyi ifade etmek için kullanılan durumlarda ortaya çıkar. Bir başka deyişle sözcüğün kendi anlamı dışında kullanılması, gerçek anlam ile kastedilen yeni anlam arasında çağrışımın bulunması metaforu yaratır.(Kemal ,2003:4)

Metafor kavramına ilişkin ortaya konan tanım ve yaklaşımların bazıları şunlardır; Yunanca nakletme ve aktarma anlamına gelen *metapherein* kelimesinden türeyen metafor, bir kelimenin normal kullanımını yeni bir kullanım ile değiştirme işidir. (A1-Hasnawi, 2007). *Meta* değiştirmek, *pherein* ise taşımak, anlamına gelir. (Levine, 2005:172). Türkçede eğretileme, mecaz, benzetme gibi karşılıklar bulan metafor, (Aydın, 2004), bilişsel yollu bir uğraşmayı ifade eder. (Lakoff ve Johnson, 1980).

Metafor, herhangi bir tecrübeyi başka bir tecrübe açısından kavramsallaştırmayı amaçlayan bilişsel bir harekettir. (Morgan, 1998; Kalnicka, 2006). “Metaforlar, bireylerin kişisel tecrübelerine anlam vermeleri bakımından, aynı zamanda, tecrübelerin dilidir.” (Miller, 1987).

Farklı bir ifadeyle köken kavramsal alandan getirilenlerle hedef kavram alanını açıklama uğraşısıdır. (Dobric, 2010) Köken kavram alanından getirilenler hedef alanla eşleştikçe hedef alanla

ilgili bilgiler artar ve genişler. (Sajaniemi ve Stütze, 2007). Metaforun esası bir şeyi başka bir şeyin bilgi alanıyla anlama çabasıdır. (Lakoff ve Johnson, 1980:5)

Metafor aracılığıyla anlamak ya da kendisine farklı açılardan yaklaşmak istediğimiz kavram veya olgunun değişik yönlerini anlamamıza, kaçırdığımız değişik yönlerini yakalamamıza yardımcı olan süreç ise tecrübe edilmek istenen olgunun başka bir bilgi alanına bağlanmasıdır. (Taylor, 1984:103)

Kişiler gerek kendi duygu ve düşüncelerini betimlerken, gerekse karşısındaki duygu ve düşüncelerini betimlerken sıklıkla metaforlara başvurur. (Geçit ve Genç, 2011).

Metaforlar, insanların olayları, nesnelere ve özellikle soyut kavramları farklı benzetmeler kullanarak açıklamaya çalıştıkları araçlar olarak görülmektedir.(Cerit, 2008:694).

Metonimi yaygınlıkla kullandığımız bir anlatım yoludur. İsmi Yunancadan alan ve “*adını değiştirmek*” anlamına gelen *metonimi*, bir kavramın (ya da bir ismin) benzerlik dışında ilgili olduğu diğer bir kavramı gösteren kelimeyle anlatılmasıdır. Metonimi mecazın bir çeşidi olarak iki kavram ya da kavramlar grubunun birbirinin yerine temsil edildiği durumlarda kullanılır. Metonimide iki yapı arasında değiştirim söz konusudur. Gibbs (1994), Lakoff-Johnsonların çalışmaları (1980) metoniminin de metafor gibi kavramsal olduğunu, sadece kelimeler arasındaki ilişki olduğunu açıkça göstermiştir. [Kövecses ve Radden 1998: 38]. Metonimi “bir kavramın ilgili veya bağlantılı olduğu başka bir kavram vasıtasıyla anlatılması” şeklinde tanımlanabilir. (Kök, 2010:1)

Metonimi konusu üzerinde, eski retorik incelemelerinden beri durulmuştur (Erdem 2003: 262-279) Metonimi içinde ele alınan diğer bir anlam olayı, retorik incelemelerinde sinekdoka (synecdoche) (Yun. sünekdoche) adı verilen bir aktarma türüdür. Bu anlam olayı, eskiden beri mantık açısından “bütün yerine parçanın anılması” (Lat. pars pro toto) ve “parça yerine bütünün anılması” (Lat. totum pro parte) formülü ile özetlenen parça bütün ilişkisidir (Aksan 1978: 131-144). Aslında metoniminin birçok örneği parça-bütün ilişkisine dayanmaktadır.

Nepesov, sözlerin sadece metaforlaşma vasıtasıyla değil, fonksiyona göre metonimi ve sinekdoka vasıtasıyla da aktarılmakta olduğunu belirtmiştir. Ona göre, metonimi, sözlerin hem iç hem de dış ilişkileri, bağlantıları esasında aktarılmasından meydana gelmekte, sinekdoka ise sözlerin miktar ilişkisi esasında aktarımı ile ortaya çıkmaktadır (Nepesov 1983: 22).

Sinekdokt/Sinekdoka metonimin parçanın bütünün yerine geçtiği özel durumu olarak kavramlaştırılır. Sinekdoka adı altında toplanan bütün metnonimler aynı zamanda sistemattir ve sadece *bütün yerine parça ilişkisi* üzerinde değil, *ürün yerine üretici* “Ford aldı”, *kullanıcı yerine nesne* “Otobüsler grevde”, kontrol edilen yerine eden “Bir Mercedes bana arkadan vurdu”, *sorumlu insanlar yerine kurum* “Ordu tasarımı tekrar uygulamaya koymak istiyor”, *kurum yerine mekan* “Beyaz Saray herhangi bir şey söylemiyor”, *olay yerine mekan* “Tayland’ın başka bir Vietnam olmasına izin vermeyelim” ilişkileri üzerinde sistemleir.(Lakoff-Johnson 2005:60-68)

Bu bakış açılarından yararlanılarak, Atabetü'l Hakayık eseri içerisindeki ad aktarmalarına anlamsal açıdan bakılıp, tasnifine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

1.PARÇA-BÜTÜN İLİŞKİSİYLE AKTARIM

İlahi öküş hamd ayur men saña (AH.s.41.A3-1)

→Tanrım, (daima) sana çok hamdederim.

İlahi: Tanrım!

Nispet 'i'si ile birlikte kullanılarak, seslenme ifade eden bu kelime; metin içerisinde Tanrı'ya sesleniş bildirmektedir. İlah, sözlükte;Tanrı, her şeyden çok sevilen, kendisine ibadet edilen anlamlarında kullanılmakla beraber, 'ilahi' kelimesi, hem Ey Tanrım anlamında hem de müzik ve edebiyatta kullanıldığı şekilde, Tanrı'yı övmek, ona dua etmek amacıyla yazılmış eser olarak, hem de,Tanrı ile ilgili olan, Tanrı'ya özgü, Tanrısal anlamlarına gelmektedir. *Tanrı dua edilendir. Tanrı en çok zikredilendir. Tanrı en çok sevilendir. Tanrı ilahdır. İlah Allahdır.* Metinde de hamd kelimesiyle bağlantılı olarak en çok şükür edilen anlamını bütünleyen 'ilah kelimesi kullanılmıştır.

Senamu ayuğay seza bu **tilim** (AH.s.41A3-3)

→Dilim, senayı sana layık bir şekilde söyleyebilir mi?

Tilim: Dilim, söylediklerim, zikir ettiklerim.

Til+im (İ.K.+ İyelik 1. Tekil şahıs)

Til kelimesi Türkiye Türkçesi'nde dil şeklinde kullanılmaktadır. Dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle anlaşmalarını sağlayan en önemli iletişim aracıdır. Bu metinde kullanımı, söyledikleri sözler anlamındadır. *Dil insandır. İnsan iletişendir. İletişim insan içindir. İletişim hayattır. Hayat sözlerle anlamlıdır. Sözler dilden dökülür. Dil gönüle ulaşır.* Metinde de dil Tanrı'yı zikredendir.

Senin birliğinke delil arkağan (AH.s.41 A3-7)

→Senin birliğine, varlığına delil arayan.

Senin birliğinke delil arkağan: senin varlığına delil arayan insanlar.

Vahdet; birlik, yalnız, teklik anlamlarına gelmekle beraber, Tanrı'nın var ve tek oluşuna dalalet eder. *Tanrı'nın birliğine delil arayan insandır. İnsan sorgulayandır. Bir olan özeldir. Özel olan sevilendir. Sevilen Allahdır. Seven insandır.* Burada insanın özelliği söylenerek genel insana aktarma yapılmıştır.

Törütmişte yok bil aña tuş teñe. (AH.s.43 A7-24)

→Yaratılanların içinde onun eşi ve dengi yoktur bilin.

Törütmişte: Yaratılan varlıkların içinde.

Törü-t-miş+te (F.K.-F.F.Y.E.-S.F.+Bulunma H.)

Yarat- kelimesi, bir şeyi yoktan var etmek anlamına gelir. Mecazi anlamda, Zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak anlamlarına gelir. *Yaratılan, bütün varlıklardır. İnsan yaratılandır. İnsanı yaratan Tanrıdır. Tanrı insanı diğer varlıklardan farklı yarattı. Bunların içinde de en farklı Hz. Muhammed'i yarattı.* Burada Habib-ullah'ın bütün yaratılan varlıklardan farklı ve özel olduğunu belirtilmiş ve 'törütmişte' kelimesiyle bütün varlıklar alemine aktarım yapılmıştır.

Aya şahım **erdemlerin sanağan** (AH.s.46 A13 B8C7-59)

Sanarmu ediz kum uşak taş sanı

→Ey şahımın faziletlerini sayan(kimse)

Sahradaki kum ve ufak taşlar sayılabilir mi?

Erdemlerin sanağan: Faziletlerini saymaya çalışan kimseler.

Erdem+ler+i+n / Sa-n-a-ğan (İ.K.+ çokluk+iyelik3.tekil+belirtme / F.K-F.F-F.F.-S.F.)

Erdem, kelimesi fazilet anlamına gelir. Sa- fiili Eski Türkçe'de saymak anlamına gelir. *Fazaillet hünerdir. Fazilet, değerdir. Fazilet, iyiliktir. Fazilet ilmdir. Fazilet iman ve irfandır. Bilge insan faziletli olmalıdır. Faziletli insan değer görendir.* Burada bilge insanın faziletlerinden bahsedilmiş ve saymak kelimesiyle bir başka kişinin onun erdemlerinin farkına varması hepsini bir araya getirip, çokluğu ölçmesinin aktarımı yapılmıştır. Bu durumda bulunanların işlerinin sahra çölündeki kum ve taşları sayması kadar zor olduğu söylenmiştir.

Biligligke ya dost özünü ula (AH.s.47 A17-82)

→Ey dost, bilgiliye yaklaşmaya çalış.

Biligligke: Bilgiliye.

Bil(i)g+lig+ke (İ.K.+ İ.İ.Y.E+ Yönelme)

Eski Türkçede bilig sözcüğü, günümüz Türkçesi'de Bilgi olarak kullanılmaktadır. Bilgi, İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü, öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek, malumat anlamlarına gelmektedir. *Bilgi, önceden doğruluğu ispatlanmış inançlardır. Bilgi insanlar arasında aktarılan tecrübedir. Bilgi tecrübelerden ders çıkarmadır. Tecrübeler insanı olgunlaştırır. Bilgi insanın en temel ihtiyacıdır. Bilgisizlik çaresizliktir. Bilgili insan kâmindir.* Bilgili insanın yanında olmak gerekir. Bu örnekte de *bilgiliye yakın ol* öğütüyle bilgili kişi kast edilmiştir.

Bu **cahil bilgisiz** bahasız bişi (AH.s.47 A18-86)

→Cahil ve bilgisiz (adam) değersiz bir akçedir.

Cahil bilgisiz: Cahil ve bilgisiz adam.

Cahil; öğrenim görmemiş, okumamış, belli konuda yeterli bilgisi olmayan anlamlarına gelmektedir. Bilgisiz; bilgi sahibi olmayan, aymaz anlamlarına gelmektedir. *İnsan gelişmek ister. Gelişmek için öğrenmek ister. Öğrenmenin temeli bilgidir. Bilgiye kendini kapatan cahildir. Cahil ne bilmediğinin farkında olmayandır. Cahil her şeyi bildiğini sanandır. Cahile laf anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür.* Bu örnekte de günümüzde kullandığımız, beş para etmez deyimlerle beraber cahil ve bilgisiz kelimeleri kullanılmasıyla, cahil ve bilgisiz olan kişiye aktarım yapılmaktadır.

Tili yalğan erdin yırak tur teze(AH.s.52 A34-153)

→Dili yalan insandan(Yalan söyleyen kişiden) uzak dur, kaç.

Tili yalğan erdin: Dili yalan erden, yalan söyleyen kişiden, yalancı insandan.

Til+i yalğan er+din (İ.K.+ İyelik3.tekil/ İ.K./ İ.K.+Çıkma)

Yalan; Doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz anlamına gelmektedir. Yalan söylemeyi huy edinmiş kişilere yalancı denir. *İnsan inanmak ve güvenmek ister. Sözlerine inanılan kişi güvenilirdir. Sözü doğru olan doğru insandır. Doğru insan yalan söylemez. Yalan söyleyen insana kimse güvenmez. Yalan insanın başkalarını kandırmaya çalışmasıdır. Yalancı insan en çok kendini kandırır.* Bu örnekte de dili yalan er kelime grubuyla yalancı insana aktarımda bulunulmuştur. Uzak durulması öğüt edilmiştir.

Eliglerde kutluğ birigli elig (AH.s.60 C25-251)

→Ellerin en kutlusu veren eldir.

Eliglerde/ birigli elig: Ellerin içinde / veren el.

Elig+ler+de (İ.K.+Çokluk+Bulunma) bir-ilgi elig (F.K.-F.İ.Y.E. /İ.K)

El kelimesi, Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü, ülke, yurt, il, halk, ahali anlamlarına gelmektedir. İnsanın bir nesneyi tutarak başka bir yere aktarmasını sağlayan organı elidir. Burada da veren el derken el kelimesi verme kelimesini destekler niteliktedir. *Paylaşmak, hayattaki en büyük erdemdir. Mutluluk, paylaştıkça çoğalır. Sıkıntı, paylaştıkça azalır. Dünya nimetleri de paylaştıkça artar. İnsan paylaştıkça mutlu olur.* El insanın bir parçasıdır. Ve burada ellerin en kutlusu veren eldir cümlesiyle anlatılmak istenen, insandır. Parçadan bütün kast edilmiştir.

2.DEYİMSEL AKTARIM

Bu kün tegsü mindin dürud ol yarın (AH.s.43 A7-30)

Elig tuttaçımka egirse muña

→Yarın, derde düşersem, elimden tutacak olan

O (Resule) bugün benden sâlât ve selâm erişsin

Elig tuttaçıkça: Elinden tuttuğunda, yardım ettiğinde şefaatt ettiğinde.

El+ig tut-taçı+ka (İ.K.+ Belirtme / F.K.-S.F.+Yönelme)

Elig tuttaçı kelimesi, el ve tutmak sözcüklerinin birleşiminden oluşmuş ve asıl anlamlarından uzaklaşarak deyimleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Elinden tutmak, günümüz Türkçesinde de yardım etmek, yardım eli uzatmak anlamlarına gelir. Ör.: Yaşlı kadının çocukları elinden tutmadı. *İnsan Tanrı karşısında yardıma muhtaçtır. İnsan af dileyendir. Yalavaç(elçi) insan ile tanrı arasındaki bağıdır. Elçi Peygamberdir. İnsan peygamber eline ihtiyaç duyardır. Peygamber Allah'tan ümmeti için af dileyendir. Peygamber ümmeti için şefaatt edendir. İnsan peygamber şefaati dileyendir.* Burada 'elig tuttaçı' kelimesi başka bir mecaz anlam kazanıp, şefaatt etmek anlamlarına da gelmektedir.

Sözün **boşlağ ıdma yığa tut tiliğ** (AH.s.51 B15 C14-135)

→Sözünü başı-boş bırakma; dilini sıkı tut.

Boşlağ ıdma: Başı boş bırakma.

Boş+la-ğ / ıd-ma (İ.K.+İ.F.-F.İ/ F.K.-Olumsuz Emir3. Tekil)

Türkiye Türkçesi'nde başıboş olmak ve başıboş kalmak üzere iki deyim kullanılmaktadır. Başıboş olmak üstünde hiçbir baskı veya denetim bulundurmamak, kendi havasına bırakmak anlamlarına gelmektedir. Başıboş kalmak, baskı altında bulunmamak, karışanı, görüşeni olmamak anlamlarına gelmektedir. Burada başıboş kalan, dilden çıkan sözler anlamında kullanılmıştır. *Kontrol, denetlemektir. Denetleme bir baştan yapılır. Başı olmayan boş kalır. Boş kalan her türlü tehlikeye açıktır. Baş yönetimdir. Yöneten olmazsa yanlışsa sapma olabilir. Dil, sözleri yönetemezse sözler başsız kalır. Başı olmayan söz boşdur.* Baş ve boş kelimeleri gerçek anlamlarını kaybederek bir araya gelip başıboş deyimini meydana getirmiştir. Eski Türkçe'de boşlağ ıd- deyimini bu anlama gelmektedir. Genellikle insana veya bir gruba atfedilerek kullanılan bu deyim bu örnekte sözlerin başıboş olması anlamında kullanılmıştır.

Yığa tut tiliğ: Dilini (ağzını) sıkı tut.

Yığ-a tut / til+iğ (F.K.-Z.F. Y.F.-Emir 3.tekil / İ.K.+İyelik 2. tekil)

Sıkı tut- fiili, sürekli olarak denetlemek, kontrol altında bulundurmamak anlamlarına gelmektedir. Türkiye Türkçesi'nde ağzı sıkı, ağzı pek deyimleriyle kullanılan bu deyim; tiliğ yığa tut- ile karşılanmaktadır. Tut- fiili genellikle, ağzını tutamamak, dilini tutamamak gibi olumsuz

haliyle kullanılmaktadır. *İnsan sırlarla yaşar. Sır tutamayana güven olmaz. Güvenilmeyen insan sevilmez. Sevilmeyen insan toplumda dışlanır. Dışlanan insan mutsuz olur. Mutsuz insan fazdasızlaşır. Ağız sıkı insan güvenilirdir. Güvenilir insan sevgi ve saygı görür. Ağızını tutamayan insan boş konuşur. Boş konuşan dinlenmez. Bilgisiz insan boş konuşur. İnsanın değeri dilini tutmasından geçer.* Bu örnek içerisinde de deyimsele ifadelerle dil hakkında öğütler verilmiştir.

Tilindin **töküldi** telim er **kanı** (AH.s.51.A30-142)

→Bir çok insanın kanı dili yüzünden döküldü.

Kanı töküldi: kanı döküldü, öldü.

Kan+ı tök-ül-di (İ.K.+ İyelik3. Tekil/ F.K.-F.F.Y.E.-B.G.Z 3.tekil)

Kan dök-; ölüme yol açmak, cana kıymak anlamlarına gelmektedir. Dökül- fiili Kaplamak, yayılmak anlamlarına gelmektedir. *Kan insanın en temek yapı taşıdır. İnsan vücudunda kan olmazsa yaşayamaz. Kansız insan cansız kalır. Birini cansız bırakmak için kansız bırakmak gerekir. İnsan kansızlıktan ölebilir. Birini öldürürken kan akar.* Kan ve dökülmek kelimelerinin bir araya getirilerek oluşturulan bu deyimde öldürme işine aktarım yapılmıştır.

Sözün kizle kiğin **başın kizleme** (AH.s.69 A86-358)

→Sözün sakla, sonra başını saklama.

Başın kizleme: Başını saklama, utanma.

Baş+ın kiz+le-me (İ.K.+ İyelik 2.tekil/ İ.K.+ İ.F.Y.E.-olumsuz emir 3.tekil)

Utanma, Onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, mahcup olmak anlamlarına gelmektedir. İnsan utandığı zaman yüzünü örterek saklamak ister. Utanma, erdemdir. *Yüz kızartıcı eylem ve söylemler utançtır. İnsanın kendine yakıştıramayacağı hallerdir. Arsız kişi, ayıbından utanmaz.* Söz ağızdan çıkmadan önce düşünülerek sonrasında utanmaya yol açacak durumların oluşmasını engellemek gerekir. Bu örnekte başın kizlemek deyiimi ile yer yarılrsa da yerin dibine girsem sözlerine benzer bir kullanımla utanma eylemine aktarım yapılmıştır.

3.GENEL-ÖZEL İLİŞKİSİYLE AKTARIM

Cemad canvar uçğan yügürge nege (AH.s.41A3-6)

→Canlı, cansız, uçan ve koşan (her) şey.

Cemad, canvar, uçğan, yügürge nege: Canlı, cansız, uçan, koşan şey, bütün yaratılanlar, varlıklar alemi.

Varlık, var olma durumu, mevcudiyet, var olan her şey anlamlarına gelir. *Her varlık bir yaratıktır. Her yaratık bir canlıdır. Her canlı Tanrı'nın bir parçasıdır. Tanrı varlıkların yaratıcısıdır. Varlıklar bütün alemdir.* Bütün alem, canlılar, cansızlar, görünen görünmeyen varlıklardan oluşur. Bütün hepsini kast etmek amacıyla özellikleri verilmiştir. Burada özelden genele bir aktarım vardır.

Yarattı ol **uğan** tünün gündüzün (AH.s.42 A5-13)

→O kadir olan (Tanrı senin) gündüzünü ve geceni yarattı.

Uğan: Kadir olan, muktedir olan, her şeye gücü yeten.

U-ğan (F.K.-S.F)

Eski Türkçe'de u- fiili, muktedir olmak, her şeye gücü yetmek anlamında kullanılmıştır. Kadir olmak; mutlak ve muktedir olmak, kudret sahibi, anlamlarına gelir. *Yoktan var etme yaratıcıya*

aittir. Yaratıcı'nın her şeye gücü yeter. Yaratıcı kudret sahibidir. Kudret sahibi yücedir. Yüce olan Tanrıdır. Burada yaratmak kelimesiyle beraber ugan kelimesinin kullanılmasıyla Tanrı'nın yaratıcı olma, muktedir olma özelliğine aktarım yapılmıştır.

Bu kudret idisi ulug bir **bayat** (B4 C3-19)

→O kudret sahibi büyük bir Tanrıdır.

Bayat: Ezeli olan Tanrı. (AH.s.42 B4 C3-19)

Ezeli, Başlangıcı olmayan, her zaman var olan anlamlarına gelir. Eski Türkçe'de Bayat kelimesiyle ifade edilir. *Yoktan var olan evvelidir. Evvel ebette de olacaktır. Evvelde ve ebette olacak sonsuzdur. Sonsuzluk Yaratıcı'ya mahsustur. Yaratıcı ezeldir. Ezeli olan Allah'tır. Bayat Allah'ın sıfatlarından biridir.* Bu metinde idi (sahip) kelimesiyle Bayat adının kullanılmasıyla Tanrı'nın sıfatlarına aktarım yapılmıştır.

Eşit emdi kaç söz **habib** fazlından (AH.s.42 A6-21)

→Şimdi sevgili (peygamber) faziletlerinden bir kaç söz dinle.

Habib: Sevgili, pergamger, Hz. Muhammed

Habib; Sevilen, sevgili, dost anlamlarına gelir. Habib-ullah; Allah'ın sevgilisi, Hz. Muhammed için kullanılmaktadır. *Sevgili aşğın gözdesidir. Sevgili en çok sevilendir. Sevgili sevgi ve bağımlılık duyulandır. Tanrı'nın sevgilisi; sevük sawçıdır. Sevük sawçı Hz. Muhammedtir.* Bu metinde de Hz. Muhammed'e Allah'ın sevgilisi olduğundan 'habib' kelimesiyle aktarımda bulunulmuştur.

İlahi **keçürgen idim** sen keçür (AH.s.44 A9-37)

→Tanrım! Affeden, bağışlayan Rabbim, sen affet.

Keçürgen İdim: Bağışlayan Tanrım!

Keçür-gen idi+m (F.K.-S.F /İ.K.+İyelik 1.Tekil)

Keçür- fiili, affetmek, bağışlamak anlamlarına gelmektedir. Affetmek, yanlış bir durumu hoş görmek, mazur görmek anlamında kullanılmaktadır. *Affetmek yüceliktir. Yücelik gösteren bağışlayandır. İnsan bağışlanmak dileyendir. Tanrı bağışlayıcıdır. Tanrı yücelik sahibidir.* Burada keçürmek, idi kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. İdi sahip demektir. Tanrı affedicidir ve yücedir. Tanrı her şeyin sahibidir. İdi Allah'ın sıfatlarından biridir. Bu örnekte keçürgen ile beraber kullanılarak Allah'ın affedici özelliğine aktarım yapılmıştır.

Siyaset, riyaset, kiyaset, kerem (AH.s.46 A13 B8 C7-61)

Ziyadet ula 'adl eşit uq muni

→Siyaset, riyaset, kiyaset, kerem (ve bunlara

Adaleti ekle, bunları işit ve anla.

Siyaset, riyâset, kiyaset, kerem, adalet

Siyaset; memleket idare etme sanatı, devleti idare etme tarzı anlamlarına gelmektedir. Riyaset; reislik, bir işi idarede başta bulunma, başkanlık anlamlarına gelmektedir. Kiyaset; zeka, akıllıca davranış akıllılık anlamlarına gelmektedir. Kerem; soyluluk, ululuk, büyüklük, asalet, cömertlik, eli açıklık anlamlarına gelmektedir. Adalet; hak ve hukuka uygunluk, doğruluk, herkese kendine uygun düşeni ve kendi hakkı olanı verme, töre anlamlarına gelmektedir. *Doğru riyaseti; siyaset, kiyaset, adalet sahibi yapabilir. Doğru insan bilge insandır. Bilge insan, siyaset bilmelidir. Bilge insan akıllı olmalıdır. Bilge insan kerem sahibi olmalıdır. Bilge insan adaletli olmalıdır.* Burada bilge kişinin özellikleri verilmiş ve bilge kişiye aktarım yapılmıştır. Metnin önceki bölümlerinde

de bu gibi özellikleriyle övülen sahabilere atıfta bulunulmuştur. Bu bölümde methinde bulunulan Dâd İspehsâlar Beyine bu özellikler atfedilmiştir.

4.BENZETME İLİŞKİSİYLE AKTARIM

Velikin buşarda **şera arslanı** (AH.s.45 B7 C6-52)

→Fakat sinirlendiğinde, Şera arslanı kesilir.

Şera arslanı: Şera arslanı gibi olan. Bu özel bir kullanımdır. Sözcük anlamı olarak “yuvanın aslanı” demektir. Ancak Hz. Ali ve Muaviye arasındaki anlaşmazlıklar sırasında ortaya çıkan muhalif grup olan Haricilerin kendilerine verdikleri addır. Burada sözcük tevriyeli kullanılmıştır.

Aslan, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, erkekleri yeleli, yırtıcı, uzunluğu 160, kuyruğu 70 santimetre ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir tür memelidir. Mecazi anlamda ise, Gürbüz, cesur ve yiğit adam anlamlarında kullanılmaktadır. Deyimsel anlamda kullanımında, aslan gibi ve aslan kesilmek deyimleri kullanılmaktadır. Aslan gibi deyimi, boylu poslu, güçlü ve yakışıklı, sağlığı yerinde anlamlarında kullanılırken; aslan kesilmek deyimi, aslan gibi güçlü, cesur duruma gelmek anlamlarıyla kullanılmaktadır. *Aslan hayvanlar arasında hiddetiyle tanınır. Aslan güçlüdür. Aslan vahşidir. İnsan güçlü olmayı diler. İnsan öfkeleniğinde bağırır. İnsanın bağırması aslan kükremesine benzer. İnsan aslanın kuvvetine sahip olmak ister.* Bu yüzden iyi sıfatlar aslan gibi deyimiyle karşılanır. Bu örnekte, öfkelenen insanın aslan gibi kabarıp kükremesine ve yırtıcı oluşuna benzetme yoluyla aktarım yapılmıştır.

Köni söz '**asel teg** bu yalğan **başal** (AH.s53 A37 B17 C16 -161)

→Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir.

'**Asel, başal teg:** Bal ve soğan gibi, tatlı ve acı sözler.

Bal, Bal arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünden yapıp kovanlarındaki petek gözlerine doldurdukları, rengi beyazdan esmere kadar değişen tatlı, koyu, sıvı maddedir. Soğan, Zambakgillerden, yemeklere tat vermek için yumrusu anlamlarına gelmektedir. Fakat bu örnekte bal gibi, pek tatlı; soğan gibi ise kötü, tat acı tat anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. *İnsan tatlı olana meyillidir. Acı olandan kaçınır. Sözler tatlı iken güzeldir. Acı sözler insanı acıtır. Tatlı dilli insanlar sevilir. Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. Acı söz insanı dininden çıkarır.* Acı ve tatlı insanın tatma duyusunu ifade eden sözcüklerdir. Fakat acı, tatlı söz ve dil duyuların aktarımına örnektir. Burada gibi edatı ile beraber kullanılan acı ve tatlı kelimeleriyle sözlerin iyiliği ve kötülüğünün tatlı ve acıya benzetilmesi yapılmıştır. Acı ve tatlı anlamı da bal ve soğana benzeterek yapılmıştır.

Ajun **külçirer** baz alın **kaş çatar** (AH.s.56 A49-205/208)

Bir **elgin tutup şehd** birin **zehr katar**

'Asel tatrup ilkin tamağ tatıtıp

Kidinrek qadahqa sunup zehr katar

→Dünya, gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaş çatar;

Bir elinde bal tutup, birinde zehir katar;

Önce baldan tattırarak, ağzı tatlandırır;

Bir az sonra kadehe zehir katararak sunar.

Ajun külçirer, kaş çatar: Dünya gülümser, kaş çatar.

Ajun kül-çir-er kaş çat-ar (İ.K./ F.K.-F.F.Y.E.-Geniş Z.3.Tekil/İ.K./F.K. Geniş Z. 3.tekil)

Ajun kelimesi, Günümüz Türkçesi'nde acun şeklinde kullanılıp, dünya anlamına gelmektedir. Gülümsemek, güler gibi olmak, hafifçe gülmek anlamlarına gelmektedir. Kaş çatmak, birinin mimikleriyle kaşlarını birbirine yaklaştırarak çapraz hale getirmesi durumudur. Kaş çatmak ve gülümsemek eylemleri, insana özgü özellikler olmakla beraber, burada dünyaya bu özellikler atfedilip kişiselleştirme yapılmıştır. *İnsan mutluyken güler. Gülümsemek gülmenin yarım halidir. Gülümsemek her zaman gerçekçi olmaz. Kaş çatmak kızgınlık ve memnuniyetsizlik göstergesidir. Gülümseyen kişi olumlu etki yaratır. Kaş çatan kişi olumsuz etki yaratır. İnsan gülümseyenden iyi bir tepki alırım diye düşünür. Kaş çatan kişiden kötü veya olumsuz bir hareket beklenir. İnsan yüzüne gülüp bir anda değişebilecekten korkmalıdır.* Bu sebeple ki dünyanın gülümseyip, kaşlarını çatması dönekliğini göstermektedir. Dünya yani felek, dönektir. Dünyadaki insanlarda böyledir bu örnekte de dünya diye kast edilen hem felek hem dünyadaki insanlardır. Dünya aldatıcıdır ve tatlılığıyla kandırıp zehirler.

Vefa köli suğlup kurup yulları (AH.s.72 A94C39- 387,388)

Cefa toldı taştı teğizdin ediz

→Vefa gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu;

Cefa doldu-taştı, denizden daha güçlü.

Vefa köli: Vefa gölü.

Vefa köl+i (İ.K./ İ.K.+iyelik 3.tekil)

Vefa, Sevgiyi sürdürme, sevgi, dostluk bağlılığı, ahdinde sözünde durma anlamlarına gelmektedir. *Vefalı insan, minnet duygusunu içinde bulunduran kişidir. İnsan vefalıysa gördüğü iyiliği unutmaz. İyilik gören iyilik yansıtır. Çekilen cefa, vefalı dostlarla hafifler. Vafa, hatır bilmektir.* Burada vefa, suyu çekilmiş bir göle benzetilerek vefanın kuruyup yok oluşu, cefaninsa deniz misali sonsuz hal alışı anlatılmıştır. Vefasızlık cefayı doğurmuş ve insanları sıkıntıya düşürmüştür.

5.SOMUT-SOYUT İLİŞKİSİYLE AKTARIM

Könilik tonın keğ қоdуп eğrilik(AH.s.53 A39B18C17-167,168)

Keđim ton talusı **könilik tonı**

→Eğriliği bırakıp doğruluk elbisesini giy,

Elbiselerin en iyisi, doğruluk elbisesidir.

Könilik tonı: Doğruluk elbisesi.

Köni+lik ton+ı (İ.K.+İ.İ.Y.E./ İ.K.+İyelik3.tekil)

Eski Türkçe'de köni kelimesi, doğru anlamına gelmektedir. Könilik ise doğruluk demektir. Doğruluk, Doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet; düşüncenin gerçekle uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması anlamlarına gelmektedir. Burada doğruluk elbisesi olarak kast edilen, insanı oluşturan değerler bütününün bir kılıf şeklinde üzerine giyilmesi anlatılmıştır. *Doğru, herkesçe kabul edilir. Fakat herkesçe kabul edilen doğru değildir. Her insan doğru olmak ister. Doğru insan olmak ahlaklı olmaktan geçer.* Burada soyut olan doğruluk kavramı ile somut olan elbise kavramı bir arada kullanılarak, soyut doğruluk kavramı elbisenin sıfatı niteliğine bürünmüştür. Doğruluktan kasıt, ahlaki özelliklerdir. Elbise ise insanın bedenini örten ayıbını kapatan nesnedir. İnsan ahlaki değer yargılarını ve doğruluğu bedenini örtecek, ve ayıbını saklayacak bir elbise gibi üsütüne geçirmelidir. Burada doğruluk elbisesi soyut anlamdan somut anlama geçmiştir.

Tekebbür libasın kedip tap salın(AH.s.62 A65-277)

→Kibir elbisesini giydin ise, derhal çıkar.

Tekebbür libası: Kibir elbisesi.

Kibir, kendini beğenme, başkalarından üstün tutma, büyüklenme, benlik, gurur anlamlarına gelmektedir. Doğruluk elbisesi gibi, kibir elbisesi de insan nefsinin özelliklerinin bir elbiseye benzetilmesiyle kurulmuş bir cümledir. Kibir ruhun kirdir. Yıkanmakla geçmez tevazu gerektirir. Riya insanı kibre sürükler. Kibir yalnızlığa iter. Yalnız insan mutsuzdur. Kendi eksiklikleriyle yüzleşmekten korkmaktır. Aynada gördüğü kendisi değil kibirden giydiği elbisesidir. Burada soyut olan kibir kavramı ve somut olan elbisenin bir arada kullanılmasıyla yeni bir kelime grubu oluşturulmuştur. Bu kelime grubuyla insanın nefsinin arzularına göre hareket ederek kendisine kibirden bir maske oluşturmasına aktarım yapılmaktadır.

Tavar asğı ne ol **barur sen yalıñ** (AH.s.63 A67-287)

→Malın faydası nedir ki; kendin çıplak gidersin.

Yalıñ barur sen: çıplak gidersin.

Yalıñ bar-ur sen(İ.K / F.K.-Geniş Z. Zamirli çekim2.tekil)

Yalın; Gösterişsiz, süssüz, sade (söz, yazı), çıplak, kınından çıkmış anlamlarına gelmektedir. Burada yalın, çıplaklık anlamında kullanılmıştır. *Çıplaklık, gelinen ilk halle gidilen son haldir. Çıplaklık, kıyafetsiz kalmaktır. Çıplaklık, bütün eşyalardan arınmaktır.* İnsan öbür dünyaya hiçbir şey götüremez sadece amelleri onunla beraber olacaktır. Kalbini ve bedenini dünya mallarıyla doldurmuş olan eli boş dönecektir. Bu örnekte çıplaklık durumuyla anlatılmak istenen yalnız ve yalın göç edeceğimizdir. Soyut bir kavram olan ölmek, öbür dünyaya yolculuk kavramları yalın barmak kelime grubuyla somutlaştırma yapılmıştır. Ölüm bir göç edişse, bu göç yolunda insana eşlik edecek tek bir dünya malı yoktur.

Burun başka borkni keğer **baş** kerek (AH.s.64 A69-300)

→Önce borkü giyecek baş lazımdır.

Baş: Baş, sağlık, can.

Baş, İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser anlamlarına gelmektedir. Her şeyin başı sağlıktır. Başta sağlık olmadığına malın mülkün anlamı kalmaz. Günümüz Türkçesi'nde, baş koymak, baş sağlığı dilemek, baş eldeyken gibi deyimlerle, başın sağlıkla eş anlamlı kullanılmasına örnektir. Baş insan beynini içinde bulunduran organdır. Bu yüzden, yaşam kaynağıdır. Başı olmayan insan ölür. Burada da baş kerek kelime grubuyla anlatılmak istenen soyut bir kavram olan sağlık, can gibi kavramların somut olan baş kavramıyla anlatılması bir aktarma yoludur.

SONUÇ

Karahanlı Türkçesi, Hakaniye Türkçesi olarak da bilinir, Orta Asya Türk yazı dilinin başlangıç evresini oluşturan Türk lehçelerinden biridir.

Bununla beraber anlamsal olarak incelenmiş ve metin metonomik açıdan tasnif edilmiş, beş ana başlıkta incelenmiştir. Parça-bütün, soyut-somut, genel-özel, benzetme ve deyimsel aktarım yollarına göre tasnif edilmiştir.

Toplam 28 kelime ve kelime grubu tespit edilmiştir. Bunlardan 9'u parça-bütün ilişkisi, 4 'ü somut-soyut, 6'sı genel-özel, 4'ü benzetme ilişkisi, 5 i deyimsel ilişki gruplarında tespit edilmiştir.

Gruplarda en çok Türkçe kelimelerden oluşan kelime gruplarına rastlanmıştır. Parça bütün ilişkisine dayanan aktarımın çoğunlukta kullanıldığı gözlemlenmiştir.

	PARÇA-BÜTÜN	SOYUT-SOMUT	GENEL-ÖZEL	BENZETME	DEYİMSSEL
Tek Kelimeden Oluşanlar	4 kelime tespit edilmiştir.	1 kelime tespit edilmiştir.	3 kelime tespit edilmiştir.	----	-----
Türkçe Kelimelerle Oluşan Kelime Grupları	3 kelime grubu tespit edilmiştir.	2 kelime grubu tespit edilmiştir.	1 kelime grubu tespit edilmiştir.	1 kelime grubu tespit edilmiştir.	5 kelime grubu tespit edilmiştir.
Alıntı Kelimelerle Oluşan Kelime Grupları	----	1 kelime grubu tespit edilmiştir.	1 kelime grubu tespit edilmiştir.	-----	-----
Türkçe ve Alıntı Kelimelerin Birlikte Oluşturduğu Kelime Grupları	2 kelime grubu tespit edilmiştir.	-----	1 kelime grubu tespit edilmiştir.	3 kelime grubu tespit edilmiştir.	-----

KAYNAKÇA

ARAT, Reşit Rahmeti(2006). *Edib Ahmet b.Mahmud Yükneki Atabetü'l-Hakayık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN,Doğan, (2016) *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Kesit Yayınları.

AKSAN, Doğan, (2000), *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara, Bilgi.

BALABAN, Tuğrul, YAPICI, Mehmet, (2013), "Türkçe Öğretmen Adaylarının Tasavvufa İlişkin Metaforları", *Turkish Studies*, ss.745-755.

BANARLI, Nihat Sami (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*.İstanbul: MEB Yay.

ÇETİNKAYA,(2006),Bayram, "Ad Aktarması Yapısındaki Öfke Göstergeleri"Anger Signs Based on Metonymies" *Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, ss.23-40.

CREMONA, Joseph A. ,(1968), "Semantik'in Gelişme Tarihi ve Semantik Değişmelerinin Tasnifi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi* cilt I,sayı, ss.130-134.

CONDON, John C.,(1995), *Kelimelerin Büyülü Dünyası : Anlam Bilim ve İletişim*, İstanbul, İnsan Yayınları.

DEMİREL, Şenel,(2006) *17. Yüzyıl Sebki Hindî Şairlerinden Nâilî ve Fehîm'in Şiirlerinde Somutlaştırma ve Alışılmamış Bağdaştırmalar*, İstanbul.

ELİAÇIK, Muhittin, (2013), "Bazı Belagat Kitaplarında Mecaz-ı Mürsel'in Tanımı ve Tasnifi Üzerine Bir Mukayese", *Turkish Studies*, ss.37-47.

ERDEM Melek ,(2003), "Türkmen Türkçesinde Metaforlar." Ankara: *KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi*: 6.

ERDEM, Melek,(2004), "Mağrupi'nin Şiirinde Metonomi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, ss. 55-63.

ERSOY, Asu, (2015) "Necati Beğ Divanı'nda İsim + Yardımcı Fiil Yapısındaki Bazı Birleşik Fiilerde Ad Aktarması İlişkileri," *Turkish Studies*, ss.1035-1058.

GÜNDÜZ, Mehmet, (2017), 'Kaşgay Atasözlerinde Ad Aktarmaları.' İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARAAĞAÇ, Günay,(2013), *Anlam Bilimi ve İletişim*, İstanbul, Kesit Yayınevi.

KILIÇ, Yasin, (2013),"Atabetü'l Hakayık'ta Dil Becerileri Üzerine", *Turkish Studies*, ss.1819-1831.

KOCA, Salim,(2012) "Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir ve Sufi Tiplerinin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü," *Gazi Türkiyat*, Bahar, ss.63-79.

KOŞANER, Özgün, YOZGAT, Ümit,(2014) "Türkçede Kavramsal Karmaşıklar: Düz-Eğretilenmece", ss.195/208.

KÖK, Abdullah, (2010) , "I. Yüzyılda Türk Dünyasında Haberleşme Metonimleri," *Turkish Studies*, ss.1194-1208.

LAKOFF, George, Johnsen, Mark (2003) "Metaphors we live by. London: The university of Chicago press."

ÖRDEM, Eser, (2014), "Türkiye Türkçesinde Zaman Metaforları: Bilişsel dil bilimsel bir yaklaşım," *Dil Araştırmaları*, Bahar, ss.119-136.

ÖZTEKİN, Özge(2009). " Eski Şiire Diyalektik Gönderme: Sebk-î Hindi'nin Alışılmamış Bağdaştırmalarında Metaforik Bir Yansıma Olarak Karşıtların Birliği ", *Turkish Studies*, ss.519-528.

ŞENÖDEYİCİ, Özer, (2005), "Türk Dilinde Mecaz-ı Mürsel," *Tday Belletten /II* ss.119-133.

UYSAL, Selçuk, (2007), "Yüknek'in Neresi Olduğu ve Edip Ahmet' in Mezarı Hakkında", *Turkish Studies*, ss.1197-1199.

YAYLAGÜL, Özen, (2010), "Divânu Lügâti' t Türk' te yer alan atasözlerindeki metaforlar," *Millî Folklor*, Bahar, ss.111-121.

YILMAZ, Kaan, (2011), "Organ Adlarının Nesnelere Aktarılmasında Dil-Zihin İlişkisi," *Turkish Studies* ss. 1083-1092.

YİVLİ, Oktay, (2017) "Metaforların Yorumlanması Sorunu," *Türk Dili dergisi*, TDK, Sayı 783, Mart ss.57-65.

YUNUSOĞLU, Mağfiret Kemal, (2016),*Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.

<http://www.nizamettinugur.gen.tr/?px=1.3.1.99>

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com> Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem

Madde Yazım Tarihi: 17.01.2015.

YAYIN İLKELERİ

1. 2016 yılında yayın hayatına başlayan *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergiye gönderilen yazılar Editör Kadrosu tarafından derginin amacına, konusuna, içeriğine ve yazım-noktalama kurallarına uygunluğu açısından incelenir. Derginin yazım ilkelerine uygun bulunan makaleler yazar adları gizlenerek; bilimsel açıdan değerlendirilmek üzere alanında uzmanlaşmış iki (2) hakeme gönderilir. Hakemlerden gelen raporlara göre yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.

2. Derginin dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda iki makaleyi geçmemek kaydıyla diğer Türk lehçeleri ile yabancı dillerde makalelere de yer verilebilir.

3. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayımlanacak yazılarda daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile dergimizde yayımlanmak üzere kabul edilebilir.

4. Yazıların her türlü ilmî sorumluluğu yazarlarına aittir.

5. **Editörlük Düzeltmeleri:** Yayım aşamasında esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler Editörlük birimi tarafından yapılabilir. Bu düzeltmelerde Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuz ve Sözlükleri esas alınır.

6. Yazılar, MS Word programına göre kâğıdın bir yüzüne Cambria yazı karakteriyle, 11 punto, 1,2 satır aralığı ile yazılmalıdır. Paragraf aralığı "sonra 3 nk" olarak düzenlenmelidir.

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	3 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Cambria
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (normal metin)	11
Boyutu (dipnot metni)	9
Tablo-grafik	10
Paragraf Aralığı	sonra 3 nk
Satır Aralığı	1,2

7. Başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra Türkçe özet yer alır ve büyük harflerle ÖZ şeklinde yazılır. Konunun Türkçe özeti 100-250 kelime arasında olmalıdır. Öz içinde kaynak, şekil, çizelge, nota vb. bulunmamalıdır. Türkçe özetten sonra İngilizce özete yer verilir. Her iki özeti altında Anahtar Kelimeler-Keywords (3-8 kelime) yazılır. Makalenin İngilizce başlığı İngilizce özetten (ABSTRACT) önce büyük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özet, anahtar kelimeler, abstract ve keywords 9 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalı; dipnotlar 9 punto olmalıdır.

8. Yazılar üç nüsha (iki nüshasında isim, unvan ve çalıştığı kurum belirtilmeden) mail olarak gönderilmelidir.

9. Yazılardaki paragrafların ilk satırı 0.5 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda, alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (0.5 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları alt alta yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları ve elektronik posta adresi dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.

10. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Öz (Türkçe ve İngilizce) makale metni şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

11. **Metin İçi Kaynak Gösterme:** Metin içinde (Korkmaz 2005: 9), yazarın aynı yıl yayımlanan birden fazla eseri kaynak gösterilmişse (Korkmaz, 2005a, Korkmaz 2005b...) birden fazla kaynağa atıfta bulunuluyorsa (Korkmaz 2005, Çelik 2001, Demir 1999), çok yazarlı yayınlarda ilk yazar adı (Korkmaz vd. 2005), görülemeyen bir yayın kaynak gösteriliyorsa (Eagleton 1996, Korkmaz 1999'dan) sözlü kaynak kullanılıyorsa kaynak kişi bilgileri Adı, Soyadı, Görüşme Tarihi ve Yeri bilgilerini içermelidir.

12. **Dipnotlarda İzlenecek Yöntem:** Bilimsel bir yazıda kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. Dipnotlar 9 punto ile yazılmalıdır. Yararlanılan kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir:

a. **Kitaplar:** Yazar Adı Soyadı, Kitap Adı (italik), Yayınevi, Baskı Sayısı, Yayın Yeri, Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Dilek Yalçın Çelik, *Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005, s. 215.

Eğer ikinci kez geçiyorsa; D. Yalçın-Çelik, age., s. 217.

b. **Makaleler:** Yazar Adı Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Muhittin Eliaçık, "Belâgat Kitaplarında Tecâhül-i Ârif'in Tarif ve Tasnifi", *Turkish Studies*, Volume 11/10, Ankara-Türkiye, 2016, s. 217-230.

Eğer ikinci kez geçiyorsa; M. Eliaçık, agm., s. 220.

c. Dipnotlardaki bilgilerden sonra verilecek kaynakların parantez içinde verilip verilmeyeceği yazarın takdirine bırakılmıştır.

13. **Kaynakçada İzlenecek Yöntem:** Makale metninin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre, bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar var ise (2005a, 2005b) şeklinde gösterilmelidir.

Kitap: Gazete, dergi, ansiklopedi, antoloji, roman, oyun ve film gibi yapıtlar ile öykü ve şiir kitapları "uzun yapıt" sayılır ve künyede eğik yazı ile gösterilir. Basılmış tezler de bu kategoriye girer.

Bir yazar: Tek yazara ait yapıtların künyesi şu şekilde gösterilir. Kullanılan kaynaktaki yapıtın yayımlandığı şehir belirtilmiyorsa, künyede bu bilginin bulunması gereken

yerde **Yyy** (yayım yeri yok), yayımlandığı yer belirtilmemişse **yy** (yayımcı yok), yayımlandığı tarihe ilişkin bilgi yer almıyorsa **ty** (tarih yok) kısaltmaları kullanılır.

Emiroğlu, Öztürk. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Hisar Topluluğu*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.

Perec, Georges. *Uyuyan Adam*. Çev. Sosi Dolanoğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

İki (ya da üç) yazar: İki (ya da üç) yazara ait yapıtların künyesi şu şekilde gösterilir:

Best, Steven ve Douglas Kellner. *Postmodern Teori*. Çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Üçten fazla yazar: Üçten fazla yazara ait bir kitabın künyesinde ya bütün yazar adları kitaptaki sırasıyla verilir ya da ilk yazar adından sonra **ve diğer.** ifadesi kullanılır.

Korkmaz, Ramazan ve diğer. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Makale vd.: Tek tek şiir, öykü, makale, kitap bölümü, mektup, konferans, konuşma, söyleşi ve kişisel görüşme “kısa yapıt” sayılır ve başlıkları çift tırnak içinde yazılır. Ansiklopedi maddelerine yapılan göndermelerde madde adı ansiklopedide yer aldığı gibi yazılır (ör. “Cansever, Edip”). Söyleşilerin ve yayımlanmamış tezlerin künye bilgileri aşağıdaki örneklerdeki gibi verilir.

Argunşah, Hülya. “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Türk Edebiyatı Üzerine Tenkidî Fikirleri”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1985.

Aynı Yazara Ait Birden Fazla Yapıt: “Seçilmiş Bibliyografya”da aynı yazarın birden fazla yapıtına yer verildiğinde yapıt adları tarih sırasına göre değil alfabetik sıraya göre listelenir. Böyle durumlarda yazar adı ve soyadı tekrar edilmez; bunun yerine (— . şeklinde) yan yana iki uzun çizgi ve bir nokta koyulur; ardından yapıt adı ve diğer bilgiler verilir. Aşağıdaki örnek izlenmelidir.

Emiroğlu, Öztürk. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Hisar Topluluğu*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.

—. *Türkiye’de Edebiyat Toplulukları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.

Elektronik Ortamdaki Metinler: Elektronik ortamdaki metinlerin kaynak olarak gösterilmesinde, güvenilirlik açısından, yazarı, başlığı ve yayım tarihi belirtilmiş olanlar tercih edilmelidir. Künye bilgileri şu sırayı izler: yazar adı; metnin başlığı; varsa kaynağın tarihi; erişim tarihi; sitenin adresi. Aşağıdaki örnek izlenmelidir.

Rasim, Özdenören. “Yenilik de Hesaplaşma Gerektirir” (26 Haziran 2016) 27 Haziran 2016. < <http://www.yenisafak.com.tr> >

Ses ve Görüntü Kayıtları: Ses ve görüntü kayıtlarına yapılan göndermelerin künye bilgileri yazılırken, katkısı öne çıkarılacak kişinin (yönetmen, senarist, oyuncu, yazar, besteci, şarkıcı, vb.) soyadı ve adından sonra yapıtın başlığı, katkısı bulunan diğer kişi ya da kurumlar, formatı (plak, videokaset, VCD, DVD, vb.) ve yayım ya da dağıtım bilgileri verilir.

Crowe, Russell, yön. *Son Umut*. Sen. Andrew Knight ve Andrew Anastasio. Oyun. Russell Crowe, Olga Kurylenko ve diğer. DVD. As Sanat, 2015.

Yabancı Dillerdeki Yayınlar: Türkçe dışındaki kaynakların künyelerinde, editörü, çevirmeni, cilt ve baskı sayısını gösteren ifadeler Türkçeleştirilir. Şehir adlarının Türkçe kullanımlarına yer vermeye özen gösterilir (ör. Paris).

14. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilmelidir.

15. Derginin aynı sayısında, ilk isim olarak bir yazarın birden fazla eseri yayımlanamaz.

16. Makalesi yayınlanan yazarlara iki adet dergi gönderilir.

17. **Telif Hakkı:** Yayımlanan yazıların telif hakkı *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*'ne devredilmiş sayılır. Yazıların düşünsel ve bilimsel, çevirilerin ise hukukî sorumluluğu yazarlarına/çevirmenlerine aittir. İki ve daha fazla yazarlı yazılarda yazının telif sorumluluğu birinci yazara aittir. Dergide yayımlanan yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

18. Dergimizde basılmayan yazılar yazarlarına iade edilmez.

19. **Yazıların Gönderilmesi:** Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanan yazılar, edebiyatdergi@bartin.edu.tr adresine gönderilir. Eğer hakemler tarafından düzeltme istenmiş ise, yazar düzeltmelerin yapıldığı yeni biçimi aynı adrese en geç on beş (15) gün içinde gönderir.